

ÖRÖKSÉG

2009. JÚLIUS-AUGUSZTUS

XIII. ÉVFOLYAM

7.8. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

A TARTALOMBÓL

JEGYZET

Jelszó pedig kell! /Nagy Zoltán 2

NAPIRENDEN

Sevilla után 3

Vidékeink öröksége /Csatári Bálint 5

FÓRUM

Örökségünk a Föld /Molnár Géza 7

Az épített örökség dokumentálása Erdélyben

/Sebestyén József 9

Egy régió örökségvédelmének problémái

és lehetőségei /Albert Homonnai Márton 13

Falurombolás helyett arculatvesztés?

/Istvánfi Gyula 18

Ormánsági jegyzetek /Zentai Tünde 22

A közeljövő műemlékei /Bugár-Mészáros Károly 25

MŰHELY

A bátai szivattyútelep /Toman Andrea 27

A pilisszentkereszti kálvária /Szeredi Merse Pál ... 28

A körmeneti református templom ónedényei

/Mátrai Zsófia 29

Magyar örökségvédelmi honlapok

idegen nyelven /Bozóki-Ernyey Katalin 30

KÉK HÍREK /Fukker Valéria 37

FIGYELŐ

Magos Déva Vára /Máté Zsolt 38

ABLAK

Műemlék-felújítás Temesváron /Gurzó K. Enikő 40

Székelyföldi napló /Várallyay Réka 45

MAGYAR TÜKÖR

Műemléki-régészeti értékeink nyomában

/Nagy Levente és Szerdahelyi Márk 47

Bélyegkiállítások /dr. Lővei György 50

PRO MEMORIA 54

Jelszó pedig kell!

E számunk szerzői:

ALBERT HOMONNAI MÁRTON *épitész*
Csíki Műemlékvédő Egyesület, Csíkszereda
BOZÓKI-ERNYEY KATALIN

régész, KÖH

BUGÁR MÉSZÁROS KÁROLY *épitész*

KÖH, Magyar Épitészeti Múzeum ig.

CSATÁRI BÁLINT dr., *geográfus, MTA*

RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

DIÓSZEGI LÁSZLÓ *történész*

Teleki László Alapítvány ig.

FUKKER VALÉRIA

KÖH, Műtárgyfelügyeleti Iroda

GURZÓ K. ENIKŐ *újságíró, Temesvár*

ISTVÁNYI GYULA *épitész, ny. egy.tan.*

LŐVEI GYÖRGY dr., *ügyvéd*

MÁTÉ ZSOLT dr., *épitész, Budapest*

MÁTRAI ZSÓFIA

egy. ballg., ELTE, Budapest

MOLNÁR GÉZA dr., *író*

NAGY LEVENTE dr., *régész, KÖH*

SEBESTYÉN JÓZSEF *épitész, KÖH*

SZEGŐ GYÖRGY *épitész*

Fűszerkesztő, Magyar Építőművészet

SZERDAHELYI MÁRK

művészettörténész, KÖH

SZEREDI MERSE PÁL

egy. ballg., ELTE, Budapest

TOMAN ANDREA

egy. ballg., ELTE, Budapest

VÁRALLYAY RÉKA *művészettörténész*

KÖH, Sepsiszentgyörgy

ZENTAI TÜNDE dr.,

etnográfus, történész, Szentendre

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

tájékoztatója – ISSN 1786-7894

Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.

Szerkesztőbizottság: Balázsik Tamás,

Bálint Marianna, Bugár-Mészáros Károly,

Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök),

dr. Durczi Zsuzsanna,

Farbakyné Deklava Lilla, Hack Róbert,

Nagy Gábor, Nagy Levente,

Özvegy Györgyi, Róna Katalin,

Turok Margit.

Alapító-fűszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,

e-mail: orokseg@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,

e-mail: dlelkes@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés: Mester Nyomda Kft.

Telefon: 455-5050

A történetet a valamikori bíró ma már hajlott korú fia meséli el mosolyogva. – Tudod, az új polgármester nem helybeli, hanem három falunyi messzeségből jött ide tévesz elnöknek éppen a fordulatkor. Most már a második ciklusban faluvezető, sok mindent tud a faluról is, meg a paraszti világról is, de inkább az újabbról, merthogy még mindig csak középkorú. Múltkor kértem tőle, tudod-e, hol volt háború előtt a falu szeméttelpe? – Igencsak törte a fejét, de nem jött rá. Honnan is tudta volna, hiszen nem volt szeméttelpe a faluban. Mert nem volt szemét. Ami a porta körül volt, azt elhasználták helyben. Nem volt műanyag és nem voltak felesleges tárgyak sem. Ami eltört, tönkrement az a sparherdben végezte, az istállótrágyával meg trágyáztunk...

A történet most éppen a krízis kellős közepén arra mindenképpen jó, hogy egy kicsit végiggondoljuk: nem bánunk-e túlzott pazarlással értékeinkkel? A szeméttelpepre akár tetszik, akár nem, ma már szükség van, mert „fogyasztunk” – okkal, ok nélkül – s nem csak a falusi, a városi ember is könnyen dobja ki a rövid lejáratú tárgyait, még a megjavíthatókat is. Leckeréli a régit divatosabbnak vélt újabbra. Aki járja az országot, láthatja a falu mellé épült új házak sorát, némely helyen akár egy kisebb lakótelepnyit is, az egyforma (ki hinné: lassacskán már szinte „klasszikussá nemesült”) sátozott kockaházakat helyel-közzel cifrább, tornyos épületek „színesítik” (olykor a szó szoros értelmében), s közben, a községekben sorra bontják le a régi falu arcát meghatározó portákat, vagy „modernizálják”. Az Őrség gyönyörű, kódisállásos házai között sok olyant láttam, amelyet úgy átépített a modern életre vágyó tulajdonos, hogy eredeti formája szinte felismerhetetlen. A *grenze* másik oldalán ugyanazokat a házat – megőrizve az eredeti architektúrát – kívülről csak felújítják, belül, úgy lehet, modernizálják.

A modern élet utáni vágy önmagában még érthető, a gond csak akkor van, ha maga a fogalom: üres. Nem tudható, hogy mit értsük alatta. Mert mitől lesz „modern” egy fésűs beépítésű utcában az a ház, amelyre az utcavonalban még egy szobát ragasztanak, és kidobva a ház arányaihoz mérten arányos kettős ablakot, hármás ablakkal cserélik föl? Más. Kőszegen tavaly lebontották a posztógyár épületét, a város egy, kellő előrelátással talán még megmenthető ipari műemlékét. (Ja, hogy még csak ideiglenesen védett műemlék volt? Ettől még nem tilos az előre gondolkodás.) Mint például Tamperében. Ahol a világhírű finn textilipar egyik jelentős, mára azonban használaton kívüli gyárat alakították át – a teljes architektúrát megtartva – olyan korszerű, ha jól tudom, irodai és kulturális funkciókat is ellátó épületté, hogy bármely műemlékvédő megnyalhatja utána mind a tíz ujját. (Apropó! Csak pénzügyi gondok miatt áll az egyébként kitűnő óbudai gázgyár-projekt?)

Az ésszerű településtervezéssel, előre gondolkodással és számolással még ebben a gazdaságilag nehéz időben is jól jöhetünk ki egy-egy átalakításból. A felújított, hagyományos arcát megőrző parasztház vendégeket vonzhat, a panziókká alakított kastélyokba, kúriákba, ha tud róla, szívesen jön a vendég. Ez pedig munkahelyet teremt (...akárcsak maga a felújítás -és, majd később, a nálunk – sajnos – még mindig figyelmen kívül maradó folyamatos, szakszerű fenntartás...). És életet hoz a munkahely hiányában esetleg éppen tengődő faluba. Mint Nógrád megyében. Ahol víztározókat építettek s a rendszeresen odajáró kirándulók közül mind többen vettek – vesznek házat, sőt kastélyt is! A jelszó lehetne: mielőtt bontasz – gondolkodj! Ami egyébként az építés előtt sem lenne haszontalan, ugyanis az értékörzés és az értékkeremtés valójában: ugyanannak az éremnek a két oldala...

Nagy Zoltán

Sevilla után

A Világörökség Bizottság 2009. június 22. és 30. között Sevillában (Spanyolország) tartotta 33. ülészakát. Június 28-án döntést hozott a Tokaji Történelmi Borvidék Kultúrtáj és Budapest Belső-Erzsébetváros megőrzési állapotáról, valamint az Ausztriával közös világörökségi helyszínről, Fertő/Neusiedlersee kultúrtájáról.

A Világörökség Bizottság az előző, 32. ülészakán, (Québec/Kanada, 2008) elfogadott döntéseiben megőrzési állapotjelentést kért Magyarországtól a Tokaji történelmi borvidék kultúrtáj helyzetéről, különös tekintettel a szerencsi szalmatüzelésű erőmű tervezett beruházására, illetve a budapesti világörökségi helyszínről, különös tekintettel Belső-Erzsébetváros városrendezési kérdéseire. Utóbbi helyszínnel kapcsolatban a Bizottság aggodalmát fejezte ki a nagy építészeti értékű és városképi jelentőségű régi épületek bontása miatt a budapesti világörökségi helyszín védőzónájában, különös tekintettel a „Zsidónegyedként” is említett Belső-Erzsébetvárosban. Ugyancsak aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a régi épületek helyébe kérdéses minőségű kortárs épületeket építenek, melyek mélyrehatóan átalakítják a negyed építészeti értékét és városképi jelentőségét. Ezen tendenciák megállítása érdekében számos konkrét javaslatot tett a Résztes Állam számára. Magyarország a 2009. február elsejei határidőre eleget tett jelentéstételi kötelezettségének. Az osztrák-magyar közös világörökségi helyszín, Fertő/Neusiedlersee kultúrtáj osztrák oldalán tervezett beruházásokról és az ott elfogadott építési irányelvekről a Világörökség Bizottság 2007-ben Christchurchben rendezett ülészakán szintén jelentést kért 2009. februárig, ezt a két állam közösen nyújtotta be az UNESCO Világörökség Központnak. A Világörökség Bizottság 2009. június 28-án, az adott világörökségi helyszín megőrzési állapotjelentésére vonatkozóan a következő döntéseket fogadta el:

A Tokaj Történelmi Borvidék Kultúrtájra vonatkozó döntésében megleléssel veszi tudomásul a tervezett szalmatüzelésű erőművel kapcsolatosan elkészített alapos hatástanulmányt és azt, hogy tanulmány alapja lehet a megkezdett párbeszédnek arról, miként lehet a helyszín kiemelkedő egyetemes értékének megőrzését és a fejlesztést összeegyeztetni. Egyben arra szólítja fel Magyarországot, mint a Világörökség Egyezmény Résztes Államát, hogy a tervezett szalmatüzelésű erőműnek a világörökségi helyszínre gyakorolt lehetséges jelentős vizuális, környezeti és ökológiai hatásaira való tekintettel

- vizsgálja felül és jelentősen változtassa meg a tervezett létesítmény kialakítását, és
- küszöbölje ki a kultúrtáj értékeit veszélyeztető és a világörökségi helyszín integritását érintő negatív közlekedési hatásokat.

A Bizottság tudomásul veszi, hogy a Világörökség törvény megalkotása jelentősen megerősítheti a magyarországi világörökségi helyszínek megőrzéséhez szükséges jogi környezetet; továbbá felidéri 26. ülésén (Budapest, 2002) elfogadott döntését, melyben a Szlovákiával való együttműködést szorgal-

mazta a helyszín határon átnyúló kiterjesztése érdekében. Felkéri továbbá a Résztes Államot, hogy 2011. február 1-ig nyújtson be a(z) UNESCO Világörökség Központnak előrehaladási jelentést az erőmű létesítésével kapcsolatos fejleményekről, hogy azt a Világörökség Bizottság 35. ülészakán, 2011-ben megvizsgálhassa.

A Budapest, a Dunapartok látképe, a Budai Várnegyed és az Andrássy út világörökségi helyszínre vonatkozó döntésében tudomásul veszi a bontási engedélyek felülvizsgálatára és a rehabilitációs alap előmozdítására irányuló lépéseket, és arra hívja fel a Résztes Államot, hogy a világörökségi helyszín védőövezetében elővigyázatosan járjon el a további veszteségek elkerülése és az oda nem illő fejlesztések megakadályozása érdekében. Üdvözlí a különféle tervezett stratégiai lépéseket, különösen is: a kezelési terv felülvizsgálatát, a kezelő szervezet létrehozását, a védőövezet újraértékelését, a világörökségi helyszín és védőövezete viszonyának újraértékelését és a Világörökségi törvény kidolgozását. Felkéri továbbá a Résztes Államot, hogy 2011.

Kazinczy utca 51.aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a régi épületek helyébe kérdéses minőségű kortárs épületeket építenek, melyek mélyrehatóan átalakítják a negyed építészeti értékét és városképi jelentőségét...

„A Tokaj Történelmi Borvidék Kultúrtájra vonatkozó döntésében meglepéssel veszi tudomásul a tervezett szalmatüzelésű erőművel kapcsolatosan elkészített alapos batástanulmányt.“

február 1-ig nyújtson be a (UNESCO) Világörökség Központnak előrehaladási jelentést a fenti kérdésekről, hogy azt a Világörökség Bizottság 35. ülésén, 2011-ben megvizsgálhassa.

A Fertő/Neusiedlersee kultúrtáj (Ausztria és Magyarország) világörökség helyszínre vonatkozó döntésében tudomásul veszi és méltányolja a Részes Államok közös erőfeszítéseit és lépéseit, valamint üdvözli a tény, hogy a(z osztrák oldalon tervezett) szívklínika-projekt nem valósul meg. Tudomásul veszi továbbá az (osztrák oldalra vonatkozó) Építési Irányelvek kidolgozását; ugyanakkor aggodalmát fejezi ki azt illetően, hogy – úgy tűnik – annak bizonyos elemei negatív hatással lehetnek a világörökségi helyszín kiemelkedő egyetemes értékére, ugyanis olyan beruházásokat is bátorítanak, amelyek léptékükben meghaladják a meglévő népi építészeti emlékeket, illetve megengednek fejlesztéseket arra nem alkalmas helyeken is. Ezért felkéri Ausztria Részes Államot, hogy vizsgálja felül az Építési Irányelveket annak érdekében, hogy azok biztosítsák a hagyományos épületek formájának és léptékének tiszteletben tartását, hogy ne segítsék elő a beépítetlen külterületek beépítését, és hogy olyan övezeti besoroláson alapuljanak, amelyek tükrözik e kultúrtáj sajátosságait. A felülvizsgált

Irányelveket nyújtsa be a(z UNESCO) Világörökség Központnak, annak érdekében, hogy a Tanácsadó Testületek azt értékelhessék.

A Világörökség Bizottság a megőrzési állapotjelentésekkel kapcsolatos döntéseivel a helyszínek Kiemelkedő egyetemes értékeinek megőrzését célozza és az érintett Részes Állam(ok)nak – a Világörökség Egyezményben vállalt kötelezettségeik alapján – teljesíteniük kell az azokban előírtakat. Az idei ülésen azonban a Bizottságnak egy olyan esetben is döntést kellett hoznia, amikor a helyszínért elsődlegesen felelős Részes Állam, a több éve tartó konzultáció ellenére sem követte a Bizottság ajánlásait. A Bizottság korábbi döntéseiben egyértelműen megfogalmazta, hogy az autópályahíd építése a kultúrtájon belül a tervezett helyen és formában elfogadhatatlan. Mindezek ellenére a megkezdett autópályahíd építés olyan mértékben haladt előre, hogy az már visszafordíthatatlanul károsította a helyszín kiemelkedő egyetemes értékeit. Így ezért a 2004-ben a Világörökség Listára felvett, és 2006 óta a Veszélyeztetett Világörökség Listán szereplő „Elba-völgy Drezdnánál kultúrtájak”, Németország tiltakozása ellenére, a Bizottság törölte a Világörökség Listáról. ■

(Forrás: KÖH Honlap)

Kezdődhet a „Múzeum utca“ rekonstrukciója Pécsen

Kezdődhet a 2010-es pécsi Európa Kulturális Fővárosa (EKF) program egyik beruházása, a „Múzeum utca“ rekonstrukciója, miután a Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség, a Baranya Megyei Önkormányzat és Pécs képviselői aláírták a projekt támogatási szerződését s Pécsen. A mintegy 1,7 milliárd forintos, nagyrészt európai uniós forrásból megvalósuló fejlesztés a Káptalan és a Papnövelde utcában nyolc múzeumi épület felújítását, azon belül a régi vármegyeháza több mint nyolcszáz négyzetméteres bővítését, továbbá az ingatlanok kertjeinek parkosítását, kapcsolódó utcák és közterek rendbetételét foglalja magában. A 2010 április közepéig

tartó, a LAKI Épületszobrász Zrt.-re bízott munkálatoknak köszönhetően megfelelő nagyságú és színvonalas helyszínek adhatnak otthont a baranyai megyeszékhely állandó és időszakos kiállításainak, valamint az EKF-programhoz kapcsolódó tárlatoknak, köztük a Pécs és a Bauhaus című kiállításnak.

Az EKF nagyprojektjei közül már megkezdődött a közterek és parkok revitalizációja, és napokon belül startol a konferencia- és koncertközpont építése. A tudásközpont kivitelezőjével is hamarosan szerződést kötnek, a Zsolnay Kulturális Negyed építőjének megtalálására befejeződött a közbeszerzési eljárás. (MTI)

Vidékeink öröksége

CSATÁRI BÁLINT

A szerencsésebb sorsú európai uniós tagországokban mintegy három évtizede szinte „egyenletesen“ bővülő tartalommal és a vidékek, – vagy ahogy a ma már szinte mindenütt általánosan elfogadott szak kifejezéssel mondják – a rurális térségek sokszínűségéről valóban ezerféle módon szólnak a kutatások, a szakkönyvek, az internetes honlapok. A felvetett és bemutatott témák rendre a vidéki tájak fenntarthatóságáról, hagyományaik megőrzésének és megújításának szükségességéről, a vidéki társadalom tevékenységének közhasznáról, azaz összességben a vidék kultúrájának és értékeinek a fontosságáról szólnak.

Azt hiszem, hazánkban is sokakat kerített hatalmába az efféle értékek megőrzésének fontossága és gondolatvilága, például amikor 1987-ben Hollóköt a világörökség részévé nyilvánították. Sőt, amikor két évtizede a rendszerváltozás bekövetkezett, nyilván még sokkal többen gondolták, hogy a táji értékekben változatos és gazdag magyar vidékeink, tanyáink, falvaink és kisvárosaink, a nagyhagyományú, egykor világszínvonalú élelmiszertermelő ma-

gyar mezőgazdasággal együtt megújulnak, s az államszocializmusban szinte csak megtűrt, de azért sok helyütt még megmaradt vidékeink új „életre kelnek“. A 20. század magyar történelmében ez a sokadik nagy átalakulás a vidékeinket, ha lehet még felkészületlenebbül érte, mint az ország egészét. Szinte pillanatok alatt szétestek a hatalom által irányított korábbi város-falu kapcsolatok és a vidéken egyértelműen megélhetési biztonságot nyújtó nagyüzemek. A kárpótlás nyomán alapvetően megváltoztak a földtulajdonviszonyok. A vidékekre „tolult“ vissza a városokban munkanélkülivé lett százezrek problémája. S bár az új önkormányzati rendszer hangsúlyozottan a lokális szabadság eszméjére – azaz a szubszidiaritásra – épült, a szabadság nem szülte meg a szükséges rendet, s az értékalapú, jól megtervezett és színvonalasan megszervezett vidéki változások azóta is sok helyütt váratnak magukra. A vidékeink területi differenciálódása igen erős. Egyrésztől a valódi vidéki értékekkel vajmi keveset foglalkozó városi terjeszkedés, a tehetősebb városiak és a zöld mezőbe települő új gazdaság szuburbanizációja „falta fel“ a vidéki területeket, másrésztől az elszegényedő, néhol szinte gettósodó, külső és belső rurális perifériák

Mezőváros

„...az ember nemcsak az adott környezetében és a házában él, hanem egy – az adott hely szelleme által meghatározott – szimbolikus világban is...“

Fotó:
Csatóri Bálint

*Pongrácz major
„...e térségekben
mindennek alapja
a munka, amely-
nek három
dimenziója van.
Az első a földdel,
a talajjal, a ter-
mészettel és
környezetünkkel
foglalkozik, a
második a tár-
sadalommal, a
harmadik a saját
lelkünkkel...”*

*Fotó:
Csatári Bálint*

váltak jellemezővé, ahol a puszta létért való küzdelem gátolja az értékek megőrzését és megújítását. E két, mondhatni szinte szélsőséges térbeli – táji változásokat mutató vidékies terek „között” fellelhetők persze szép számba pozitív jelenségek és példák. Hiszen az egyre szerényebb összegű falusi költségvetések mellett is számos helyen hozták rendbe a gyakran műemléki listán is szereplő templomokat és a temetőket, nyilvánítottak helyi védettségűvé épületeket és tájrészleteket, sőt a vidéki műszaki infrastruktúra bizonyos részeinek a felzárkózása (utak, csatornák, kábelrendszerek stb.) is többé-kevésbé bekövetkezett. Különösen ott, ahol az új gazdaság új munkahelyeket is teremtett, vagy ahol a tipikusan új vidéki funkciók – a rendszeresen használt második otthonok és az üdülők – megjelenése hozott stabilitást a falusi település életébe. Esetükben –, mint ezt több ezer nyugat- és észak európai polgár magyar vidéki tájakon történő ingatlanvásárlása is bizonyítja – a rurális térségek olyan értékei váltak meghatározóvá, mint a csend, a nyílt tér, a viszonylag háborítatlan környezet, a jó levegő, a szépen épített falusi ház és annak tágas portája. Ha ezekhez a kedvező változásokhoz még a lokális civil közösség kultúra-megőrző és teremtő ereje is társul, netán néhány olyan vezető személyiség (orvos, állatorvos, tanár, lelkész, nota bene a polgármester, s erre is szerencsére több száz példa van) kreativitása is hozzájárul, amelyik képes a „genius loci-t”, azaz a hely szellemét a mai vidéki követelményeknek megfelelően újrafogalmazni, akkor tulajdonképpen sok minden rendben van. Már "csak" a jó gyakorlatokat kell támogatni, felkarolni. Például olyan országos vidéki érték- és örökség-példatárat, katasztert összeállítani, amely igazolja és bizonyítja a magyar nyilvánosság, vagy tágabban az európai közvélemény számára, hogy a mi vidékeink pusztulása mindenki számára pótolhatatlan veszteség, és azt, hogy a vidék értékőrzése, értékalapú megújítása és ezzel együtt természetesen

a vidéken élő – s ezen tevékenységet végző – társadalom fenntartása a jövőben egyre fontosabb feladattá válik.

Ahogy *Satish Kumar*, az Angliában élő és ott a fenn tartható vidéki életre tanító speciális iskolahálózat szervező indiai elmélkedő írta: e térségekben min- dennek alapja a munka, amelynek három dimenzió- ja van. Az első a földdel, a talajjal, a természettel vagy tágabban mondva a környezetünkkel fog- lalkozik, a második a társadalommal, a közösséggel, a körülöttünk élő embertársainkkal, a harmadik a saját lelkünkkel, az önmegvalósításunkkal. Példá- ul, azon is töpreng, hogy hogyan teremtsünk új értékeket és szimbólumokat. Új lokális identitást, ami érzelmileg befogadható, sőt ami esetenként konkrét és sokak számára önmegvalósítást jelentő vidéki cselekvési programokban ölt testet. Fontos, hogy hogyan gondolkodunk egymásról, a szom- szédáságról, a hazáról, Európáról. Ez, ha csak né- hány gondolat erejéig is, átvezet saját szakmám a geográfia tudományterületének egyik legérde- kebb a behaviorista (vagy egyszerű fordításban) viselkedés-földrajzi ágához. Mert a modern földrajz már régen nemcsak arra igyekszik választ adni, hogy hol van az adott falu vagy kisváros és miért éppen ott? Hanem arra is, hogy milyen az adott helyen élők azonosságtudata, ön- és helyismerete. S van-e a közösség „ott élésének” valamiféle „jelen- tés tartalma”, amely akár az értelmén túlmenően érzelmi-lelki viszonyokkal is meghatározott. Ahogy a modern geográfia művelői mondják, az ember nemcsak az adott környezetében és a házában él, hanem egy – az adott hely szelleme által meg- határozott – szimbolikus világban is, amelyek épp- úgy cselekvésre készíthetők, mint a fizikai szükség- letek, vagy kényszerek. Azt hiszem ez roppant izgalmas tudományos és kulturális érték-kérdés napjainkban. S a vidéki örökségünk megújítását, megőrzését tekintve talán ennek kellene a kiindu- lópontnak lennie. ■

Örökségünk a Föld

A természetes rendszerek működésének zavarai

MOLNÁR GÉZA

A történelem, s általában a körülöttünk lévő világ kutatása közben az ember sajátos szemüvegen keresztül, általában az egyének, az egyedek felől vizsgálódik. A kiindulási pont még abban az esetben sem más, ha egy-egy társadalom, egy-egy közösség körében lejátszódó eseményekre összpontosítunk. Kutatásaink tárgya így is, úgy is egy, a tényleges kapcsolatrendszeréből kiszakított emberi közösség. Maga a kapcsolatrendszer, mely nem csak a közösség helyét és szerepét jelöli ki az adott földrajzi és történelmi térben, de hosszú távon létlehetőségeit és cselekvési körét is meghatározza, legfeljebb mint természeti adottság, vagy külső erőforrás, illetve az ezekhez való alkalmazkodás, gazdálkodás jelenik meg. Holott a legtöbb esetben nem alkalmazkodásról, nem egy elkülönült vagy a rendszer egészétől elkülöníthető erőforráshalmaz felhasználásáról van szó, hanem olyan kölcsönös függésről, mely az adott táj egészének eltartó képességét határozza meg.

A természetes rendszerek nem egyszerűen alkalmazkodnak a környezetükhöz, sokkal inkább saját képükre formálják azt, s e képet lehetőségeik szélső határáig igyekeznek megőrizni. Vegyünk egy egyszerű példát! A folyó a maga fizikai törvényszerűségeivel sajátos önszabályzó rendszert alkot, melyben egyaránt jelen van az öngerjesztés, és az

önkorlátozás. A folyó munkavégzésének, így a folyóvízben bekövetkező változásoknak a motorja a folyó vízjátéka. Minél nagyobb ugyanis az ár-és kisvízszint közötti különbség, annál erőteljesebben képes rombolni, illetve építeni partjait a folyóvíz. Egy enyhén kanyargó vízfolyás esetében a meder vízemésztő, s ezzel párhuzamosan a tagolt ártér vízbefogadó képessége a lehető legnagyobb, a vízjáték, s ezzel együtt az árvizek magassága, illetve a folyó munkavégző képessége a lehető legkisebb. Ilyen esetben az ártéri mederváltozások mértéke és üteme alacsony, a folyóvíz alig változik. A kanyarok fejlődésével azonban a mederben egyre jelentősebb örvények, visszaforgók képződnek, melyek sajátos módon akadályozzák a víz lefolyását. A folyó azonos vízhozamok mellett is egyre magasabb árhullámokkal tetőzik. Munkavégző képessége folyamatosan nő, miáltal a kanyarok fejlődése is gyorsul. Ez az öngerjesztés egészen addig tart, amíg a folyó sorra le nem vágja túlfejlett kanyarulatait, és visszaáll a kiindulási helyzet, a folyamat kezdődhet előlről.

E fizikai sajátságokra épül rá az élővilág a maga jellegzetességeivel. Alföldünk csapadékviszonyait tekintve a sztyepp, illetve a száraz sztyepp növényföldrajzi övébe esne, ezzel szemben a tájtörténeti vizsgálatok azt mutatták, hogy az ártéri területeken 80-90% körüli erdőszültséggel számolhatunk, s csak a víztől elzárt belső foltokban találunk klimatikus

A Bodrogköz egykor volt folyója a Karcsa – előtérben a Tarbucka tetejéről Nagykövesd templomával és várával

Fotó: a szerző

*A mosonmai erdő
egy részlete*

*Fotó: Gyarmati
Magdolna*

sztyeppet. Ennek oka egyértelműen a folyók szerepéhez köthető. Az élővilág ugyanis a Duna illetve a Tisza vízrendszerében nemcsak a lehulló csapadékból elégíthette ki vízigényét, hanem felhasználta a folyók által szállított árhullámok vizét is. Így az Alföld növényzetét a csapadék és az árvizek által ideszállított víz együttes mennyisége határozta meg. Maga a rendszer, mintha szándékosan készült volna a tavaszi víztöbbletek kezelésére és visszatartására. Az erdők vízigénye rügyfakadások a legnagyobb. Ilyenkor indul be a fák a nedvkeringése, s kezdődik meg a lombkoronaszint kiépítése. Természetes körülmények között az alföldi erdők két hullámban építik fel magukat. Először március végén, április elején a puhafák bontják ki rügyeiket. Ez az időszak egybe esik a síkterületeken, illetve az ezer, ezeröttszáz méter alatti hegyvidékek hóolvadásával. Ilyenkor néhány kisebb árhullám vonulhat le a folyókon, illetve a felszíni víz a mélyebb területeken összegyűlve belvízfoltot alkothat. A puhafa ligetek jellemzően e térszinteket töltik ki, s e vízfeleslegre építve töltik fel vízkészleteiket. A folyamat május első heteiben a keményfa ligetek zöldbeborulásával folytatódik. Ezt a magashegyek hóolvadása, és a május eleji csapadékosabb időszak árvizei kísérik, melyet zöldárnak is hívnak. Az élővilág tehát felkészült a csapadékosabb időszakok és területek vizének befogadására. E víz visszatartása, ún. kistáji vízkörforgásokba kényszerítése alapvetően határozta meg a Kárpát-medence és vele az Alföld természeti viszonyait. Nem adottságokról van szó az adott esetben, hanem egy az egész tájra kiterjedő természetes rendszer működéséről. E rendszerműködés eredménye a táj maga annak növény- és állatvilágával egyetemben. A rendszer egésze természetesen sokkal összetettebb, mint ami e vázlatos ismertetésből következik. Ugyanakkor magában a rendszerben minden a helyén van, semmi sem esetleges és általában nem is helyettesíthető. Így az erdők nem cserélhetők le következmények nélkül szántókra vagy gyepekre. E beavatkozások a rendszer egészének sérüléséhez, hosszabb távon összeomlásához vezethetnek. Így

az Alföld kiterjedt erdeinek felszámolása a 18. századra egy lassan terjeszkedő vízi világ kialakulásához vezetett, melyet az itt élő ember másfél évszázadon keresztül képtelen volt felszámolni. Ugyanakkor a vizek lecsapolása jelentősen módosította az Alföld létehetőségeit, hiszen a vízbő időszakok és területek vizének elvezetése a víz utánpótlásától fosztotta meg a tájat, teljesen kiszolgáltatva azt a szárazföldi éghajlat szélsőségeinek.

A természetes rendszerek lebontása, olyan működési zavarokat eredményezett, melyek folyamatosan és egyre gyakrabban jelentkező természeti katasztrófákként nehezednek a tájra és a benne élő emberre. E katasztrófák elhárítása, egyre hatékonyabb eszközöket és egyre nagyobb gazdasági teljesítőképességet követel meg az itt élőtől. Csak egy példa ennek megvilágítására: egyetlen 20. századi árvíz sem sikerült volna gátak között tartanunk 19. századi eszközökkel. A természetes rendszerek működési zavarai olyan fegyverkezési versenyt kényszerítettek az emberi társadalomra, melyben nincs megállás. Folyamatos gazdasági növekedés, a rendelkezésre álló eszközök bővülése nélkül példának okáért a Tiszavölgy tájhasználatára már összeomlott volna. Viszont az összeomlás elkerülése érdekében végzett beavatkozások tovább rontották a helyzetet. Jelenleg az alföldi területeken a természetközeli és természetes területek aránya 4% körül mozog. E 4%-nyi rendszerem sajnos ma már szinte semmilyen formában nem kötődik egymáshoz, egymástól elszigetelt foltokban, sziget-szerű zárványokban maradt csak fenn, így az adottságok befolyásolására, a rendszer egykori arculatának őrzésére képtelen. Ami tájhasználatunk szempontjából annyit jelent, hogy a jövőben is folyamatosan romló adottságokra kell felkészülnünk. A fegyverkezési verseny tehát folytatódik, és a természetes rendszerek működési zavarai egyre jelentősebb erőfeszítésekre kényszerítenek bennünket. Az Alföld tájhasználatára, ezzel együtt az ország élelmiszer ellátása csak addig marad fenn, míg ezekre az erőfeszítésekre képesek leszünk. ■

Az épített örökség dokumentálása erdélyi magyarlakta településeken

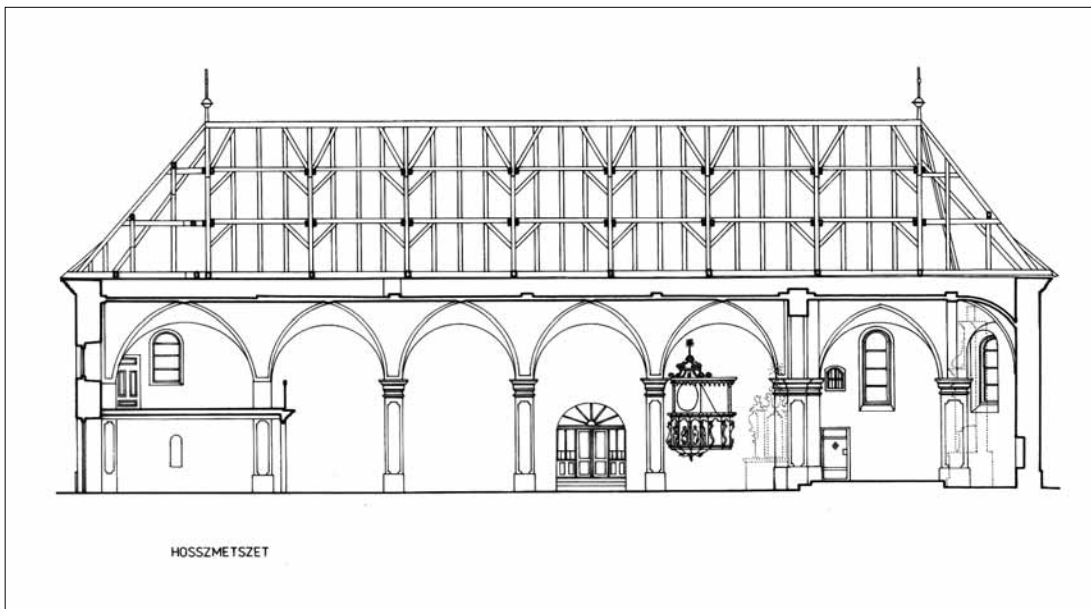

„Nem elbanyagolható feladat annak a feltárása, hogy az adott település fejlődésében milyen gazdasági, gazdálkodási tényezők voltak meghatározók, valamint a helyi társadalom közösségi élete hogyan szerveződött a település térbeli kereteihez. A magyarországi és a Kárpát-medencei természeti környezet károsodásának egyik ma már nyilvánvaló fő tényezője, a falusi, mezővárosi, családi üzemek felszámolása, a falusi és a kisvárosi állattartás, tenyésztés korlátozása és/vagy megszüntetése. Ez nem választható el a falvak kiürülésétől és elöregedésétől, az úgynevezett szocialista városépítés minden áron való politikai erőltetésétől. Ez azzal is együtt járt, hogy olykor a középkorban, vagy az újkor korai szakaszában gyökerező, esetleg a 19. és a 20. században kialakult, legnemesebb településközpontokat szanálták, eldőzerolták, a kényelmes, kertes polgárbházak helyén ma már csak iszonyatosan magas önköltséggel üzemeltethető, energiapazarló panelház-tömböket telepítettek. Mindez jelezheti, hogy a történelmileg kipróbált településhálózat, településszerkezet, településtípusok, településformák kutatása nem csak elméleti kérdés, hanem az élő társadalom számára fontos, olykor égető gondok között is technikai, tervezési, szervezési szempontokat kínálhat.“ Filep Antal

SEBESTYÉN JÓZSEF

Idestova 21 éve annak, hogy 1988 elején a romániai „Conducator“ meghirdette a hivatalos néven „szisztematizálásként“ hírhedté vált programot. Falvak százait akarták eltüntetni, hogy azután lakóikat városi lakótelepek panelházaiba zsúfolják össze. A terv, amellyel, hogy végérvényesen tönkretette volna az ott élők életét, eltüntette volna a romániai, erdélyi falvak értékes építészeti, kulturális örökségét. „1988 végén – a nemzetközi tiltakozások, valamint a végrehajtáshoz szükséges anyagi eszközök hiánya következtében – Románia lassította falurombolási programjának végrehajtását. Az újabb állásfoglalások arról tanúskodnak, hogy a megszüntetendő falvakat nem rombolják le, hanem hagyják, hogy „maguktól“ haljanak el. Az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) munkatársaiból álló csoport – e sorok írója által előkészítve – 1990 februárjában kereste fel az év első heteiben megalakított két erdélyi civil szakmai szervezetet, s ekkor sor került – a háromszéki

műemlékvédők által szervezett – magyar és román műemlékesek találkozója Sepsiszentgyörgyön. A találkozót követő felhívásunkra az OMF lehetővé tette, hogy szakmai találkozókat rendezzünk a térségünk épített örökségéért felelősséget érző, s a szomszédos országokban élő, dolgozó szakemberek részére, 1991-től három éven át, évente egyszer. A 90-es évek első felében kiállításokat szerveztünk az OMF-ben erdélyi és magyarországi építészek 80-as évek során végzett felméréseiből. A román kommunista rendszer abszurditását mi sem jellemezte jobban, mint az, hogy a szisztematizálási tervek készítésének örve alatt építészek csoportjai a „rendezési tervek szakmai megalapozása céljából“ erdélyi falvakban is felméréseket végeztek. Így készültek azok a „népi építészeti“ felmérések, amelyekből 1990-ben a háromszéki anyagot mutathattuk be az OMF-ben. Erdélyben, 1992-től az ICOMOS Német Nemzeti Bizottsága és a Román Műemlékvédelmi Bizottság által megkötött megállapodás alapján megkezdték az erdélyi százszéki kulturális örökség dokumentálását.

„Az erdővidéki belviszini adatgyűjtést, felmérést, majd a dokumentálást a BBTE oktatója Kovács András, művészettörténész irányításával művészettörténet szakos hallgatók végezték jórészt nyári gyakorlat keretében, rajtuk kívül az ELTE művészettörténet szakos hallgatói is bekapcsolódtak a munkába.“

Barót – római kat. templom hosszmeteszete

A német szervezők – a velük való konzultációk alkalmával – már 1993-ban jelezték, hogy lehetőséget látnak a magyar szakemberekkel való együttműködésre, a programjukhoz való csatlakozásra. Az erdélyi magyar kulturális örökség dokumentálását magyar részről indítványozókként, az 1993 nyaratól a német, a román és a romániai magyar partnerekkel folytatott egyeztetések során elértük, hogy az akkor már Országos Műemlékvédelmi Hivatal (OMvH) támogassa kezdeményezésünket. 1997-ben a román és a magyar műemlékvédelem irányító szervezetei szándéknyilatkozatban rögzítették, hogy közösen segítik elő a háromoldalú

Mikbáza – római kat. templom

együttműködés keretében megkezdett erdélyi magyarok lakta települések építészeti örökségét dokumentáló program megvalósítását. Az inventarizáló programtervezet koordinátoraként 1996-ban készítettem elő a Teleki László Alapítvány, az OMvH, a németországi gundelsheimi székhelyű Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturrat és a sepsiszentgyörgyi Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság által benyújtott közös magyar-német-román EU-s pályázatot. Az Európai Bizottság anyagi támogatásban részesítette a pályázatunkat, melynek köszönhetően valóra válhatott a több évre tervezett kutatási program tényleges elindítása.

Először Erdővidék 19 településén, majd 1998-1999 folyamán a Felső-Nyárád-mente 44 településén történt meg a helyi kulturális örökség értékes ingatlan állományának, valamint az egyházak ingóságainak teljességre törekvő adatfelvétele, fényképezése, s felmérése. Az 1997-ben megkezdett I. ütem (a mai Kovászna megye egyik jellegzetes kistája, Erdővidék épített örökségének) dokumentálási munkáihoz nyújtott EU-s támogatáson túl magyarországi, tudományos kutatást segítő alapok, s az OMvH, majd 2000-tól pedig a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatása tette lehetővé a program folytatását. Az első tájegység felméréseit Erdővidék épített öröksége címmel az erdélyi százsz felmérési program keretében készült légifotókból összeállított látványos kiállítással együtt mutattuk be 1998-ban a Műemléki Hivatal székházában.

A települések dokumentálásának továbbvitelét, szervezését a Nyárád-menti felméréssel a kolozsvári Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány vette át. A helyszíni adatgyűjtés és felmérés 1999-től a fentiekén kívül más székelyföldi tájegységeken –

Alcsík, a két Homoród-mente és Felső-Háromszéken – is megkezdődött. A helyszíni bejárások során nyilvánvalóvá vált, hogy eddig nem ismert, rejtve maradt, s így nem regisztrált, de országos jelentőségű és helyi települési érték egyaránt igen nagy számban található a Kárpát-medencében, amelyek számos új tudományos felismeréshez vezetnek, de túl is mutatnak azokon az eredményeken. A jórészt az éppen hogy még fennálló, ránk maradt épített emlékek jelentős értékeket rejtnek, amelyeket a kellő gondozás, a méltó, s fenntartható hasznosítás hiányában a pusztulás veszélye fenyegeti. Különösen nagy ez a veszély a hátrányos helyzetű, határ-menti – valamint a magyar közösségek szempontjából szórványnak számító – térségekben, ahol pótolhatatlan kulturális értékek is eltűnhetnek örökre, nem ritkán anélkül, hogy meglétükről bárki egyáltalán tudomást szerezhetett volna, mert a helyi közösségek vagy nem képesek gondoskodni az épített örökségükről, vagy mert az át nem gondolt fejlesztési tervekben nem is számolnak a még meglévő kulturális örökség fenntartható hasznosításával.

A védelemnek az élet színterének, a lakóköznyezetek, az együttesek, a települések, a vidék egészére, és mint az egész részeiként az egyes elemek, objektumok fenntartására, de egyúttal a hasznosítására kell irányulnia. Ezt szolgálja egyfelől az inventarizáció, s annak nyomán a *védelem nyilvánítás*, másrészt a gondozás. A 90-es évek elején Magyarországon még nem adódott lehetőség egy az egész országra kiterjedő örökségeltározó program elindítására, annak ellenére, hogy az Európa Tanács tagállamai által 1985. október 3-án, Granadában elfogadott „Az európai építészeti örökség védelméről szóló Granadai Egyezmény” elnevezésű, dokumentum szakmai körökben Magyarországon már a nyolcvanas évek végén ismert volt. Különösen fontos a helyi jelentőségű értékek nyilvántartása, s védelme, hiszen alapját képezi egy ország épített örökség állományának.

Ahhoz pedig, hogy egy adott ország nemzeti vagyonát képező, így erőforrást jelentő épületállományról a legapróbb részletektől, a térségi összefüggésrendszert alkotó jellemzőikre kiterjedően a lehető legteljesebb kép alakuljon ki átfogó, rendszeres adatgyűjtésre, országos összesítésre és térinformatikai rendszerű adatbázisba való rendezésükre, s annak folyamatos fenntartására és elérhetővé tételére van szükség. *A térségfejlesztési programokhoz* elengedhetetlen elemzésekhez képesek adatokat biztosítani, egy általuk még az adórendszer hatékonyságát növelő támogatási formák is kidolgozhatók. Az adatbázis jelentősége felbecsülhetetlen mind a központi állam- és közigazgatás, mind a települési önkormányzatok számára, valamint nélkülözhetetlenek az értékek feltárásában, s megőrzésében kulcs szerepet játszó civil és tulajdonosi szféra számára is, mert hozzásegíti őket, hogy a fenntartandó értékekről naprakész és szakszerű információkkal rendelkezzenek. „Az Országos Területrendezési Terv készítésének kezdetén a kulturális örökség (hang)súlytalan rendezeti kezelésénél azonban sokkal nagyobb hátránnyal mutakozott – a többi ágazat helyzetéhez képest – a kulturális örökségi értékek térinformatikai adatbázisának teljes hiánya. ... Márpedig az örökség térségi összefüggéseinek feltárásához, az egyes örökségi értékesoportok kapcsolatrendszerének területi elemzéséhez országos léptékben a siker reményében csak térinformatikai eszközökkel szabad hozzáfogni.“

– fogalmazta meg *Máté Zsolt* „A kulturális örökség, mint térségi összefüggésrendszer“ c. előadásában. Az Erdély magyarok lakta térségeiben elindított dokumentáló program eddig két tájegységben jutott a legtovább. 1997-ben a Kovászna megyei Erdővidék, majd 1998-1999 folyamán a Felső-Nyárádmente települései műemlékeinek, műemléki értékű köz- és lakóépületeinek, valamint az egyházak művelődéstörténeti értéket képviselő műtárgyainak teljességre törekvő – és a korszerű szakmai követelményekhez igazodó – helyszíni adatfelvétele, fényképezése történt meg. Majd elkészültek a települések történeti adatlapjai, a tájegység ingatlan és egyházi ingó örökségének adatlapos, fotódokumentálása és az adatok 1:5000-es térképeken való rögzítése. Valamint jó néhány jelentős műemléképület, továbbá a települések arculatát, utcaképet jellemzően meghatározó közösségi épületek, építmények, lakóházak, s az egyes jellegzetes portákon található gazdasági épületek részletes építészeti felmérései.

Erdővidék a Székelyföld jellegzetes történeti-néprajzi kistája. Az Erdővidék tájnév a 17. század első éveiben bukkant fel először. Festői fekvése, továbbá mind a régió általános vonásaival egyező, mind pedig egyedül jegyei, peremvidék jellegéből fakadó sajátos vonásai, gazdag kulturális, épített öröksége érdekessé és vonzóvá teszik. Ez a húszegynéhány település alkotta tájegység a megye Brassó és Hargita megyékkel határos része. Központja Barót. Jellegzetes építészeti emlékei jól tükrözik a vidék kulturális hagyományait, gazdálkodási viszonyait. A kistáj gazdag épített öröksége bővelkedik (a folyamatos bontások ellenére) értékes építészeti emlékekben. Jellegzetesek a kőből, esetenként fából épített, egyszerű, de igényes architektúrával ékeskedő falusi lakó- és gazdasági épületek, közöttük is a kúriák. Kastélyai közül az olasztelki és a vargyasi Dániel család egykori lakhelyei mellett, említeni kell a Kálnoky familia korábban méltatlanul lepusztított, de az utóbbi években megkezdett kutató és helyreállító munkáknak köszönhetően fokozatosan megújuló miklósvári, reneszánsz eredetű kastélyát. A térség jellegzetes emlékei a különböző felekezetek középkori eredetű, s a 17.

*Füle –
Boda-Ferenczi
kúria*

századtól várfalakkal övezett, s erődített templomai Bölönben, Nagyajtán, de a 18-19. század folyamán emelt, vagy akkor átépített templomaik közül is nem egy számos értéket rejt.

A Székelyföld másik, de nagyobb tájegysége a Nyárad felső folyásának Ákosfalvától északra fekvő, a történeti Marosszék zömében magyar lakosságú kistrégiója, amelyen belül felekezeti szempontból megkülönböztethetjük az alsó, kizárólag protestáns (református, unitárius), vagy vegyes lakosságú falvakat a Nyárad forrásvidékének a mikházai ferences zárda hatáskörében 9 faluból álló katolikus tömbjétől. Egyetlen városias jellegű települése és ugyanakkor a tájegység a múltban

*Kisbacom
utcakép*

és ma is legfontosabb helysége a Nyárad partján húzódó, az 1968-as közigazgatási átszervezéskor három történelmi településnek összeolvasztásával kialakított Nyáradszereda. Első írásos említése késői, 1567-ben már „oppidumként“ van feljegyezve. Ekkor Marosvásárhely után Marosszék legnépesebb helysége volt. Többször megújított mezővárosi és vásártartási jogát megőrizte a 19. századig. A városka a 18. század első feléig fontos szerepet játszott Marosszék törvénykezési életében. A felső Nyárad-mente épített örökségének legértékesebb emlékeit az egyházi emlékek képviselik. Kiemelkedő jelentőségű a román kori eredetű nyárad-szentlászlói, nyárad-szentmártoni unitárius templom, a gótikus szerkezetű berekeresztúri, nyárad-szentimrei református egyház, valamint a 17. század végi erdélyi egyházművészet reprezentatív emléke, a mikházai ferences kolostortemplom. E templomoknak az inventarizációs program keretében elvégzett építészeti felmérései a helyreállítási munkálatok megkezdését segítették. A vidék lakóházainál is előszeretettel alkalmazott faépítkezés gazdag emlékanyagot hagyományozott korunkra a 18. század végi, 19. század eleji haranglábakon (Szentimre, Nyomát, Rigmány) és fakápolnákon (mikházi temetőkápolna, szentháromsági görög katolikus kápolna) át. Az épített örökség túlnyomó többségét alkotó lakóépületek zömét az utcavonalas beépítésű, tégl-, borona- vagy tapasztott sövény falazatú két-háromsejtes házak alkotják, amelyeket hódfarkú cserepes kontyolt nyeregtetővel fedtek. A vidék jellegzetes társadalomfejlődésével magyarázható a rangosabb nemesi lakhelyek elenyésző száma. A vizsgált tájegységen belül az egyik leggazdagabb épített örökségi emlékanyagot Berekeresztúr, s Mikháza őrzi. A Nyáráddal párhuzamosan hosszan elnyúló több utcás települést először az 1567-es összeírás említi. Nyáradközsvényes filiája volt 1636-ig, amikor is Tholdalagi Mihály maroszeői főkapitány támogatásával a falu fölötti magaslaton kolostort alapítottak a ferencesek és 1650-1680 között felépítették ma is látható kolostortemplomukat és a múlt század elején nagyrészt átalakított zárdájukat. 1669-től a kolostor mellett alapítványokkal jól ellátott iskola is működött alsó osztályokkal. A település kulturális örökségének kiemelkedő emléke a reneszánsz és barokk közti átmenet időszakának erdélyi művészetében, építészeti formakincse és gazdag berendezése révén egyedülálló értéket képviselő kolostortemplom, de mellette fontos örökségi értékkel bír a ma még elmegyógyintézetként használt zárdáépület, s a temető 18. századi fakápolnája vagy a paraszti építkezések közel félszáznyi inventarizált emléke. Az erdővidéki helyszíni adatgyűjtést, felmérést, majd a dokumentálást a BBTE oktatója *Kovács András*, művészettörténész irányításával művészet-történet szakos hallgatók végezték jórészt nyári gyakorlat keretében, rajtuk kívül az ELTE művészettörténet szakos hallgatói is bekapcsolódtak a munkába. Továbbá számos erdélyi kulturális intézmény történész-muzeológus, levéltáros (*Zepeczánér Jenő*, *Hermann Gusztáv* a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, *Cserey Zoltán* a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, *Pál Antal Sándor* a Maros Megyei Levéltár), s civil szakmai szervezetek (Műemlék Műhely, Sepsiszentgyörgy) építész munkatársai, s magyarországiak (*Keresztessy Csaba*, s e cikk írója, mint az inventarizációs program koordinátora az OMvH, s a TLA részéről) dolgoztak a felmérésekben. Az építészeti

Bodos –
ref. templom

felméréseket *Zakariás Attila*, *Balázs István*, *Benczédi Sándor*, *Emödi Tamás*, *Kovács Árpád*, *Fekete Márta*, *Máté László*, *Tusa Attila* erdélyi és *Sarkadi Márton* magyarországi építészek készítették. A teljes dokumentáció véglegesítését jelenleg *Fejér János* – vargasi – művészettörténész végzi, s rövidesen elkészül az Erdővidék épített örökségét bemutató kiállítás. A Nyárad-mente dokumentációjának összeállítását, a véglegesítés, valamint az építészeti felmérések, s dokumentálásuk oroszánrészt *Kovács Zsolt* művészettörténész, *Emödi Tamás* építész, *Maczalik Arnold*, *Kozma Zsolt* építészek és munkatársaik, s nem utolsósorban a szakmai irányító, felügyelő *Kovács András* művészettörténész végezték ugyan-csak egyetemi hallgatók részvételével. Az adatbázisok térképanyagainak digitalizálása *Karácsony István* művészettörténész kitaró és alapos munkájának köszönhető. Az eddig elkészült települési értékleltárak felhasználása Erdélyben azonban eddig kétséges. Bármennyire is szoros kapcsolat van az örökség, mint kulturális vagyon és az értékleltárak készítése között, s hogy az értékes kulturális örökség nemzedékről nemzedékre való átörökítésének egyik fontos eszköze az átfogó, minden részletre kiterjedő értékleltár, amely magába foglal ingatlan, ingó és szellemi értéket egyaránt. Magyarországon a 2002-től működtetett Területi Információs Rendszerben a védendő országos és helyi jelentőségű épített öröksége strukturált adatbázisának biztosítottá vált a korszerű számítástechnikai eszközökkel történő kezelhetősége, valamint az adatok térképi megjelenítése. Sajnos ma ezek az adatok jórészt alig vagy egyáltalán nem elérhetők a TeIR-ben. Igaz lenne napjainkban is Myskovszky Viktor 1898-ban leírt véleménye(?!): „...most úgy látszik, mintha a végzetek utóléte volna, hogy a fentartásért mit sem tudunk tenni.“ ■

Egy régió örökségvédelmének problémái és lehetőségei

A Népi építészeti örökség integrált védelme Hargita megyében

ALBERT HOMONNAI MÁRTON

A székelység sajátos történelmi múltja, társadalmi szerepe és szerveződése, életformája, életterének földrajzi és természeti környezete folytán olyan kulturális örökséget, és ezen belül épített környezetet teremtett, amely joggal tarthat számot az elismerésre és a megőzésre, mint e népcsoport identitásának egyik pregnáns meghatározója.

A műemlékvédelem és az építész szakma feladata kellene legyen, hogy számba vegye az épített örökség értékeit, hogy megtalálja a partneri kapcsolatok kiépítésének lehetőségeit a tulajdonosokkal, a politikummal, a hagyományörző civil szervezetekkel és biztosítsa a szakmai háttérrel az épített örökség karbantartására, helyreállítására, hasznosítására és a hagyományok továbbvitelére.

■ Az épített örökség fennmaradását meghatározó tényezők

A kiemelt értékű műemléképületek, mint az épített örökség egyedülálló értékei esetében a *bitelesség* és a *sértetlenség* megkerülhetetlen alapkövetelmény. Helyreállításuk, fenntartásuk és védelmük a társadalomtól jelentős anyagi erőfeszítést igényel. Az érvényben levő törvényes szabályzók azonban még ezek megőrzésére sem jelentenek garanciát.

Ezt illusztrálандó hadd idézzük a *Csíki Hírlap* 2009. IV. évfolyam 70. számát. A „Gyors ütemben fognak a műemlékek“ c. cikkben *Mibály Zita* Hargita megyei műemlékfelügyelő a következőket nyilatkozta: „Csíkszentgyörgyön például a műemléklistán szereplő tizenkét objektumból ma már mindössze három van meg. [...] ötévenként elvész a műemlékek hat-hét százaléka, és további egyharmada a határon van, hogy elveszítse műemlékstatusát.“ Fején találja a szöveget a következő megállapításával: „A társadalomnak akarjuk megvédeni az épített örökséget – a társadalom részvétele nélkül.“ Egy mondatban fogalmazta meg az etatista szemléletű törvény egyik legnagyobb hiányosságát.

■ Helyzetismertetés: épített örökség a globalizálódó világban

A székelyföldi falvak az 1989-es rendszerváltáskor településképi szempontból még nagyjából homogén képet mutattak. Vidékenként más-más periódusban állt meg az idő, az ipari központoktól való távolságtól, az ingázási lehetőségektől függően.

A térség főutaktól távol eső, eldugott, nehezen megközelíthető falvai 19. század végi – 20. század eleji faluképet mutattak, de számos korábbi kel-

tezésű épület is állt még. A főútvonalak mentén az ingázási lehetőségek miatt a fiatalabb generáció egy része lakhelyével falun maradt és ezekben a falvakban az 1950-es, 1960-as években a lakóépület-állomány jelentős mértékben kicserélődött. Ezek a típusok ugyan részben szakítottak a korábbi, szervesen fejlődött építkezési szokásokkal, ennek ellenére mégis egységes faluképek születtek. Ebben az időben építészeti tervezés magánépítkezések céljára nem létezett, kisipari szövetkezetek munka-

Fent:
*Csíkbánkfalva-
Csíkszentgyörgy
látképe*

Lent:
*Csíkkarcfalva –
utcarészlet*

Fotók: a szerző

Csíkbankfalva,
lakóház

társai „vették fel a rajzot“, amely az építkezési engedély alapjául szolgált. Ezért ezeket az épületeket is a népi építészeti alkotásokhoz sorolhatjuk, hiszen, akárcsak a korábbi korokban, építészeti kialakításukat főleg helyi mesterek végezték, kalákában építették.

A falusi településképet jelentősen negatív irányba befolyásoló lakóház építkezés a '60-as évek közepétől következik be a kollektivizálás után, a „kocka ház“ megjelenésével. Később a Diktátor megalomániás rendelete előírta, hogy falvakban, a főutak mentén kötelező az emeletes ház építése. Ennek nyomán, eleinte kényszerűségből, az utcára néző hazug emeletet építettek a tört síkú tető alatt, amelyet csak padlástérnek használtak, majd megjelentek az emeletes házak is, általában jellegtelen formában, egy heterogén és arányaiban megbontott faluképet eredményezve, kikezdve a történeti te-

lepülésszövetet is. Szerencsére a viszonylag kisszámú építkezés miatt, ezek nem válhattak dominánssá minden településen.

A székely porta másik, tömegénél fogva legjelentősebb, faluképet döntően meghatározó építménye a csűrőspajta, amely az egész Székelyföldön általánosan jelen van, és noha vidékenként eltérő sajátosságokat is mutat, mégiscsak egy töről fakad. Székelyföld a csűrőstelepülések térsége. A székely csűrőspajta alaprajzilag és szerkezetileg olyan tökéletesre formálódott, hogy több évszázados történetében csaknem változatlanul elégítette ki az állattartás támasztotta igényeket mind a mai napig. Az uniós csatlakozás s a globalizáció körülményei közepette, a székely faluképet meghatározó építmény végérvényesen elveszítheti eredeti rendeltetését és előbb-utóbb pusztulásra ítéltetik, hacsak valami csoda folytán belátható időn belül a hagyományos gazdálkodási forma nem kap újból teret a társadalmi munkamegosztásban, vagy ha ez az épületállomány más rendeltetést nem kap.

A hagyományos székely falu sajátos arculatát meghatározó harmadik építmény a kapu. Esztétikai értékét elsősorban eredeti szerkezeti felépítése és arányai adják. Díszítések (faragás, festés) nem haladja meg a mértékletesség határait. A hagyományos kapuállítás a diktatúra idején egyfajta önazonosságot megmutató törekvésként is jelentkezett, melynek hozzádeka, a megvalósult néhány szép példán túl, gyakran elkorcsult anyaghasználatú (például vasbeton) vagy elkorcsult formájú (aránytalan) kapukat eredményezett. Csaknem minden székelyföldi faluban találunk még igen szép példányokat, főleg a 19. századból, de 18. századit is.

Egyéb építmények is lehetnek a székely porta (vagy környékének) tartozékai így: gabonások, szénatartó színek, sütőkemencék, kutak, kukoricacsakok, mint az épített örökség részei, de ugyanilyen fontos kulturális örökséget képviselnek a temetők, sírjelek, em-

Csíkgyörgy

lékművek, útmenti- és határjárókeresztek, haranglábak, csengettyűk, kovácsműhelyek, malmok stb. A falvak történeti településszerkezetének vizsgálata és megóvása éppen olyan fontos, mint az épített örökség megmentése. Számos falu középkori szerkezetét őriz, sajátos toponímiájával, a tízesek, szerek, szegek máig használt neveivel.

A 21. század eleji változások, az uniós csatlakozás és a globalizáció a székely társadalomban olyan hirtelen törést okoznak – a kommunizmus után a másodikat – az évszázadokon át kialakult életformában, lakáskultúrában és építkezési szokásokban, amely túlmutat a jogos komfortigények kielégítésén. Most érkezett el az az idő, amikor a „határtalan” mozgásszabadság, a gazdasági gyarapodás, a globalizáció nyomán jelentkező import minták sokasága és a fellendült multinacionális kereskedelem kínálta építőipari technikák és termékek dömpingje és reklámja megadhatja a kegyelemdőfést az épített örökségnek. Ez a nyomás olyan erejű, hogy nincs idő a külső hatások organikus beépülésére a helyi építkezési kultúrába, mint ahogy az a korábbi történeti korokban történt, hanem egyszerűen elsöpri a hagyományokat és csaknem a nulláról indulva egy új, helyi identitást nélkülöző épített környezetet hozhat létre.

■ *Az integrált értékvédelem nébány konkrét példája – Az Énlaka Értékvédő Program*

Az Énlaka Értékvédő Program teljesen civil kezdeményezés eredményeként és műemlékvédő civil szervezet (Csíki Műemlékvédő Egyesület) keretében működik egy évtizede, a Budapest V. kerület Önkormányzatának támogatásával. Az ösztönző jellegű támogatás biztosítja az örökséget képező épületek karbantartását és esetenkénti helyreállítását, valamint kutatását.

A falu 108 portájának kétharmada képezi a népi építészeti örökséget és részeseül évi karbantartási támogatásban a tulajdonosokkal kötött szerződés alapján. A program kezdete óta közel 70 esetben került sor kisebb-nagyobb helyreállítási munkára, köztük hat 19 századi lakóház esetében teljes körű rehabilitációra, lakóház, vendégház és hétvégiház funkciókkal.

Több gazdasági épületnél is sor került szakszerű helyreállításra, amelyeknek két legszebb példája egy 18. század végi és egy 19. század eleji csűrőspajta, amelyeket eredeti rendeltetéssel használnak napjainkban is, de készült rehabilitációs terv funkcióját veszített csűrőspajtára is.

Az örökség rehabilitációjának szép példái születtek a kapuk helyreállításával, rekonstrukcióival is, a faluképet nagyon zavaró, a kommunista időkben elszaporodott bádóg-fém kapuk helyett.

A sikeres beavatkozások nyitja: a műemlékhelyreál-

A Csíkzsögödi lakóház felújítása

lítás elmélete és gyakorlata szerinti cselekvés, helyi munkaerő megbízásával és a tulajdonosokkal való partneri kapcsolat fenntartásával. Énlakán ma már nem szégyellik saját örökségüket, mint tíz évvel ezelőtt, amit jól tükröznek az énlaki ingatlanárak (többszöröse a környék faluihoz képest), valamint az is, hogy a helyiek a résztámogatáshoz saját erőből is egyre többet adnak hozzá az épületek rehabilitációjára. Ez a fajta szemléletváltás elérése lehet az örökség megőrzésének egyik záloga más településeken is.

– *Csíkzsögödi lakóház felújítása*

A zsögödi (Csíkzszeredához tartozó falu) 35. sz. alatti házat egy befektető vásárolta meg azzal a céllal, hogy korszerűsítés után értékesíti. A 20. század elején téglából épült tornácos-ereszes, vakolatdíszes háznak a befektető szándéka szerinti korszerűsítése (ereszbeépítés, térdfalas tetőtérbeépítés, vasbeton koszorú, thermopan ablakok) teljesen megszüntette volna az ingatlan építészeti értékeit. Építésztervezői javaslatra az egysoros-ötsejtes alaprajzú (elsőház, lakóház, konyha, sütőház, gabonás) épületben egy földszinten (két szoba, konyha, fürdő, gardrób) és tetőtéren (két szoba, fürdő) kialakított lakás jött létre. A ház eredeti térfogatában, teljesen megőrizte küllemét, sőt földszinti beosztásának főbb vonalait is. Az eredeti dupla ablakok, ajtók, vasalatokkal

Énlaka, csűrőspajta, 1798

együtt mind felújításra kerültek. Az épület története során két alkalommal megélt erős földrengés, valamint az utca terhelése szerkezeti károsodásokat is okozott. Konszolidációjára költséghatékony megoldásokkal került sor: szakaszos alapmegerősítés, a falazatok vonóvasas megerősítése a padlózat és a fafödém szintjén, a volt gabonás fölötti sérült poroszüveg boltozat felfüggesztése vékony vasbeton héjjal. A talajnak a padlózatra és a falazatra gyakorolt páramomásának csökkentését a padlózat alá beépített szellőző csövek biztosítják, a falazatok hőszigetelésének korszerűsítése páraáteresztő farost lemezekből készült, kívülről. A vakolatdíszes utcai falon nem került hőszigetelés, ennek vastagsága ugyanis, eltérően a többitől, 50 cm volt, de szükség esetén belső oldalon kaphatott volna szigetelést. Így sikerült megmenteni a 20. század eleji polgárosodó népi építkezés egy képviselőjét a mai kor komfort-igényeinek kielégítése mellett, és mindezt olyan költségvetéssel, amely kisebb egy hasonló kapacitású új épületénél. Tulajdonosa és a közösség egy újra nem termelhető többletérték birtokosa is egyben. Napjainkban hasonló értékek tucatjai válnak a nem kulturális értékközpontú szemlélet áldozatává.

– Csíkszentmártoni csűrőpajta átalakítása, hasznosítása

A csíkszeredai Csibész Alapítvány, amelynek tevékenysége az árva gyermekek istápolása, Csíkszentmártonban egy házat vásárolt, és a telken csűrőpajta is állt. Az alapítvány egy nevelőszülőképző központ építését határozta el a csűrőpajta helyére. Arra az építésztervezői javaslatra, hogy kár a jó állapotú épületet lebontani, mert abban kialakítható a kívánt funkció, sőt anyagilag is előnyösebb lehet, pozitív volt a válasz. A terv elkészült, a kivitelezés megtörtént. A csűrőköze és a szénatároló odorból lett az oktatási- és konferencia terem, a pajtából konyha és lépcsőfeljáró, a tetőtérben a kötőgerendák szintjén kialakított vendégszobák a nevelőszülők alkalmi elszállásolására. A csíkszentmártoni eset azt példázza, hogy a hasonló, rendeltetésüket elvesztő épületeket kár lenne lebontani, hiszen funkcionális átalakításuk szakmailag megvalósítható, ugyanakkor költséghatékony megoldást is jelenthet tulajdonosaik számára, településképzés és települészöveti szempontból is hiteles darabjai az épített örökségnek.

– A csíkmenasági Adorján-báz megmentése

A hivatalos műemléklistán 1955 óta szereplő ház a csíki medence, és talán az egész Székelyföld egyik legreprezentatívabb népi építészeti emléke az 1980-as évektől lakatlan. Új tulajdonosa bizakodással várta a műemlék pusztulását, sőt mi több, aktívan is hozzájárult ehhez. A házat Mihály Zita és e sorok írója által, a Csíki Műemlékvédő Egyesület képviselőjében sikerült 2001-ben megvásárolni. Sor került a súlyosan károsodott, a gombaszakértők által menthetetlennek minősített ház szerkezeti helyreállítására és befedésére. A munkálatokat az énlaki értékvédő programban résztvevő, a helyreállítási munkálatokban jártas munkások végezték el. A ház pusztulása egyelőre megállt, de a teljes körű helyreállításához szükséges anyagi alapok nem állnak az Egyesület rendelkezésére. Egy civil szervezetnek köszönhetően, a műemlék időt nyert arra, hogy az a közösség, amelynek kulturális örökségét képezi, felfedezte magának és – politikai előjárói révén – segítse annak teljes helyreállítását és megőrzését az utókor számára.

■ Konklúziók

Az önmagát szerves folyamatként újratermelni képes, hagyományokon alapuló népi építészet feltételrendszere megszűnt. A falusi homogén kulturális közösségek atomizálódnak és a szakosodó társadalmi munkamegosztás folytán az értékrendek is szegregálódnak. Így a falusi lakáskultúrában is eltérő igények fogalmazódnak meg az előbbi korokhoz képest, nem beszélve a falusi porta egyéb építményeinek a feleslegessé válásáról. A falu építészeti hagyományait létrehozó és formáló helyi mestereknek a szerepe is visszaszorult.

Az építési engedélyek kibocsátásának alapjául szolgáló tervek többnyire nem, vagy csak részben igazodnak a hely szelleméhez, az épített örökséghez, egyrészt az alkotó építészektől eltérő igények kielégítésére is hajlamosak, másrészt ők maguk sem mindig tartják prioritásnak a hagyományhoz való igazodást vagy annak átmentését, integrálását, azaz a divatszertű építészetet követik („folyóiratarchitektúra”). Az adminisztratív hatóságok nincsenek felkészülve az épített örökség problémáinak kezelésére, és erre megfelelő jogszabályok sem készítenek, sőt még a létezőket sem tartják be. A helyenként jelentkező hagyományőrző kezdeményezések, bár erkölcsi szempontból méltányolandóak, de szakmai háttér nélkül magát az örökséget kompromittáló giccseket hozhatnak létre.

A bemutatott példák mögött építészeti szakmában dolgozók és műemlékvédelmi civil szervezetben is tevékenykedők állnak. Az értékmentő tevékenységben szerzett tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az épített örökség megmentéséhez és a jövő épített környezetébe történő integrálásához az alábbi feltételek teljesítése szükséges:

- az épített örökség településenkénti érték-leltárának elkészítése és hasznosítási javaslatok kidolgozása;
- az épített örökség bemutatása az érintett közösség számára, a benne rejlő fizikai, gazdasági és kulturális potenciál ismertetése és tudatosítása (kiállítások, média stb.);
- az épített örökséget képező épületek konkrét hasznosítási lehetőségeinek és a benne rejlő értéktöbbletnek a tudatosítása közvetlenül a tulajdonosban;
- a települések általános fejlesztési tervében az épített örökség hangsúlyos megjelenítése és a védelméhez és hasznosításához szükséges általános szabályozók megalkotása;

„A hivatalos műemléklistán 1955 óta szereplő ház a csiki medence, és talán az egész Székelyföld egyik legreprezentatívabb népi építészeti emléke...

- a helyi hagyományörző kezdeményezések műemlékvédelmi szakmai háttérrel való segítése,
- a törvényesen bejegyzett műemlékvédelmi civil-szervezetek törvény által biztosított bevonása az örökséget érintő döntéshozókészítésbe és az örökség menedzselésébe;
- az állami műemlékvédelmi hatóság decentralizálása és kulturális régiókénti megerősítése, hatékony örökségvédelmi szabályozók megalkotása;
- a regionális (megyei) és települési önkormányzatok költségvetésében pályázati kiírások biztosítása az épített örökség kutatására, leltározására, hasznosítására, valamint a konkrét pozitív példák népszerűsítésére;
- restaurátor szakmunkás tanfolyamok szervezése;
- a környezetvédelem hatékonyságának a növelése a települések természeti környezetének védelmére és rehabilitációjára.

Az említett feltételek teljesítésének a nagy része és ezek integrálási lehetőségének a megteremtése elsősorban politikai döntések függvénye. Addig is maradnak a magánkezdeményezések, amelyeknek egy-egy sikeres példája nyomán további értékek menthetők meg a pusztulástól, de az egész térség kulturális örökségének megőrzésére és hasznosítására a magán kezdeményezések nem elegendők. A politikai döntéshozókon múlik, hogy még időben felismerjék a kulturális örökségben rejlő erőforrásokat, amelyek – a természeti környezet adottságaival együtt – a térségfejlesztés alapját képezhetik. Ennek a felismerésnek az elősegítésében a hivatalos műemlékvédelem, az örökségvédelmet felvállaló civil szervezetek és az építész társadalom játszhatnak kezdeményező szerepet. Egy térség épített örökségének fennmaradása és fenntartása hasznosítás nélkül elképzelhetetlen, és ez a feltétele a társadalmi elfogadottságnak is. Az „élő” örökség olyan érték-többletet hordozhat, amely egy magasabb szintű életminőség lehetőségének a kerete is egyben. Ennek az érték-többletnek a megjelenítése az igazi szakmai kihívás az építész és műemlékvédő számára.

A pragmatikus örökségmentés jó példája az Énlakán (Hargita megye) egy évtizede folyó értékvédő program, de más helységeken is megvalósultak ilyen építészeti beavatkozások. Jelen tanulmány alapelve, hogy a restaurálásnak elsősorban nem múzeum- vagy skanzenszerű létesítményeket kell létrehoznia, hanem az élő hagyomány élvét képviselő, a korszerű kényelmet is biztosító, a jövő épített környezetébe is beágyazható épületeket. Az új építészeti beavatkozások megoldásai a térség hagyományaiából kell, hogy táplálkozzanak, azok szerves fejlesztéseként, csak ilyen módon sikerülhet a fenntartható fejlődés és az integrált műemlékvédelem elvét gyakorlatba ültetni. ■

...az 1980-as évektől lakatlan.“

Falurombolás helyett arcukatvesztés?

Miként vesztették, vesztik el falvaink hagyományos arcukat

ISTVÁNFI GYULA

A falu évezredek feladata szerint élelem és nyersanyagtermelő település. Hagyományos arcukat évszázados termelési, táji, gazdálkodási és társadalmi adottságaik, rendszerük alakította ki a természettel való egyensúly, a gazdaságosság és észszerűség követelményei szerint. A 19-20. század fordulójára jellemző kultúrtájuk, településformák és szerkezetek, valamint népi építészeti típusok jöttek létre. A természeti környezet, a faluszerkezet és a helyi építészettel együtt határozzák meg a falu arcát. Mindhárom elem külön-külön is többszörösen árnyalt gazdagságú tényező, s kombinációikból minden falu sajátos és egyéni arcukat nyer. Noha egyik falu látszatra olyan, mint a másik, valójában nincs két egyforma arcú falu. S ez a helység lakosai számára örökség; természeti, települési és építészeti örökség; anyagi formában létező javak egymást feltételező együttese. Mindennek szellemi, tudati vetülete a hagyomány. A kettő együtt a falu kulturális öröksége. Ezt az egységes, és jellemzően különlegesen változatos világot a 19. század végén kezdték felfedezni és csodálni, egyszersmind tanulságait megbecsülni és alkalmazni a tárgyi és szellemi kultúra minden területén, az építészetben is. Észak- és Közép-Európa nemzeti szecessziói máig ható építészeti mozgalmakat indítottak el, s az építészeti megújító kezdeményezések voltak.

De a forráshely, a vidék, a falu, mintha csődbe jutott volna. Legalábbis nekünk és innen a Kárpát-medence közepéből nézve, ez tűnik fel. A 20. század modernizációs súlyosan érintették a falut, még azok is, amelyek elkerülhetetlenek voltak (iparosodás), de legkivált azok, amelyek ideológiai, elnyomó politikai okkal jöttek létre és a modernizáció álcában romboltak.

Az ipari társadalom először a városok szerepét növelte, a városok a haladás és a jobb életfeltételek vágyott helyszínei lettek. A városok jelentős tömegeket szívtak el vidékről, lakosai úgy vélték, hogy így egy fejlettebb, magasabb társadalmi rangra jutottak, s ez rögeszméjüké vált. A társadalmi elhelyezkedés ranglétráját a lakások városközpontoktól mért távolsága szerint állította sorba a közvélekedés: A központokban lakó hivatalnokok, értelmiségiek, vállalkozók a külvárosok munkássága felett álltak, akik többre tartották magukat, például a bányászoknál, akik meg a parasztság felett állónak érezték magukat. Az iparosodás ekkor még nem tette tönkre a falut, ellenkezőleg, a technikai fejlődés számos lehetősége növelte a mezőgazdasági termelést, és a vidéki életszínvonal emelkedését.

A 2. világháború mindent felforgatott. Kettészakadt a világ, a szovjethatalom ráette a kezét Kelet-Európára. Nyugaton megmaradt a föld magántulajdona és az agrártermelés korszerűsített hagyományos formája, a paraszti munka és lét erényeivel együtt. A *többre-többre* parancsa szerint fejlesztették

Szaldobos –
falukép

„A természeti környezet, a faluszerkezet és a helyi építészettel együtt határozzák meg a falu arcát. ...S ez a helység lakosai számára örökség; természeti, települési és építészeti örökség...”

Fotó:
Sebestyén József

a gazdaságot, megmaradt identitásuk, önérzetük, szolidaritásuk. Keleten köztulajdonba került a föld is, az árutermelésben már tapasztalatokat szerzett nagygazdákat kiirtották, a paraszti munka a kisműveltség állapotában robottá lett, a végtelen fejlődés jelszavai mögött lappangott az *annyi-amennyi* világa. Ha maradt valami a közös nyereségből, azt a kivagyiság egyéni ötleteire költötték; kerítés, kripta, új és egyre nagyobb ház. A szegénység versenyében sérült a szolidaritás érzése, a „múltat végképp eltörölni“ agitáció hatására szégyellni valóvá vált az örökség, a viselet, a hagyományos hajlék és a porta, s maga a hagyomány is. Megszűnt a parasztság.

A rendszerváltozás utánra már csak *munkavállalók* és *munkaadók* maradtak. Vidéken a gazdaságpolitika csak nagybirtokokban, farmgazdaságokban gondolkodott. Mintha nem ismernénk az észak-amerikai tanulságot: mezőgazdasági monokultúrák – éghajlatváltozás – sivatagosodás. És földönfutó farmerek. A Kárpát-medence földje nem erre való, de erre tartunk. A vélekedés talán még érthető is lenne, hiszen a falusi porták, amelyek egykor kisáruteremelő üzemek voltak, ma rendeltetésüket veszítve üresen tátongnak, jó, ha némi aprójószág és zöldségeskert akad a lakótelken. A nagyüzemi művelés alatti óriás táblák környezetében rengeteg apró birtok a háztáji termelés esetlegességei szerint tengődik, vagy parlagon áll. A falulakosok jelentős része ingázik, nagyobb távolságra jár dolgozni, miközben lakóhelyén a föld még adna munkát, de hát a tőkehiány... A falvakból egykor ipari központokba áramló népesség most, miután számos iparág csődbement, inkább vállalja a munkanélküli segílyt, vagy a minimálbér alamizsnáját, de a falvakba való visszatérést nagyobb társadalmi lecsúszásnak tartja. Az említett lakáshelyszínek szerinti tagozódás mára majdnem teljesen megfordult, az elit húzódik egyre távolabb a városközponttól, s az agglomeráció falvait jobb esetben villatelepülésekké változtatja, a hagyományos arculat csak ritkán kap ösztönzést. Pihenésre, „hétvégi háznak“ egyre több vidéki portát vesznek meg a városlakók, de ettől még a falu félhalott állapotban van. Az igazán gazdagok afféle zöldmezős beruházásként ízléstelen kastély karikatúrákat építenek, nem a tájkép előnyére. A mindent elsöprő gazdasági kényszer és nyomában az erkölcsi állapotok súlyos veszélyeket rejtnek. Ma a globalizáció csapdájában élünk. Az, amiről a propaganda szervek, finomabban a média („a szavak ereje“) többsége azt állítja, hogy ez maga az új világrend, az emberiség üdve, és kötelező igazodási pont. De a globalizáció nem ismer hagyományt, nemzetet, egyéni arculatot, csak a pénzbevételek (profit) szédületes növekedésének célfolyamatába kényszerített fogyasztót, vásárlót, akinek elemi szükségleteit elégítik ki. Minden emberi, erkölcsi vonatkozás nélkül: egyél, igyál, szórakozz, szeretkezz. A Tízparancsolat egyezményes tagadásával: az istenfélő embert nevetségessé teszik; az ünnepekből bulit, esetleg balhész felvonulásokat csinálnak; az öregeket nem becsülik, eltartandó nyúgnek tekintik őket. Emberek gazdasági tönkretétele, s így megsemmisítésük inkább ügyességnak számít, mint bűnnek; a szex minden felett uralkodik; a lopás kis tételben elnézhető, nagy tételben vállalkozói erény. A hazugság törvényes politikai technika; három házasság közül kettő azon nyomban tönkremegy; a bankok jogszerűen „elkívánják“ az adós „másféle jószágát“.

És most bekövetkezett a pillanat: Ez a szép új világ-

rend omladozni látszik. Először csak a pénzügyi gátlástalanság, amit pénzpiacnak neveznek, romokban. Hazánk nemzeti össztermékének évtizedes értékeit dobálják abba a kútba, amelyről senki nem tudja, ad-e még valaha éltető vizet? S eközben magyar termékek milliós értékei mennek szemébe, égetőkbe, döngkutakba. Intő jel, hogy néhány országban a lakosság már felvásárolja az élelmiszer tartalékokat. A falu túlhaladott települési formáció lenne? Ki akarja ezt elhithetni velünk?

Ezek az események a korábbi történelmi traumákkal együtt idézték elő azt, hogy a vidék mára elvesztette ezeréves történelmi küldetésének s feladatainak nagy részét, egyúttal jelentőségét. A falu elvesztette

- a földterület megüledésének nemzetvédelmi feladatát – ma az elnéptelenedő területek idegenek zsákmányszerző étvágyát növelik,
- a nemzet független megélhetésének biztosítását – ma az élelmiszerek s alapanyagok, mezőgazdasági termékek jelentős részét drágán, kétes minőségben, külföldről vesszük,
- a nemzet demográfiai és genetikai aranytartalékát – ma az elnéptelenedés és előregedés mellett leépülő egészségügyet látunk. A vidéki tehetséggondozás helyett megszűnő iskolákat,
- a közösségtudat, a szolidaritás, a népi hagyományok biztos helyszínei a falvak voltak – ma a bezárkózás, a kivagyiság, a „kaparj kurta neked is jut“ mentalitás uralkodik,
- a nemzet megélhetését biztosító föld gondos és megbízható gazdája volt a falu – ma a parlagföldek, gazos árokpartok senkit nem érdekelnek. A föld elvesztette egyetlen gondnokát, a parasztságot,
- hajdan minden kistájnak volt sajátos terméke, konyhája, főztje és ezek piaca – ma az asztalunkra kerülő ételek többsége külföldi, talán nem is egészséges import,
- a 20. század jótéteménye a közlekedés – ma ezt vidéken tudatosan elsorvasztják, ugyancsak a század elején a gazdák termelési biztonságát növelték a szövetkezetek, ma az idegen áruházak a termelési költséget sem adják meg, polcpénzt fizetnek a termelőkkel, vagy meg se veszik a hazai, magyar terméket. Ma még csak a pénzpiac omlik össze, holnap talán nem lesz ennivalónk. Holott a magyar föld minden lakosát el tudja tartani. De nem így.

A népi építészet évszázadok alatt kiérlelte a Kárpát-medence éghajlatának megfelelő, helyi anyagokra

Énlaka

„A falu arculatát még nem rombolták le teljesen. Az épületek még őrzik eredetük sajátosságait. A települések szerkezete még mindenütt ép és eredeti.“

Fotó: Sebestyén József

és magánereőre alapozott használati, szerkezeti és esztétikai formáit, amelyek jó egy évszázada az építészek nagy részének szakmai, szellemi forrásvidéke, s az általa nyújtott tanulságok a korszerű építőanyagokkal is alkalmazhatóak. Ennek ellenére ma a modernizáció félreértése, a proccolás és az idegen divatok, tájjellegek átvétele következtében a faluképek többsége zavarodott elképzeléseket tükröz. Ez is következménye az említett folyamatoknak.

A falu képe olyan, mint az ottani élet. A faluképe a telekbeépítések, a ház tömegformái és a hom-

Páli –
a felismerhetet-
lenségig átalakít-
ott homlokzat

Fotó:
Veőreös András

lokzatok szerint, e három jellemzőből formálódik. A negyedik a település szerkezete, ötödik a természeti környezete.

Jelenleg a falu építészeti arculatát a következők jellemzik Magyarországon:

A közelmúlt és az újabb építkezések eredményei

1a.) Tömegesen elterjedt a hagyományos, fésűs beépítést megszüntető, attól eltérő, vagy szabadon álló, díszkertes, villaszerű rendszer; az emeletes ház mozgalmassal tetőekkel és felépítményekkel, erőltetett homlokzati díszítésekkel a tükörmozsaiktól a bábos korlátokig. Az építettek tehetősebbek, vagy újjazdagok, s ezt az épület megjelenésével is közölni kívánják.

b.) Jól ismert a hagyományos beépítést megtartó, de a nagyméretű házzal annak értékeit megszüntető emeletes tömegforma, okatlan homlokzati megoldásokkal (homlokzati loggia, erkély, kényszeredett garázsbejárat, sorozattermék díszekkel „ékített” előkert.)

c.) Az úgynevezett „kockaház”, ami a régebbi, értelmiségi lakóház csökkentett változata, még a szocializmus első, a „mérsékelt felhalmozás” korából származik. A másra nem használható kereseti többlettel a korszerűsítés és a kényelmi igények kielégítését ebben a formában volt lehetséges elérni. Amennyiben földszintes, gazdaságos is, és a falukép szempontjából még elviselhető ház.

d.) Kívánatos, újabb, de még ritka fejlemény az új építésű lakóház a telek és a gazdálkodás, vagy használat igénye szerint, hagyományos tömegformában, a kényelmi igények teljesítése érdekében, legfeljebb 25%-al megnövelt méretekkel. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a tömegformát meghatározó te-tőidom a legkönnyebb építészeti felidézése egy-egy tájegységnek: az Alföld, Kisalföld,

Balaton-felvidék jellemzője az oromzat nyitott, vagy tele formája; a Nyugat-Dunántúlnak a csonkakonty; a Felföldnek a füstlikas tető; a Kelet-Magyarországból megmaradt Felső-Tiszavidéknek a kétoldali kontyolás, vagy „kerek” tető. Történetileg és általában.

Lehetséges az új építésű lakóház vagy középület a népi építészet hagyományainak megfelelő anyaghasználattal, téralakítással, tömegformálással, mely egyidejűleg korszerű, beilleszkedő, és hagyománytisztelő is. A 20. század elején számos ekként ihletett alkotás épült, a mai legjobb épületeket az építés szakma különböző díjakkal méltányolja.

Átalakított lakóházak

2a.) A fésűs beépítésű, egyemenetes, hagyományos ház bővítése az utcai oldalon, több helyiséggel, a „kockaház” elrendezése szerint. Lényegében az elbontott utcai rész helyébe kockaház fejrész kerül. Megítélése valamivel jobb lehet, mint a kockaházé, mert a ház hátsó részében megőrzi a vidéki élethez szükséges épületrészeket.

b.) A fésűs beépítésű, egyemenetes hagyományos ház bővítése az utcai oldalon egy-két szobával. (A történelemben többször előfordult fejlődési forma, a falusias beépítés városivá válásának első lépése. A második az, amikor az utcai oldalon erre emelet épül...) A tulajdonos átlagos anyagi lehetőségeivel a növekedés természetes és gazdaságos formáját követi.

c.) Ritkább eset, amikor a bővítés az udvari hátsó részhez csatlakozik. Ez előnyösebb megoldás, mert nem zavarja a hagyományos utcaképet, s az új épületrész korszerű kialakítása kevesebb kötöttséggel valósítható meg.

d.) A hagyományos ház egyszerű korszerűsítése. A nyitott (pendely) kémény elzárása fődémmelel, fürdőszoba beépítése a konyhába, tornác, ámbitus beüvegezése, homlokzati díszek leverése, kőporos átvakolás, utcai ablakok lecserélése három-osztású, ne adj Isten, műanyag redőnyös ablakokra, sok-sok beton, homlokzat színes átfestése stb. Ilyen a falusi lakosság nagy átlagának otthona. Ez a hagyományos faluképet rejtetten őrző forma, egyszerű építészeti eszközökkel javítani lehetne rajta. (A betonpadlók súlyos kártétele a falba felszívódó nedveség, amelynek gyógyítására már elég jó, és egyszerűbb megoldások is léteznek.) Ebben segíthet az önkormányzat törvényes helyi védelmi rendelete, s ha az utcai homlokzat javítása érdekében még némi támogatásra is képes.

Megőrzött épületek

3a.) Hagományos beépítésű, helyiségrendű és tömegformájú, szerkezetiileg jó állagú, többnyire 20. századi építésű épület, lényeges átalakítás nélkül. A tulajdonos anyagilag nem tehető, de gondos gazda, vagy idős ember. Ezeket a házakat veszik meg előszeretettel városi, hazai, vagy külföldi (német, osztrák, holland stb.) állampolgárok nyaraló céljára. Jellemző gond a korszerűsítés jegyében készített betonburkolat és a szellőztetés nélküli időszakos használat. (A külföldiek általában tisztelik az épület hagyományos elemeit.) Magyar tulajdonos esetén az önkormányzati helyi védelem elrendelése indokolt, és ilyenén támogatása is a fennmaradás érdekében, ha ezt örökségvédelmi igények indokolják. Külföldi tulajdonos esetén vissza kell fogni a zavaró korszerűsítéseket, bontásokat, idegen ízlésre történő „áthangolást”.

b.) Hagományos, többnyire 19. századi építésű népi építészeti örökség, műemléki besorolással,

vagy nélküle. A megmaradás oka a helyi tulajdonos szegénysége, vagy, ha már városi a tulajdonos, vagy a közösség birtokában van, az örökségmegőrzés dícséretes szándék. Anyagi támogatást érdemelnek. Ha műemlék, fenntartásához az állami hozzájárulás kötelezettsége elvárható. Ha nem, akkor a helyi védelem törvényi lehetősége biztosíthatja a fenntartást, annak támogatását és a hasznosítás biztosítását.

Körülbelül idáig jutottunk a falu arculatának átalakulásával, s egynémely eredménnyel is, mint például a helyi védelem törvényes lehetősége. De ennek bevezetése korántsem általános, inkább ritka gyakorlat.

Érthető, hiszen a mindent meghatároz a falusi lakosság állapota. Az ipari központoktól távolabb minden falu elvesztette lakosságának 10-50-100 %-át. Az ilyen sorvadó falvakban gyermek alig van, bezárkózott öregek lakják a még lakott házakat, számos épület romállapotában éppen készül visszasiszulni a természetbe. A falusi lakosság jelentős része segélyekből élő réteg, a hagyományostól igen eltérő „erényekkel“. A gazdasági, politikai, ideológiai és az erkölcsi állapotok, egy lehetséges egészségesebb falufejlődés bázisai, megváltoztak, de nem előnyükre. A jól hangzó vidékfejlesztési pályázatok, finoman szólva, ritkán érnek célba. A helyszínt, a módot, a tárgyat illetően.

Az Európai Unió csatlakozásig az országhatárokon belül minden hatalom zavartalanul szervezhette a vidék életét. A falu helyzetét és arculatát illetően mi ide jutottunk. Erdélyben a korábbi hatalom kélekedett, majd végórájában a modernizációt egyszerre, falvak ledózerolásával kívánta elintézni. Nem maradt rá ideje. A falu hagyományos arculata – igaz, hogy itt is a főútvonalaktól távolabb – megmaradt, a földből élő parasztság még létezik, bár a globalizáció önző technikája már ott is rombolni szeretne, de sokan felismerték, hogy az ottani táj, a falukép és a még létező népi építészet, szerencsés helyzetet teremtve még fejlődést hozhat a falunak. Ha végre elhiszi a lakosság, hogy a hagyomány nem azonos a maradisággal, nem óság, nem a régihez való görcsös ragaszkodás, hanem a vidéki élet know-how-ja, amibe beleférnek a technológiai újítások, az életkörülmények jobbításának eszközei, akkor az évszázadok tapasztalatából és bölcsességéből fakadó hagyomány a jövőépítés eszköze. Nép, nemzet, család, ipar, gazdaság, kultúra a történelmi egymásutániság szerint építkeznek. Tucatjával idézhetjük a költői hasonlatokat a megtartó, jövőt biztosító hagyományról, a gyökerek szerepéről. Idézni kell Jézus szavát is: „Minden önmagában meghasonlott ország elpusztul, és ház házra omlik.“ (Mt 11-17.) Rá kell jönni már, hogy „a múltat végképp eltörölni“ jelszó, kommunista is, globalista is, egyre megy: tönkretételre.

Ne engedjük ezt bekövetkezni. A falu küldetésére ma is szüksége van a világnak.

A falu arculatát még nem rombolták le teljesen. Az épületek még őrzik eredetük sajátosságait. A települések szerkezete még mindenütt ép és eredeti. Különösképpen őrzi a falu évszázados arculatát a régi faluközpontokban. A templom, az iskola, a régebbi középületek és porták. És a falu legfontosabb arculateleme, a természeti környezete csak ott sérült, ahol a zöldmezős beruházások tönkretették. De még ez is javítható. Sok múlik az építészeken, örökségvédőkön. Mérjük fel minden

Sopronkövesd

Rábatamási

kincseinket. Mutassuk fel értékeiket a csüggedőknek. Bátorítsuk őket arra, hogy belássák, a legnagyobb hatalom a helyi közösség hatalma, s a helyi örökség és hagyomány biztos támasz a továbbfejlődéshez. És vigyázzuk a temetők üzenetét: a mi utódaink vagytok, mi is elvégeztük a ránk mért feladatot.

Utóirat:

A Műgyetem (BME) Építésztechnológiai Karán a Falu-építészeti c. választható tárgy keretében és a Műemlékvédelmi Szakmérnöki kurzuson a hasonló nevű tárgy hallgatói évek óta foglalkoznak falvaink táji, település-szerkezeti és épületértékeinek vizsgálatával, majd ennek alapján a falu arculatának jobbítását célzó „Helyi értékvédelmi javaslatok“ elkészítésével.

A falu hagyományos arculatát megőrző, jobbító szándék azonban, önmagában csak ábrándozás. Fel kell mérni a környezeti hagyományok értékeit, s ha lehet, ezeket be kell építeni a közösség fejlődésének, a környezet korszerűsítésének, fejlesztésének lehetőségei közé. A felmérés és tervezés építészeti, környezeti, társadalomszervezési szakfeladat. A megvalósítás a helyi közösség és önkormányzat hatalmi feladata. Első sorban, s még akkor is, ha az állam magukra bagyná őket. ■

*„...az elit
búzódik egyre
távolabb
a városközpont-
tól, s az agglomerá-
ció falvait jobb
esetben villatele-
pülésekké változ-
tatja, a hagyomá-
nyos arculat csak
ritkán kap
ösztönzést...“*

Fotók:
Veöreös András

Ormánsági jegyzetek

ZENTAI TÜNDE

A ki Ormánságban jár, szép és nyomasztó élményekkel gyarapszik. Számos falu látán késztetést érez, hogy *In memoriam Ormánság* címmel írjon róla, más községeket megismerve úgy véli, találóbba lehet a *Küzdelem*, a *Remény* vagy a *Megmaradás*. A helytől függ, mert egyik település halódik, szomszédja pedig – ha nem is virágzik – szilárdan tartja magát.

Ma is áll még jó néhány rangos, esztétikus 19. századi tornácós ház, gyönyörű festett templom, és pusztuló épületek. Az érdeklődő egy rövid látogatás alkalmából pillanatnyi állapotot érzékel, kívülről. Miként kívül maradt Ormánságon a *Ha az Isten bátra néz* riportkönyv szerzője is, mert nem tudott közel férkőzni az ott élők jelenlegi és múltbeli kultúrájához. A távlati kép pedig olyan, mint az üres kagyló. (Mi több, az említett műben fekete kagyló.) A drávai lapályon hosszan elnyúló baranyai táj

Drávaiványi

„...1792-ben épült, gyakorlatilag érintetlenül ránk maradt drávaiványi templom...”

a 19-20. században negyvenhárom, jobbra Árpád-kori eredetű helységet számlált. Természetes déli határát a Dráva alkotja, nyugaton Drávafokig, keleten – a Drávaszög felől – Márfáig terjed, északi vonala Gyöngyfánál és Szavánál húzódik. Központjai: a terület szívében található – 1813-ban mezővárosi rangot nyert, majd faluvá lett – Vajszló és egyetlen városa, a nyugati szélen fekvő Sellye, amely már 1332-ben oppidum volt. Ormánság – bár neve a középkori *Ormánköz*ből származik – nem földrajzi, hanem sokkal inkább kulturális, néprajzi fogalom. Sajátos arculatának kialakulásában meghatározó szerepet játszott a geográfiai környezet, a török hódoltság és a korai, 16. századi reformáció. Falvainak, lakóinak jellemzését a 18. századtól ismerjük. Az 1785 táján készült leírások és térképek favázak házakban élő református jobbágyokról tájékoztatnak, akik az 1781. évi türelmi rendelet után újjáalapítják egyházaikat, s az 1791. évi vallási törvényt követően szilárdfalú, tornyos templomokat emelnek. S fokozatosan érlelődik az a középkori elemek és újkori, magas színvonalú népművészetet magában foglaló paraszti kultúra, amely Ormánság híret, nevét adta.

Ormánság hazánk történetileg, néprajzilag legjobban körvonalazott kistájai közé tartozik. Amikor a tudós értelmiség fölfigyelt az itteni parasztság sokszínű világára, hazánkban kibontakozóban volt a reformkor, a művészetet és mentalitást a romantika szelleme hatotta át. Ebben az időszakban épült a kovácshidai templom virágdíszes karzatával és ekkor bővítették Kőrös 18. századi hímes templomát. A két 1835-ben befejezett épületet 1836-ban „szentelték föl”. A jobbágyok természetesen legszebb ünnepi ruhájukban vonultak be a templomba. Öltöztetik már a jól ismert, híresen szép ormánsági viselet volt, amelynek *biklás*, *bógatyás* paraszti stílusa a 18. század végén alakult ki. Színes ékességei – a nők köténye, *mellese* és a fiatalasszonyok szalagos főkötője – ellenére a középkori fehér szín uralta, egészen a 20. század elejéig. A két világháború között történt „kivetkőzés”-ig a gyász, az idősek öltözete és a munkaruha tiszta fehér vászon is maradt. Életmódjuk, kultúrájuk reformkori állapotát legjobban a szemtanú *Munkácsy Dániel* világította meg. A szaporcai lelkész 1842-ben közölt cikkében megelevenednek a jobbágyok dolgos hétköznapijai, lakásuk a magasra vetett virágos, tornyos nyoszolyával, festett sarkpaddal, a férfiak és nők vonzó alakja, jellegzetes öltözete, erkölcsi és vallási szokásai. Munkácsy finom, alapos megfigyeléseit atyai szeretettel és elfogultsággal vetette papírra, mégis hiteles képet alkotott.

Azt is tudni kell azonban, hogy 1840 táján sokan laktak még öreg, füstökonyhás talpasházban, noha a lakáskultúra megújulása már a 18. század második felében elkezdődött: terjedőben volt a vertfalú épít-

Kovácsbida

„Ormánság hazánk történetileg, néprajzilag legjobban körvonalazott kistérségei közé tartozik. ... Ebben az időszakban épült a kovácsbidai templom virágdíszes karzatával ...“

kezés és Ormánság keleti felében itt-ott a szabadkémény is. A lakásbelső jellegét meghatározta a *szömösnek* hívott cserépkályha és a hasított, bárdolt keményfabútor, melynek darabjai közül a *szökrönny* – a nyeregvetős ácsolt ládat – ma is sokan ismerik, hiszen a 20. század közepén még szinte minden családnál előfordult. Mellette azonban divatba jött már a festett-virágozott fenyőfabútor is. És – amint a tűzkárbeccslések is mutatják – az 1810-es évektől majd minden háznál bent állt a *szűjőfa* (szövőszék), mert az asszonyok kenderből és lenből fontak-szóttek, gyönyörű hímes vásznakat készítettek. A földművelés és állattartás mellett továbbélt a gyűjtögető, zsákmányoló gazdálkodás, főleg a halászat. Mindenki istenfélő és templomba járó volt, de a hiedelemtörténetek tanúsága szerint hittek a kísértetekben, a boszorkányos rontásokban, gyakorolták a mágikus gyógy módokat és az elemi bőségvarázslást. Nagyon szerettek énekelni, rengeteg zsolnárt tudtak, régi stílusú népdalkincsük és népköltészeti hagyományuk páratlanul gazdag. Népszokásaik között fontos szerepet játszott az alakoskodó játékokkal tűzdelt *lakodalmazás*, *farsangolás*, *regölés* és a *mátkázás*. Aki elolvassa Kiss Géza *Ormánság* monográfiáját (1937), többet fog megtudni, de számos egyéb művet is tanulmányozhat, mert Ormánságról egész kis könyvtár született.

A fölsvillantott szellemi, tárgyi kultúra ma jobbára múzeumokban, papíron és az öregek emlékeztében létezik. A letűnt világ legfontosabb tanúi és őrei, a jobbágyok önerőből emelt templomai azonban még ott állnak a falvakban. A Dunántúlon belül ezen a vidéken maradt fenn a legtöbb „hímes templom“. – Bevallom, a megtisztelő fölkérésen túl azért írtam e vázlatos bemutatót, hogy megemlíthessem Ormánság nagyszerű templomait. – A levéltári források segítségével ma már húsz létező

és eltűnt ormánsági festett templomról vannak ismereteink. Közülük négy érte meg korunkat nagyjából változatlan formában: Adorjáson, Kóróson, Drávaiványiban és Kovácsbidán. Egyszínűre átfestetve maradt fenn a bogádmindszenti, a kémesi, a vajszlói, a zaláti és a kemsei templom több-kevesebb virágos asztalosmunkája, részben átfestett

Sósvertike –
Felújításra váró
hagyományos
ormánsági házak

A fotókat
a szerző készítette

a drávapiski berendezés, múzeumi gyűjteménybe került a besencei és a kemsei templom számos hímes eleme, Zalátán a templom padlásán őrzik a 18. századi mennyezet tarka deszkáit. Helyszíni megfigyelések és levéltári kéziratok tanúsítják, hogy festett virágos templom állt Cúnban, Drávacsepelyen, Hiricsben, Kiscsányban, Márfán, Piskón, Rónádfán (a mai Gyöngyfán), Szaporcán és talán Páprádon is. A 18-19. századi templomok pingálásában egy sereg, zömében ismeretlen asztalos vett részt. A nagy tudású mesterek (Nagyváti János, Nagyváti Ferenc, Gyarmati János) mellett sok szerény képességű festő dolgozott a térségben, ebből következik, hogy a templomi ornamentika igen változatos és különféle kvalitású. Jól kitapintható azonban két fő stílusirány: a késő reneszánsz és a rokokó. Az előbből Ormánságban csak itt-ott maradt fenn néhány tábla (pl. Adorjás), de belőle sarjadt ki a virágos templomfestés utolsó magas színvonalú, népművészeti megújulása Gyarmati János műhelyében, amit a kemsei (1826), a kőrösi (1835) és a kovácshidai (1835) templom fémjelez.

A rokokó a 18. század végén jutott el a dél-dunántúli falvakba, éppen a nagy templomépítési hullám idején, és mintegy három-négy évtizeden át meghatá-

rozta a templomi ornamentika stílusát. A népies rokokó templomfestés sehol az országban nem vált ennyire népszerűvé. Legjelentősebb példája az 1792-ben épült, gyakorlatilag érintetlenül ránk maradt drávaiványi templom, amely e stílus legfőbb reprezentánsa az egész Kárpát-medencében.

Ormánság két hiánytalanul megőrzött, eltérő stílusú temploma, a kőrösi és a drávaiványi a magyar kultúra és művészet legértékesebb emlékei közé tartozik. Az 1830-as években még készültek különböző hímes templombelső. Az említett művek alkotójánál kevésbé tehetséges Száitz János posztrokokó stílusban festett az adorjási (1837) és a kemsei (1834) templomban. E reformkori művek azonban az ormánsági és dél-dunántúli virágos díszítés utolsó peridusát jelzik, hiszen 1848-at követően a feudalizmussal együtt a festett templomok kora is véget ért. Múlhatatlanul fontos e nemzeti kincs szakszerű földolgozása és közlése, ezért a Pro Pannónia Kiadóval 2007-ben útnak indítottuk *A Dél-Dunántúl festett templomai*-könyvsorozatot, amelyben a szerző tollából megjelent az ormánsági Adorjás és Kőrös, valamint a szlavóniai Rétfalu kötete, és kiadásra vár a patapokosi, a kovácshidai és a drávaiványi templom szerkesztett kézírata. ■

A polifon népi örökségvédelem

XVI. Békési Népi Építészeti Tanácskozás

A nagy hagyományú békési népi építészeti tanácskozássorozat újabb összefüggésére kerül sor október 1-3 között.

1977-ben jöttek össze először Békés városában a népi építészettel foglalkozó szakemberek, hogy ismertessék elképzeléseiket, eredményeiket, véleményt cseréljenek és megoldást keressenek az akkor is rohamosan pusztuló emléktárhely megmentésére. 2006-ban úgy tűnt, hogy a tizenötödik tanácskozás lesz az utolsó az időközben „intézménynek” vált rendezvénynek, de ebbe nem mindenki nyugodott bele. Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága Népi Építészeti Szakbizottsága – tagjainak, és a beérkező külső véleményeknek nyomására – belekezdett a következő előkészítésébe.

Úgy tűnik, sikerrel.

Az első pillanatra kissé szokatlan cím azt szándékozik visszaadni, hogy a népi építészeti örökség védelme a korábbi „egyszólamúság”, a közvetlen állami/hivatali gondoskodás után ma polifon. A helyi önkormányzatok, a civil kezdeményezések, szerveződések, a különböző pályázati lehetőségek stb. új lehetőségeket és feladatokat jelentenek az e téren tevékenykedőknek és ezt szeretnénk az október eleji tanácskozások számbavenni.

A formálódó programban máris több, jeles előadó jelentkezett, s kellő számú jelentkező esetén a zárókiránduláshoz is visszatér a „Békési tanácskozás”. Ehhez várják a szervezők a résztvevőket október 1-3 között Békésre.

A közeljövő műemlékei

Folytatni a teremtést – magyar élő építészet

címmel kiállítás nyílt az Iparművészeti Múzeumban, amelynek az adott, aktualitást hogy a szerves vagy organikus építészetet művelő tervezők Kós Károly Egyesülete 20 éves.

BUGÁR-MÉSZÁROS KÁROLY

Az Iparművészeti Múzeum földszinti „U” alakú galériáján elhelyezkedő kiállításra a KÖH Magyar Építészeti Múzeum három műtárgyat kölcsönzött: egy tervrajzot és két modellt. A tervrajz, amelyet 2008-ban vásárolt Múzeumunk, Kós Károly egyetemi hallgatói kori legkorábbi ismert, kézzel készült, nem sokszorosított műve, felirata szerint „KIS VIDÉKI HÁZ TERVE = KÍSÉRLET SZÉKELY NÉPIES IRÁNYBAN = KOLOZSVÁR : 1906 : AUGUSZTUS : 29 : KOSCH KÁROLY, MÉRTÉK=1:100”. A tervlapon, amely négy mezőre osztott, az alaprajzon kívül egy színes homlokzati rajz, egy színes távlati kép és a kandallós, hallszerű előszoba színes favázás, faburkolatos belső tere jelenik meg. Az egyik - Magyar Építészeti Múzeum-beli modell – a *Kós Károly* által az Állatkert részére 1909-ben tervezett, kő- és boronafalú, tornyos Bölény- és Bivalyházat mutatja, amely ma várja a helyreállítását – visszaépítését. Ez a modell, amely 1981-ben készült, 2004 és 2006 között bejárta az Amerikai Egyesült Államokat a „The Arts & Crafts Movement in Europe & America” című kiállítás magyar fejezetének elemeként.

A Magyar Építészeti Múzeum másik modellje *Makovecz Imre*, az 1992. évi sevillai világkiállításra épített, héttornyos Magyar Pavilonjának 1991-ben készült első változata. A modellt 2001-ben kezdtük keresni, amikor a Magyar Építészeti Múzeum „Pavilonépítészet” című kiállítását terveztük. Végül e sorok írója a Gazdasági Minisztérium pincéjében találta meg – romos állapotban. A modellromot átvettük, és eredeti építője helyreállította. (Hallottunk a Sevillai Pavilon másik modellpéldányáról is, de az már korábban a Hungexpo tervtárának leégésekor elpusztult.)

A modellek a kiállítások leglátogatottabb elemei, de azok pusztulnak el leghamarabb.

Kétségtelen, hogy *Remner Zsuzsanna*, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, házigazda szíves engedelmevel, *Gerle János* építész, a kiállítás kurátora által bemutatott igen sok és első osztályú színvonalú épület a közeljövőben műemlék rangjára emelkedik, s várhatóan a „Minőségi Országbemutató Program” egyik fő turisztikai célpontja lesz.

*

A hazai – történeti – épületállományt három olyan építészeti stílus határozza meg, amelyben kiemelkedők vagyunk. Mindenekelőtt az 1870 és 1905 között hatalmas mennyiségű és magas minőségű *historizáló* épületgyűttesek. A *szecesszió* stílusában a legfontosabb hét ország között tartanak bennünket számon. Itt még előtérbe kerül a sajátosan magyar építészeti és ornamentális hagyományokat

kereső és újraértékelő építészetünk az 1900 és 1918 közötti időszakban. A zászlóvivők *Lechner Ödön* vagy a fiatalabb *Kós Károly* voltak. Végül Magyarország világhíre a korai modern építészeti mozgalom vagy pontosabban „a grafikus kubista építészet” 1923-1948 közötti időszakát tekintve is közismert, és hét másik fontos ország között szerepelünk vele. Zászlóvivő építészeink ebben az időszakban *Molnár Farkas*, *Fischer József*, *Kozma Lajos* és mások voltak.

A 20. század építészetének minden évtizede hordoz valami sajátosságot. A törvényszerűség az, amelyet levonhatunk, hogy „jó építész bármely stílusban vagy formanyelven jó épületet produkál”, ezért nincs értelme a stílusok vagy irányzatok szeretem – nem szeretem kategorizálásának. (Így az 1950-es évek szoc-reál neoempire stílusában is születtek kiváló és humort is hordozó épületek.) Az 1960-as

Az előtérben álló makett Makovecz Imre sevillai Magyar Pavilonja, a Magyar Építészeti Múzeum tulajdona

Fotók: a szerző

évek szerkezeti zsonglórkodései, sajátos ívei hordoznak sajátosságot. Talán csak az 1970-es évek építészete vált túlzottan célszerűvé, takarékosná, mosolytalanná; pedig az ember nem egy fegyvelmezett bábu, amelynek nincsenek érzelmei.

„...egy svasztika lélekspirál, fehér vászoncsiga az anyag és a köztés térspirál a lélek az aulában egy rendkívül bonyolult térgeometriai zsinórrendszerrel kifestítve, félgömböt idéz. Alá tükröpít-ményt fektettek le, amely által a svasztika spirál az aula üvegtetejével a háttérben a mélységben lát-szólag megismétlődött...”

Fotók:
Bugár-Mészáros
Károly

A negyedik különleges építészeti együttes, amellyel Magyarország a nemzetközi érdeklődés középpontjába került, az *Élő Építészet vagy Organikus Építészet*. Az építészettörténetben két olyan fő irányzat van, amely az 1740-es évektől, lényegében napjainkig párhuzamosan létezik. Az egyik a görög-római építészet kikristályosodott rendjén alapuló *racionalizmus*, amely korunkban a racionálisan következetes modern építészetben leli utódját. A másik irányvonalat, amely minden művészeti ágban reprezentálja magát, nevezhetjük *romantikus irracionálisnak*. Ez utóbbi a társzművészetek terén, az irodalomban az érzelmek, hangulatok, szenvedélyek és lélekindulatok értékeire mutat rá, a festészetben a történelmi jeleneteket, a szenvedéseket mutatja meg, vagy a tájképfestészetben a lélekborzoló vízeséseket, gleccsereket, bonyolult sziklás tájakat, működő vulkánokat, tengeri viharokat és a hajótörést, fő témája a szabadság és a szabadságharc is.

Építészetben a romantika a klasszicizmussal szemben a gótikához, a romanikához nyúl, de más egzotikumok, mint az egyiptomi, kínai, indiai, iszlám építészeti formajegyek is megjelennek. Végül a szecesszió is a természeti természetes formakincsével ehhez a szenvedélyes irányzathoz köthető.

A szabadságélmény önazonosságát kíván, innen ered az 1900 körüli építészetünkben Lechner Ödön és követői körében a saját magyar ornamentika keresése, és ők mutattak rá a szürhímezés mintáinak az építészeti ornamentikába való átültetésére.

A kiállítás első eleme egy hímezett szűr, majd láthatunk a kiállításnak zseniálisan megválasztott helyszínre, az Iparművészeti Múzeum homlokzati tervrajzán mázas kerámiába ill. pirogránitba átültetett szürhímezéses motívumokat. Az Iparművészeti Múzeum Üllői úti szárnyát elkészítették modell formájában, oldalszárnyait és kiállítócsarnokát metszetként építették meg ezen a kiállításon. *Medgyaszay* rárósmulyadi kupolás templomának modellje már a két *Rudolf Steiner* műre rímel.

Az előképek után elindul a sor a Magyar Organikus Építészet kezdeteivel: *Csete György* orfíi Forrásházának és *Makovecz Imre* gyönyörű, és azóta leégett, tatai országúti nádkupolás csárdájával. 1970 körül kezdődik az egyén ellenállása a lélektelen, modern racionalizmussal szemben.

Az organikus építészeti mozgalomról több kiadvány jelent meg, majd a mozgalom világhírre emelkedett vezéralakja, *Makovecz Imre* műveiről egyre nagyobb kötetek láttak napvilágot.

A jelen kiállítás katalógusának szerepét az *ORSZÁGÉPÍTŐ* folyóirat 2009/2-es száma tölti be. 1989-ben az organikus építészettel foglalkozó egyre több építész megalakította a *KÓS KAROLY EGYESÜLEST* s lapjukat, az *ORSZÁGÉPÍTŐ* folyóiratot, megszervezték a Vándoriskolákat, ahol a fiatalok egymás után több mesterhez elszegődve fejlesztették tudásukat. Konferenciákat, alkotótáborokat szerveztek, ahol napra készen megismerheték az éppen születendő új alkotásokat és közösen megépítettek egy kisebb művet. Természetesen kiállításokat vándoroltattak, és új híveket találtak a műfaj építetői körében. A mozgalom a Kárpát-medence magyarok lakta, határon túli területein is felvirágzott, és a saját arcú építészetünket ott is virulni engedi.

Az Iparművészeti Múzeumbeli kiállításon bemutatott számtalan épületfotó és kisfilm mellett az építészeti modellek gazdagították az élményt. Mindenképpen méreteivel, bonyolultságával és központi elhelyezkedésével *Makovecz Imre* paksi katolikus templomának szerkezeti modellje tűnt ki. Az írott szó hogyan akar megelevenedni, láthatjuk a régi krónikák által leírt *Atilla* fapalota, hogyan ölt testet *Hayde Tibor Ervin* tervén és famodelljén, amelyet a tápiószentmártoni *Atilla* ősrégi földrajzi nevű dombra tervezett.

Látva a kiállítást, a környezetére, országára, nemzetére érzékeny építészek serege sajátosan hazai magyar stílust alkotott. Érdekes, hogy újabban világszerte is teret nyer az organikus építészet az oldottabb tömegformák megépítésével. Gondoljunk csak *Gebry* műveire.

A kiállítás rangját messzemenően növelte az Iparművészeti Múzeum központi üvegfedelű csarnokának ideiglenes felékesítése, a „Világ-Háló” című téralkotással.

A mű mint *Őselem* egy svasztika lélekspirál, fehér vászoncsiga az anyag és a köztés térspirál a lélek az aulában egy rendkívül bonyolult térgeometriai zsinórrendszerrel kifestítve, félgömböt idéz. Alá egy azonos kerületű, járható, kör alakú tükröpít-ményt fektettek le, amely által a svasztika spirál az aula üvegtetejével a háttérben a mélységben lát-szólag megismétlődött, világ-gömböt alkotott. A tükrök mint paradicsomi tó körül paradicsomi kertet idézve mesterséges zöld fűfelületet helyeztek el, amely nagy területével az organikus építészet természetközelségét világmindenség idéző törekvéseit csak fokozta. A sötétedés kezdetén a spirálmű tükrök és mesterséges zöld gyepek különleges színes reflektorfényjátékot kapott. A svasztika gyöngyház fényben úszott, és táncművészek több csoportja, repetitív modern zenére, belengte a „gyepet”, a tükrökört, állandóan váltva jelmezeit és az együtt táncoló összetartozását.

(Jómagam felvételeken próbáltam rögzíteni ezeket a különleges pillanatokat, a svasztika és a terem, a táncosok váltakozó nézőpontjait. Túlzás nélkül mondhatom, hogy ez az alkalom életem egyik legnagyobb múzeumi élménye volt, mind a látottak építészeti színvonala, a kiállítási tálalás és a táncművészet a megelevenített lélekspirál alatt.)

Az Iparművészeti Múzeum termeiben a kiállítás megálmodói remekeltek. ■

A bátai szivattyútelep

TOMÁN ANDREA

ADuna előnyeinek és hátrányainak teljes mértékben kitett Bába a dombok lábánál, a Duna és a Sárvíz találkozásánál az ártér szélén fekszik. A folyam szabályozását követő belvizesedés elhárítására 1872-ben zsilipet, majd 1877-ben szivattyútelepet állítottak fel. A zsilip 10 hónap után beszakadt, a szivattyúk 0,3 m³/sec teljesítménye pedig nem bizonyult elegendőnek.

Az új zsilip 1879. végére készült el, tervezője, *Sebramoszil János* volt. A ma is álló szivattyútelep 1896-ra készült el az új zsilipnél. A szivattyúk hajtásáról eredetileg a Röck gépgyárban készült gőzgépek gondoskodtak, de 1943-44-ben fagáz üzemű belső égésű motorhajtást kapott egy átépítés során, melyet a Láng gépgyár végzett. 1964-72-ben a Magyar Hajó-és Darugyár végezte el a motorok felújítását. 1977-ben az I. sz. szivattyú járókereke és tengelye eltörött, amit a Vízgépészeti Vállalat pótol. Az utolsó változtatás 1982-ben történt, amikor az eredeti Bosch gyertyákat repülőgépgyertyákra cserélték ki, és az eltörött kipufogó szelepeket újragyártották. A szivattyútelep az 1980-as évek végéig aktívan üzemelt. Voltak évek, mikor évi 4000 üzemórát is működött. 1996-ban az üzembe helyezésük 100. évfordulója alkalmából újra elindították az I. sz. szivattyúegységet, mely máig üzemképes. Utoljára 2000. február-május között használták, a Bába II. elektromos szivattyútelep meghibásodása miatt.

A telepet három fő rész alkotja: a fűtőház, a gépterem és az egyéb kiszolgáló egységek. A fűtőházba az árvízvédelmi töltés felőli bejáraton keresztül jutunk. Itt található a Láng Gépgyár által 1943-ban gyártott három fordított égésű, síkrostélyos fagázgenerátor, és a hozzájuk tartozó tisztító gázszállító berendezések.

A gépteremben találjuk a három darab kéthengeres fekvő elrendezésű, négyütemű, egyenként 160 lóerős motort, melyek lapos szíjjal hajtják a megfelelő Schlich-Nicholson gyártmányú vízszintes tengelyű, egyenként 1,5 m³/sec teljesítményű órvény szivattyúkat. Így a telep összteljesítménye 4,5 m³/sec-ot tesz ki. A gépteremben található még egy elektromos, és két szíjhajtású hűtőgépszivattyú, és egy légtelenítő elektromos szivattyú. Utóbbi a szivattyúk indításánál volt szükséges, hiszen csak vízzel tele léphettek működésbe. A 19. században a forgácsolás kezdetleges volt- főleg a nagyobb alkatrészeké -ezért a legtöbb acélipari termék öntvény, illetve kovácsolt termék, ami a szivattyúházakon is megfigyelhető. A nagyobb darabokat homokformázásos öntéssel készítették, a kisebb darabokat pedig viaszveszejtéses eljárással kiviteleztek.

Az egyéb kiszolgálóhelyiségekhez tartozik a javítóműhely és a favágóhelyiség. A rendszer bonyolultságát jól érzékelteti a következő idézet:

„A szivattyúk indításához 8 óra felfűtési időre, 8 fő személyzetre és 1 darab fogatos járműre volt szükség.”¹

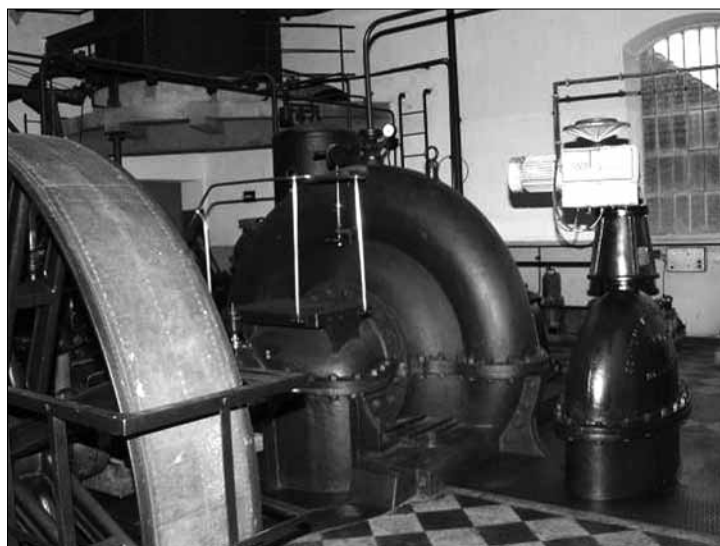
Az eredeti gépek a mai napig is működésképesek, állandó karbantartásban részesülnek. A telepet egyedülállóvá teszi kora, valamint hogy még mindig használatra alkalmas, ennek ellenére még nem ipari műemlék. ■

„A ma is álló szivattyútelep 1896-ra készült el...

A szivattyútelep az 1980-as évek végéig aktívan üzemelt. Voltak évek, mikor évi 4000 üzemórát is működött.

1996-ban az üzembe helyezésük 100. évfordulója alkalmából újra elindították az I. sz. szivattyúegységet, mely máig üzemképes.”

A fotókat a szerző készítette

1 V. KÁPOLNÁS Mária-HORVÁTH Emil: A Duna megrendelése-a bátai szivattyútelep. „Bábai helytörténeti füzetek 2.” Szekszárd 2006. 37.

A pilisszentkereszti kálvária

SZEREDI MERSE PÁL

A pilisszentkereszti kálvária a falu határán kívül, egy, a 7. stációig lankás, majd egyre meredekebb domboldalon található; három kereszt, vonalas, váltakozó oldalon oldatnézetben elhelyezett stációs típus. A fülkék teret nem képező, lapos képoszlopok, felső harmadukon található domborművekkel.

A kálváriát 1913-ban készítették, története folyamán még kétszer áldották meg: 1931-ben és 1966-ban. A faluban még két kereszt található: a temető 1933-as kőkeresztje, valamint a Szentkút dátum nélküli keresztje, melyek hasonlóak a kálváriához. Ahogy Soós Sándor rávilágított: „a kálvária, a temető és a Szentkút kőfaragásai némileg egységes összképet mutatnak [...] mind egyik ugyanannak a műhelynek az alkotása.” Emellett a stációk megmunkálása bizonyos régebbi sírkövekkel mutat rokonságot; valamint a Főutcán álló, 1932-ben készült Szent Flóriánt, illetve Szent Vendelt ábrázoló domborművek oszlopai szinte azonosak a stációk faragásával.

Mind a stációk, mind a három nagyméretű kereszt mészkőből készültek. A kő durván faragott, sötét, a vésett, nyomtatott kisbetűs feliratokat fehérre festették. Néprajzilag értékes helyi, népi stílusú munka. A stációk formája egységes, tömbszerű, sematikus keresztformát mutató, kivéve a 10. fülkét. Az állomásokon egységesen az alsó harmadban három keskeny, vésett mintát találunk, amelyek a goltogai keresztekre utalhatnak, felettük a felajánló nevét olvashatjuk. A stációképek felett kimélyített formába illeszkedő kisméretű fakeresztet helyeztek el. A két lator keresztje egyszerű, szögletes, durva megmunkálású. Krisztus keresztje nagyjából három méter magas. A négyszögletes alapon elől két négyzetes fejezetű oszlop található, amelybe

„A kő durván faragott, sötét, a vésett, nyomtatott kisbetűs feliratokat fehérre festették.

Néprajzilag értékes helyi, népi stílusú munka.”

A fotókat a szerző készítette

egy-egy egymással ellentétesen csavarodó szalagot véstek. Az alapzat hátsó oldalához igazodóan két hasáb alakú pillért látunk, melyeken a felajánló nevét olvashatjuk. A pillérek egy kőlapot tartanak, gazdagon díszített faragású párkányzatán felirat: *Dicsértés- /sék a Jézus/Krisztus.* A kőlap közepén található a kereszt. Szárvégei különlegesen faragottak: két erőteljesen kiugró lemeztagból egy nagyjából kör alakú elem nyúlik ki, melyen stilizált oszlopféjrehez hasonló szögletes, geometrikus mintázatot látunk. A függőleges száron a kőkeresztbe applikált fakeresztet, valamint az arra erősített öntöttvas, festett Krisztust találjuk. A kereszt fehérre van festve, a corpus testszínű, valamint barnás díszítésű. A Krisztus szobor régebbi, mint a stációk domborművei, valószínűleg az Ecclesia cégtől rendelték meg. ■

Védelemre ajánlom...

A körmendi református templom ónedényei

MÁTRAI ZSÓFIA

A körmendi református egyház 1783-ban, II. József türelmi rendelete után kapott engedélyt a vallásyakorlásra. Az 1788-ra elkészült temploma építésével egy időben rendelhették azokat az óntárgyakat, melyeket elsőként az 1814. évi egyházközségi leltár említ, s vésett felirataik alapján 1784-ben készültek el. A leltárban „az Ur asztalához való készültek és edények“ közt „két négy négy ittzés ólommal kevert czin kanná“, és „keresztelőhöz való ónnal kevert tzin pohár és tál, egy fekete takaró keszkenővel“ szerepel. Ezek a tárgyak minden valószínűség szerint azonosak a jelenleg a templomban őrzött két ónkannával, és a Református Lelkészi Hivatalban található keresztelőkancsóval. A mára használaton kívülé vált edények jelentőségét növeli, hogy a hazai református egyház korai korszakából származó ritka fém tárgyak körét bővítik.

A két nagyméretű, körülbelül 3 liter űrtartalmú, az úrvacsorai bor felszolgálására szolgáló, ónból és ezüsből készült, öntött kanna csak feliratában tér el egymástól. Testük hengeres, felfelé szűkül, három-három öntött, szárnyas angyalfejet formáló öntött lábön nyugszik. Szív alakú csőrös kiöntővel, íves szalagfüllél, billentővel és gombdíszes fedéllel vannak ellátva. Magasságuk 26 cm, lábbal és fedéllel együtt 37 cm, átmérőjük a talpuknál 16, a szájuknál 14 cm. Testükön körbefutó vésett vonalas dísz található, peremük profilozott. Testük közepén látható felirataik megrendelőik kilétére utalnak: „A KÖRMENDI. RFTA. SZ. EKKLÉSIAÉ. CSINÁLTATTA. BAKOS GERGELY. AKKORI PREDIKÁTOR. ÉS. SENIOR. A.P.V.T. 1784.“, illetve „ÖZVEGY AGH JÁNOSNÉ LÁSZLÓ SUSANNA ASZSZ. CSINÁLTATTA A KÖRMENDI REF: EKLE: SZAMARA 1784.“ A kisebb méretű, fedél nélküli keresztelőkancsó csonkakúp alakú teste felfelé szélesedik, zárt talpon áll, csőrös kiöntővel és szalagfülléllel rendelkezik. A kancsó 17 cm magas, átmérője a talpánál és a szájánál egyaránt 9 cm. Vésett- profilozott körbefutó dísz a test középső részén, a felirat alatt fut körbe. Felirata nem tisztázott, feltehetőleg egy, az 1880-as években segédlelkeszként Körmenden tevékenykedő megbízó monogramját őrzi: „PRED: B:K: 1784“.

Mesterjegyek az egyik ónkanna fedelének belsejében, valamint a másik kanna fenekében találhatóak. Két palmaággal koszorúszerűen körülvett nyolckaréjos virágmotívumon belül a FEIN ZINN felirat olvasható. A mesterjegyek alapján az edények Johann Werwizgi győri ónműves mester műhelyében készültek. Felirataik betűtípusának és díszítmények hasonlósága alapján a keresztelőkancsó is a kannákat készítő mesterhez köthető.

A kannák formajegyeik alapján is beleillenek a Győr környéki ónműves termékek körébe, de angyalfejes kiképzésű lábaik szoros analógiát mutatnak Sopronból származó tárgyakkal.

A körmendi Rába Helytörténeti Múzeum kezdeményezésére 1993-ban *Hadnagyé Vörös Márta* műtárgy restaurátor foglalkozott az óntárgyakkal. Tisztításuk után a korróziós kráterek és a korábbi javítások jól láthatóvá váltak. A kannák lábait, egyiknek a gombját kellett javítani, a keresztelőkancsót be kellett foltozni és a talpát kellett kicserélni. A restauráláskor felfigyeltek az ónpestis jeleire, ezért védőkezelésben részesítették a tárgyakat. A javítások nyomai jól láthatóak az edényeken. Az edények máig nem védett műtárgyak. Megóvásuk érdekében védelem alá helyezésük ajánlott. ■

A mára használaton kívülé vált edények jelentőségét növeli, hogy a hazai református egyház korai korszakából származó ritka fém tárgyak körét bővítik.

A fotó: Mátrai Zsófia

Magyar örökségvédelmi honlapok idegen nyelven

Észrevételek és javaslatok a honlapok idegen nyelvű kialakításával kapcsolatban

BOZÓKI-ERNYEY KATALIN

Idegen nyelven a magyar kulturális örökség-(védelem)ről, a lehetőségekhez képest, túlságosan kevés információ található a világhálón. Hús, alapvetően a műemléki és régészeti örökség tárgyköréhez kapcsolódó honlap rövid „tartalomlemezése” alapján vonhattam le ezt a következtetést. A hús honlapot az Európa Tanács által működtetett www.european-heritage.net követelményeinek megfelelően választottam ki¹, és rövid leírásokkal együtt majd a Tanács honlapján a válogatott linkek címszó alatt jelennek meg – a többi tagország hasonló anyagával együtt.

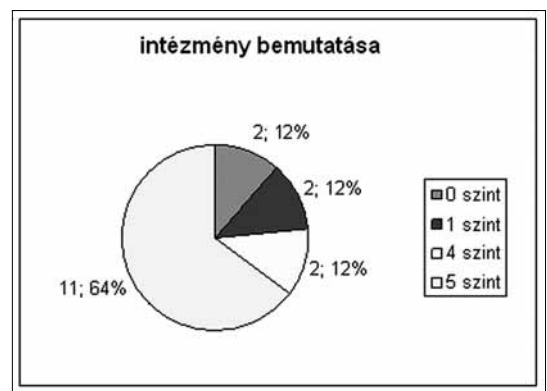
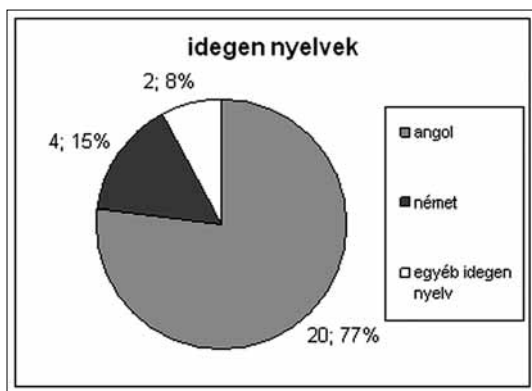
A vizsgálat során igyekeztem numerikusan, 0-5-ig² terjedő skálán, és tartalmi egységekre bontva meghatározni, hogy az egyes honlapok³ milyen mértékben tükrözik a magyar nyelvű tartalmat. Az elemzés során három, szakmailag fontos tartalmi egységet különböztettem meg: a szervezet bemutatkozása, a működéshez kapcsolódó szak-, illetve a híryanagok. A fordítás minőségét nem vettem figyelembe a besorolásnál. A kapott eredmények kontrollja érdekében, a magyar tartalmat is osztályoztam e három kategória mentén. Az adatokat táblázatba⁴ rendeztem és ennek alapján készítettem néhány grafikus ábrát.

Elemzés⁵

I. Idegen nyelvek, amelyeken a honlapok, vagy a honlapok egyes fejezetei olvashatóak.

Kevés kivételtől és speciális esettől eltekintve, a magyar nyelven kívül csak angolul olvashatóak a honlapok. Speciális az esete a külföldi magyar intézeteknek, ahol természetesen a befogadó országok nyelvein is hozzáférhetőek az információk; a Magyar Országos Levéltár honlapján pedig, feltehetően történeti okokból, németül több információ áll rendelkezésre, mint angolul. Ennek az ellentéte például, a Magyarorszag.hu oldal, ahol az angol nyelvű anyag van túlsúlyban a némettel szemben. Különös példák is előfordulnak a nyelvi palettán, pl., a Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának a honlapján az ún. *Fact Sheets* egyes elemei franciául, spanyolul, németül, oroszul, japánul, szlovénül stb. is olvashatóak. Hasonló a helyzet az Országos Széchenyi Könyvtárral, ahol a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* angol, német, francia, román stb. nyelveken is elérhető, de erre a nyelvi választékra, sem az első, sem a második esetben nincs utalás, így csak az figyel fel rá, aki egyébként is angol nyelven keres.

II. Az idegen nyelvűség részletes elemzése. Az intézmény bemutatása

¹ Tematikai szempontból alapvetően a műemléki és régészeti örökséget kellett reprezentálniuk, de egy-két meghatározó honlapot a természeti örökség, az általános országismeret, illetve a kultúrához kapcsolódó forrásgyűjtemények közül is meg lehetett jelölni. A másik alapkövetelmény az volt, hogy idegen nyelven is lehessen olvasni a lapot. Ez azonban nem zárta ki, hogy olyan oldalak is felkerülhessenek, amelyek bár idegen nyelven kevés információval szolgálnak, de szakmai szempontból fontos intézményt, szervezetet képviselnek.

² A besorolás szubjektivitását azzal próbáltam meg ellensúlyozni, hogy a magyar nyelvű tartalmak mennyiségét egy ideáltípushoz viszonyítottam, az angol fordítást pedig a már meglévő, osztályozott, magyar tartalomhoz hasonlítottam. A besorolás a 2009 június 8-ai állapotokat tükrözi.

³ Archeocomp Egyesület www.ace.hu, Budapest Observatory on Financing Culture www.budobs.org, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem – Építészettörténeti és Műemléki Tanszék www.eptort.bme.hu, Építészeti Napilap Építészforum www.epiteszforum.hu, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium www.kvvm.hu, Kultúra.hu www.culture.hu, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal www.koh.hu, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat <http://kosz.gov.hu>, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma www.kulugyminiszterium.hu, Magyar kulturális intézetek a világban www.magyarintezet.hu, Magyar Múzeumok Honlapja www.museum.hu, Magyar Országos Levéltár www.mol.gov.hu, Magyar Régész Szövetség www.regeszet.org.hu, Magyar Tájházak Honlapja www.tajhaz.hu, Magyar Távirati Iroda <http://englishb.mti.hu>, Magyarország.hu Ügyfélszolgálat az interneten www.magyarorszag.hu, Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, www.nemzetimemlek.hu, Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ www.neumann-baz.hu, Oktatási és Kulturális Minisztérium www.okm.gov.hu, Országos Széchenyi Könyvtár www.oszk.hu, Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület www.pulszky.hu. A listán szereplő Budapest Observatory on Financing Culture www.budobs.org csak angol nyelven olvasható, így az elemzés során ezt a web lapot nem vettem figyelembe.

⁴ A cikk terjedelmi kötöttsége okán a táblázatot nem mellékelem, de igény szerint hozzáférhető.

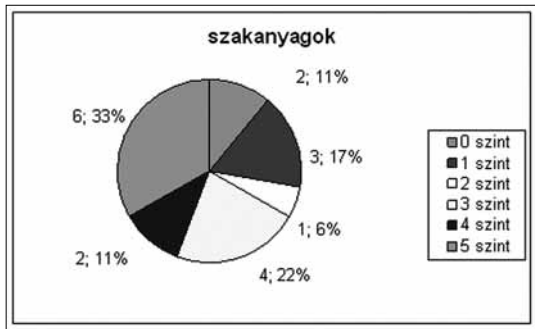
⁵ A statisztikákban a bázis azért változó, mert ott, ahol nincsen magyar anyag, értelemszerűen nincsen idegen nyelvű változat sem.

A honlapok kb. három negyedében az idegen nyelvű intézménybemutató megegyezik, vagy valamivel rövidebb, mint a magyar nyelvű anyag, viszont nagyjából egy negyedében egyáltalán nincs, vagy nem megfelelő a bemutatkozó anyag.

A szakanyagok

A szakanyagoknak csak kevesebb, mint a fele tartozik az elvárható 4-5 kategóriába, kevesebb, mint az egy negyede mindössze a 2-3-as szintet éri el és éppen ugyanennyi esetben egyáltalán nincsen idegen nyelvű szakanyag.

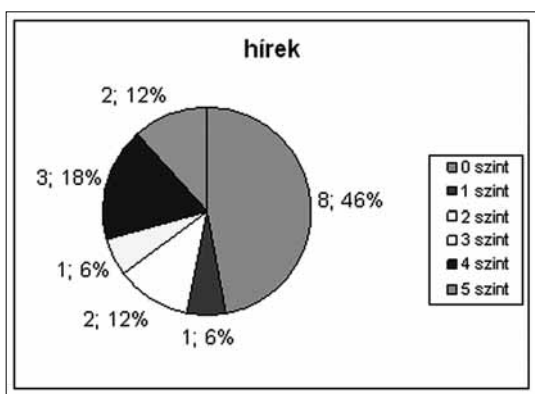
A szakanyagok osztályozása során az adatbázis szolgáltatónál a keresőfelületek lefordítottóságát, illetve az adatbázis ismertetőjét vizsgáltam. Gyakorlatilag az adatbázis tartalmának lefordítására nincs példa.

A hírek

A híryanag mutatja a legrosszabb képet, a 0-1 kategóriába tartozik a honlapoknak, több mint a fele. A hírszolgáltatásra szakosodott portálok sem fordítják le az összes hírt. A legtöbb szolgáltató a híreknek csak egy válogatott csoportját nyújtja idegen nyelven. A válogatott híreknél viszont általában problémát jelent, hogy a válogatás tényére nem hívják fel az olvasó figyelmét.

A híryanag, illetve az on-line periodikák mutatják a legelhanyagoltabb képet is a naprakészség tekintetében. Itt a két hónaptól, a majdnem tízéves elmaradásig mindenféle változat megtalálható.

Összegezésül

Vannak olyan szakmailag fontos intézmények, amelyeknek a bemutatkozása csak magyarul olvasható.⁶

Ahol készül, ott alapvetően angol nyelvre fordítják. A honlapok nagyjából negyed részében egyáltalán nincs, vagy nem megfelelő az intézmény bemutatása. A szakanyagoknak csak kevesebb, mint a fele tartozik az elvárható 4-5 kategóriába. A naprakész hírfordítást az intézményi honlapok gyakorlatilag nem tudják megoldani. A hírportálok angolul csak válogatott anyagot adnak közre, és ennek feltüntetése hiányzik az oldalról. Mégis a jelentős hírek esetében a hírportáloknak kellene a „fordító” szerepét betölteniük. A kiváló *mult-kor.hu* oldal, sajnos csak magyarul elérhető. A *museum.hu* és a *taj-bazak.hu*, az *epiteszforum.hu* oldalak szintén kiváló színvonalúak, amellet, hogy tetszetősek, gyakorlatilag minden hírt angolul is közreadnak. Tematikájukkal azonban csak átfedik a műemlékvédelem és régészet témakörét. A problémát igazából, a gazdag tartalommal bíró *kultura.hu* oldal hiányossága jelenti, mivel többek között műemlékvédelem szakterülete is kimarad(t) az angol nyelvű változatból. Általában elmondhatjuk, hogy a honlapokat jobban kellene karbantartani és a felkínált szolgáltatásokat, amennyiben már nem tudja a szolgáltató teljes körűen biztosítani, jeleznie kellene.

Közigazgatási intézmények esetében az idegen nyelvűséggel kapcsolatban a Miniszterelnöki Hivatal ajánlása⁷ az alábbi kritériumot fogalmazza meg: „A szerv feladatát, hatáskörét és alaptevékenységét meghatározó tájékoztató magyarul és legalább angolul, hivatkozásokkal a kormányzati portál jogszabálykeresőjében ... lévő, a hivatal tevékenységét szabályozó főbb jogszabályokra az elektronikus információszabadságról szóló 2005. évi XC. törvény Mellékletének II. része és a módosított Ket. 164. § alapján. („Tevékenységre, működésre vonatkozó adatok.”) (2009:9)

Egy friss tanulmány azonban, amely 156 magyar állami intézményt vizsgált, azt mutatja, hogy még ezen intézmények, igaz, kisebb része, de a fenti minimum követelményt sem teljesíti maradéktalanul.⁸ Éppen ezért érdekesnek tartom a Miniszterelnöki Hivatal azon kezdeményezését, hogy „A KIB-be [Közigazgatási Informatikai Bizottság] tagot delegáló szervek és szervezetek illetékes szakemberei az ajánlás e fejezetében leírt 19 követelménynek megfelelést negyedévenként értékelik – akinek honlapja van, az saját honlapjának értékelésével. Az értékelést a kormányzati portál üzemeltetője szervezi meg, és az anoním összesített értékelést közzé teszi. ... A negyedévenkénti értékelést a kormányzati portál nyilvánosságra hozza, valamint a KIB tagjai is megkapják. (p. 13.)

Véleményem szerint, szakterületünkön, a közigazgatási intézményeket, illetve az állami finanszírozású intézményeket nem csak felmérni kellene, de valóban kötelezni a fenti ajánlásban megfogalmazottak betartására, illetve ezen kívül az alapvető szakmai anyagok lefordítására és időszakos frissítésére is. A híryanagok tekintetében a „fordítói” szerepkört betölthető portálokat – például a *kultura.hu*-t, vagy a *mult-kor.hu* oldalt – államilag kellene támogatni, s kötelezni az állami intézményeket, hogy ezeknek a portáloknak híreket szolgáltatassanak. Munkámban nem tértem ki a honlapokon található

6 A kizárólag magyar nyelven elérhető honlapok számának meghatározása nem volt a vizsgálat tárgya. A munka során gyűjtött „negatív” oldalak listája igény szerint megtekinthető.

7 19 sz. AJANLÁS. A közigazgatás szervezetei által működtetett honlapok tartalmi és formai követelményeire. Verzió: 30. A 3. verzió megjelenését a Közigazgatási Informatikai Bizottság 2009. április 17-én jóváhagyta. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009. Az Ajánlást Maszáróvics Erika segítségével sikerült megtalálnom, akinek ezúton is köszönöm a segítségét.

8 Atlátható Állam. Jogkövető magatartás a magyar állami intézményekben. Minisztériumok és háttérintézmények honlapjainak statisztikai elemzése – 2009. KIVELE_2009. A tanulmányt írták: Tóth István János, Vereczkei András, Márkus Marcell. A kutatást vezette, Tóth István János.

magyar nyelvű anyag mennyiségének és minőségének elemzésére, de e néhány lap áttanulmányozását követően is, azt gondolom, hogy nemcsak az idegen nyelvű, de a magyar tartalom terén is sokat kellene változtatni, jobban ki lehetne használni az internet nyújtotta tömegtájékoztatási lehetőséget,

és nemcsak akkor, ha ezt szabályok írják/írják elő. Végezetül, tekintettel az internetes tartalmak bővülésének szinte követhetetlen sebességére, amennyiben bárki ismer olyan honlapot, amely bekerülhetne az Európa Tanács örökségvédelmi honlapjának linkgyűjteményébe, kérem, jelezze! ■

Tájkonferencia Szarvason

Május 28-29-én került sor a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium (KvVM) rendezésében az Európai Táj Egyezmény (ETE) 2009. évi műhelykonferenciájára. A rendezvény helyszíne Szarvason a Kőrös-Maros Nemzeti Park Anna-ligeti Látogatóközpontja volt. A nap első felében szakmai előadások voltak, második felében pedig a résztvevőkkel közös műhelybeszélgetés. A KvVM munkatársai bevezető előadásaikban a hazai tájvédelem fontosságát hangsúlyozták, dr. Kiss Gábor vezető tanácsos pedig az Európai Táj Egyezmény végrehajtásának hazai helyzetét mutatta be, nemzetközi kitekintéssel. Kiss Gábor részletesen beszámolt az Európa Tanács által indított Európai Táj Díj programról. Kiemelte, hogy a pályázat során a díjat nem a táj kapja, hanem a fenntartható használat biztosításáért sokat tevő szervezet. Idén összesen nyolc pályázat érkezett az Európa Tanácshoz. Az idei tájdíjat a Franciaország által benyújtott pályázat kapta, a különdíjat pedig Spanyolországnak ítéltek oda. A konferencián bemutatkozott a Táj Díj hazai győztese, a Pro Vértes Közalapítvány, amely komp-

lex természetgazdálkodási programot dolgozott ki és valósít meg. Az Európai Táj Díj 2008-ban kiírt nemzeti szintű pályázatának kiírásával és elbírálásával összefüggő szakmai tapasztalatokba Konkolyiné dr. Gyűrő Éva, a Nyugat-magyarországi egyetem docense nyújtott betekintést. Dr. Kollányi László, a Budapesti Corvinus Egyetem munkatársa a táji értékek katasztrerezésének és a tájak számbavételének új lehetőségeiről tartott előadást. A kulturális örökségvédelem szakterületét a Hivatal részéről dr. Bálint Marianna és Virágos Réka képviselte, akik az ETE kulturális örökségvédelmi vonatkozásait vázolták fel közös előadásukban. A műhelybeszélgetés két fő témája a nemzeti szintű tájdíj alapítása, illetve olyan szakértői munkacsoport létrehozásának terve volt, amely segítené a táj egyezmény végrehajtására a jövőben felállítandó nemzeti koordinációs bizottság munkáját. A konferencia anyaga a tervek és a közeli jövőben az Európai Tájegyezmény hazai honlapján (www.termeszetvedelem.hu/tajvedelem/tajjegyezman) is megtekinthető lesz. ■

Bálint Marianna – Virágos Réka

Nyitott kastélyok kerekasztala

A Kerekasztal április 18-án, a Műemléki Világnapon alakult meg. Az alapítók a kezdeményező Műemlékek Nemzeti Gondnoksága (17 kastély) mellett a Magyar Kastélyok és Kúriák Szövetsége (36 kastély és kúria), valamint a keszthelyi Helikon Kastélymúzeum és a bédervári Hédervár Kastélyszálloda.

Hazánk épített örökségén belül több százra tehető a közönség számára látogatható vagy kulturális rendezvényeikkel ka- puikat megnyitó kastélyok, várak és más világi műemlékek száma. Vannak közöttük állami, önkormányzati tulajdonú és fenntartású jeles emlékek, de számos magántulajdonú is, amelyekben a turisztikai kínálat kulturális misszióval párosul. A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, mint a legnagyobb „kastélygondnokoló“ intézmény azt tapasztalta, hogy a fenntartók körében erősödik az igény a rendszeres tapasztalatcsere, a kulturális programkínálat összehangolására és a marketing munkát, a turizmus szervezését célzó együttműködések kialakítására. Erre alapozva kezdeményezte, hogy létrehozza a Nyitott Kastélyok Kerekasztala elnevezésű fórumot, amelynek célja, hogy elősegítse a különféle együttműködések. A fórumhoz minden olyan világi műemlék tulajdonosa,

működtetője csatlakozhat, aki építészeti értékét valamilyen rendszerességgel bemutatathatóvá, vagyis nyitottá teszi és a helyi vagy tágabb közösségeket színvonalas kulturális rendezvényekkel is szolgálja. A Nyitott Kastélyok Kerekasztala nem formalizált, adminisztrált szervezet. Nincs tagdíja, nincsenek tisztségviselői és nem dolgoz ki bonyolult működési szabályokat. Fórumnak tekinthető, amelyet a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága tanácskozási formájában, évente két alkalommal hív össze a részvételüket jelző „műemlékgazdák“ számára. Szabad társulás tehát, amelynek munkájában a látogatható, a közért végzett kulturális tevékenységet szervező műemlékek részvételére számítunk. A fő cél az együttműködési lehetőségek feltárása, a konkrét, rendszeres vagy alkalmi kapcsolatok bővítése a kulturális, turisztikai és marketing területeken. ■

Varga Kálmán

Sajtóközlemény – 2009. július 3.

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága közleménye egyes állami tulajdonú kastélyok piaci hasznosításáról

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága ezen állásfoglalása kiadásának közvetlen előzménye az MNV Zrt. vezérigazgatójának 2009. június 15-én kelt és Hiller István oktatási és kulturális miniszternek címzett levele, melyben 10 kastély piaci hasznosításához, illetve a Műemlékek Nemzeti Gondnokságához tartozó öt kastély (a tatai, dégi, füzérradványi, lovasberényi és fertőrákosi kastélyok) vagyonkezelési szerződésének felmondásához kéri a szakminiszter hozzájárulását, valamint az ezekre a kastélyokra irányuló, folyamatban lévő UNIO-s pályázatok felfüggesztését.

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága (NG) bízik Hiller István szakminiszter közérdeket képviselő válaszában, mellyel elutasítja a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. (MNV) kérését.

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága érvei ebben az ügyben a következők:

– az állami tulajdonú műemlékek sorsát meghatározó kérdésekben – legyen az vagyonkezelésbe adás vagy eladás – vállalható és célszerű döntéseket hozni csak az állami tulajdonú műemlékek hasznosításáról és fenntartásáról szóló nemzeti (kormányzati) stratégia megalkotását követően lehetséges, amely stratégiának átfogó ismerete-

ken, bosszú távú gondolkodáson és szakmai konszenzuson kell alapulnia.

Az állami tulajdonban tartandó műemlékek listázását a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. tv. melléklete tartalmazza. Utoljára 2003-ban került sor arra, hogy a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal legalább az állami listás műemlékek egy körét, a magyar kastélyokat áttekintse és további sorsukról stratégiát alkosson. A 2004. januárjában „Kastélyprogram I.” cím alatt kiadott dokumentum kimunkálásában közreműködött a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (jogutódja az Oktatási és Kulturális Minisztérium), a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, a Kincstári Vagyon Igazgatóság (jogutódja a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt), a Kastélyainkért Egyesület, a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, továbbá független szakértők. Ezen munka folyamányaként került Hiller István szakminiszter kezdeményezésére 2004. decemberében 10 kastély, majd 2005. februárjában további 14 műemlék a Műemlékek Nemzeti Gondnokságához.

Az MNV mostani kezdeményezése teljesen figyelmen kívül hagyta a fenti folyamatot és az elkészült szakértői dokumentumokat.

– elméletileg sem állítható, hogy egyedüli megoldás a piaci

A Füzeradványi Károlyi kastélyban van az az asztal, amellyen 1711-ben aláírták a szatmári békét. A kastélyt 1938-tól szállodaként használták. Ma kiállítások és rendezvények színpelje. Felújításra vár.

Fotó: MNG

hasznosítás (a szöfordulat az MNV leveléből átvéve)

A világ fejlett országai rendre köztulajdonban tartják legértékesebb műemlékeiket, kivéve, ha azokat történelmileg folytonos tulajdonlással az eredeti tulajdonosok birtokolják (ez a folytonosság hazánkban 1947 után megszakadt). A köztulajdonban tartás két alapesete, hogy fontos és szimbolikus közfeladat-ellátás történik a műemlékekben (minisztériumi, bírósági székházak, parlament, diplomáciai épületek stb.), illetve kulturális közcélú a használatuk (múzeumok, színházak, könyvtárak, vagy „önmagukat bemutató” épületek – mint a Versailles-i kastély stb.). *Kiemelt műemlékeink eszmei értéke sokkal jelentősebb, mint üzleti értékük*, ami épület és telek m²-ben mérhető.

Meggyőződésünk, hogy a *jelentős értékeket képviselő műemlékek állami tulajdonban tartásának egyik alapvető célja kulturális közfunkciós használatuk*, amelyet mi az „Országbemutató programja”-ként fogalmaztunk meg. Azt tűztük ki célul, hogy az ország területén nagyjából egyenletesen, a történeti építészeti stílusokat és életmódokat reprezentálva tegyük a nagyközönség számára nyitottá legértékesebb műemlékeinket, létrehozva egy ingatlanokban megtestesülő közgyűjteményi hálózatot. A kulturális közfunkciók olyan hasznosítási formákat jelentenek, amelyek segítik az adott műemlék, valamint történeti kor megismerését és megértését, képesek értékelvű üzenetet továbbítani a mai kor emberének, és teret adni napjaink közművelődési programjainak.

A rendelkezésünkre álló információk szerint a mostani 10 kastélyra kiterjedő hasznosítási pályázat magas kategóriás szállodai hasznosításra irányulna, a leendő hasznosítók pedig *ugyanazokra a központi pénzügyi forrásokra tartanak igényt*, amelyekért a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága is pályázik, azaz a Nemzeti Fejlesztési Terv EU-s turisztikai forrásaiért. Mivel a szállodai funkció létrehozása költségesebb, mint a kulturális közfunkció fajlagos költsége, még az is előállhat, hogy a szállodai hasznosítás több közpénzt emészt fel, mint a kulturális funkció.

Munkahely teremtési képességben nem különböztet egymástól a profit és nonprofit hasznosítás, hiszen a helyreállítás munkálatai, az épület- és parkfenntartás ugyanolyan létszámot igényel bármely funkció esetén (a keszthelyi kastély 110 főnek, a gödöllői kastély 84 főnek ad munkát kulturális hasznosítás mellett).

– a szállodai hasznosítás a vonzerő teremtés helyett a turisztikai kiszolgálás céljára használja a műemléket, megfosztja a lakosságot nemzeti műemlékeink élvezetétől és használatától, valamint mindenképpen a műemlék jelentős átépítésével jár.

A szállodát a saját szállóvendégek látogatják (minél magasabb kategóriás, annál kevesebb létszámban), amíg egy kedvelt és közismert vonzerőnek (kastélymúzeumnak, kulturális központnak) 100-200 ezer fő/év látogatója lehet, akik a környéken máshol vesznek igénybe szállást és vendéglátást, ezáltal közvetett gazdasági haszna a vonzerőnek sokkal magasabb. A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága projektjei mind hordozzák a kastélyok környezetének turisztikai kiszolgáló funkciójú fejlesztését.

A magas kategóriás szálláshelyek valójában a felső tízezer számára elérhetők, nem hiszünk a „nyitottan üzemelő” öcsillagos szállodákban. A projektek indításakor vállalt időszaki megnyitás, látogathatóság az idő multával egyre csökken, nagyon hamar „fehér foltta” válnak a település térképén, és önálló szigetként üzemelnek környezetüktől elszakadva.

Nem kívánunk konkrét meglévő példákat sorolni, bárki kipróbálhatja a hazai magas kategóriás műemlék szállodák „szabad” látogathatóságát.

Értékelvű hasznosítás a műemlék eredeti részleteinek minél teljesebb megőrzése és bemutatása mellett lehetséges, ezért a lehető legkevesebb átalakításra kell törekedni a felújítás, illetve az új használati funkció kiválasztása során. A magas kategóriájú szállodákkal kapcsolatos elvárások (pl. a klimatizálás, vagy a fürdőszobák, szaunák megépítése) teljesítése nagymértékű átépítéseket jelent. *– ésszerűtlen és felelőtlen 99 éves használati megállapodásokat kötni*

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága információi szerint a pályázat ilyen időtávú vagyonkezelési szerződésre irányulna, valamint opciós elővásárlási jogra a állami tulajdonból való kikerülése esetén. Ki gondolta volna 1909-ben, hogy jön még egy (két) gazdasági világválság, két világháború, 50 év szocializmus és Európai Unió! Ilyen időtávlatokat nemcsak előrelátni nem lehetséges, hanem értelmentlen is ebben gondolkodni. Egyfelől ugyanis nincs az az üzleti terv, amely 15 (ritkán 25) évnél hosszabb időtávra készül, tehát, ha addig nem térül meg a befektetés, akkor nem kerül sor a befektetésre. Másfelől, a közel száz éves időtáv többszöri (nagy)felújítási ciklust is jelent egy épület életében, a burkolatok, gépészet 10-15 év, a tetőszerkezet 30-50 év alatt cserét igényel. Így a műemlék felújításának befektetői vállalása semmiképpen nem indokol 35 évnél hosszabb használati időt számára. A 25-35 évnél hosszabb időtartamra kötött szerződések gyakorlatilag egyenértékűek a privatizálással, nem véletlen, hogy pl. az angolszász joggyakorlat ezeket már a tulajdonjoggal azonos értékű jogként kezeli.

– az állam számára az állami tulajdonú műemlékek fenntartása nem költségvetési forrásprobléma, hanem akarat kérdése

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága gyakorlatilag „aprópénzből” (évi kb. 500 millió Ft-os állami támogatás, amely a közalkalmazotti intézmény személyi és működési költségeit is hordozza) tart fenn 44 élenjáró hazai műemlékegyüttest, amelyek látványosan fejlődtek az elmúlt években. Számításaink szerint a központi költségvetésnek évi 3-5 milliárd forintot kellene egy évtizeden át biztosítania ahhoz, hogy az állami tulajdonú műemlékek felújítása és állapotuk fenntartása megnyugtatóan rendeződjön. A világ tapasztalatai erre is többféle megoldást kínálnak: az állami finanszírozás történhet éves költségvetési felosztás szerint (mint ma hazánkban), de vannak példák egyéb, viszonylag stabil állami bevételek műemléki célú biztosítására is (lottó/szerencsejátékok Angliában, olajkutak bevételei USA-ban).

Végül nem kerülhető meg a mindenkiben elsőként felvetődő kérdés: miért most aktuális az MNV Zrt. piaci hasznosításra irányuló pályázati elképzelése, miközben a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága pályázatait felfüggeszteni javasolja?

Sajnos, közismert tény, hogy évek, évtizedek óta méltatlanul alacsony költségvetési forrás áll rendelkezésre nemzeti műemlékeink védelmére. A *Nemzeti Fejlesztési Terv EU-s forrásai éppen most nyitottak lehetőséget eddig sohasem volt mértékű fejlesztési támogatásokra*, ezért is indítottunk a lehető legtöbb ránk bízott műemléken projekteket és pályázatokat. Támogatási szerződést kötöttünk a fertődi Esterházy-kastélyegyüttes és az edelényi Coburg-L'Huilier kastélyokra több milliárd forint érték-

Magyarország egyetlen látogatható klasszicista kastélya. A Magyar Nemzeti Múzeumra emlékeztető épületet Pollack Mihály tervezte.

Fotó: MNG

ben. Az MNV által tőlünk elvenni kívánt kastélyokra is kidolgoztunk projekteket és több elbírálás alatt áll a régiós pályázatkezelő szervezeteknél.

Közismert tény az is, hogy a mostani világválság éppen visszafogta a nagy befektetéseket, számtalan beruházást függesztettek fel vagy adtak fel végleg a válság miatt, a befektetők és a bankok rendkívül óvatosak.

A fenti összefüggésre tekintettel rendkívül kockázatos, hogy egy sikerekkel kecsegtető folyamatot felfüggeszsenek egy bizonytalan kimenetelű hasznosítási pályázat kedvéért. Az elmúlt években ugyanis több próbálkozás történt néhány elhanyagolt állapotú kastély pályázati úton történő hasznosítására (még a Kincstári Vagyon Igazgatóság koordinálásában), azonban ezek kivétel nélkül eredménytelenül zárultak.

Az állami tulajdonú lista tele van olyan műemlékekkel (köztük kastélyokkal is), amelyeknek nincsen kijelölt vagyonkezelője, azaz közvetlenül

az MNV-nél vannak üresen és bezárva. Ezek sorsa valóban aggaszó és valóban várják gondos kezelőjüket. A korábban hivatkozott, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal égisze alatt 2004-ben készült „Kastélyprogram I.” ajánlásokat adott 13 kastély piaci hasznosítására, és további 27 kastély levételére az állami listáról. Jelen befektetői érdeklődésre logikus lett volna ezekből válogatni.

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága javasolja a rá bízott vagyon tekintetében a jelenlegi status quo fenntartását, és hogy a megalapozatlan és helyrehozhatatlan döntéseket elkerüljük, felajánlja közreműködését a megkezdett szakmai folyamatok további kidolgozásában és végrehajtásában.

További információk és fotók a www.nemzeti-muemlek.hu honlapon. ■

Varga Kálmán – igazgató
Műemlékek Nemzeti Gondnoksága

A július elején kirobbant vita – kell-e, lehet-e, szabad-e privatizálni 10, állami tulajdonból ki nem adható nagy kastélyt – a mai napig nem ült el. Az MNG állásfoglalását követően megkérdezzük a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt.-t és az érintett településeket is.

Megjelent a Szép Magyarország magazin

A látványos grafikákkal és térképekkel illusztrált lapszámban bemutatott várakat végigjárva nem csak az Észak-magyarországi régió kulturális és természeti értékeit fedezhetik fel a lap olvasói, de egyúttal megismerhetik a magyar történelem valamennyi jelentős korszakát és eseményét is. A várak között van olyan, amelyet a honfoglaló magyarok emeltek, és szinte valamennyihez jelentős történelmi események kötődnek – a tatárjárástól a Rákóczi-szabadságharcig. A királyi (királynői) várak mellett a legjelentősebb magyar történelmi családokhoz kapcsolódó események színtereit, a nemzeti várakat is bemutatja a lap. Ezek végvárként szelvédték a tatárokat és törököket, hogy aztán csata nélkül, a Habsburg pusztítás töredékes mentőjéként emlékeztessék mindazokat, akik arra járnak: valaha itt pompás erőségek hirdették egy-egy család vagy éppen uralkodó hatalmát és gazdagságát.

A legtöbb helyszínen jelenleg is folyamatban van a vár régészeti feltárása, illetve helyreállítása, s aki kedvet érez hozzá, az részt vehet az egyes várak megmentésében és helyreállításában. (A lapszámban ehhez is található információ.)

A Felső-magyarországi Várak Egyesületéhez tartozó erősségeket bemutató kiadvány összeállításához a feltárásokat végző szakemberek nyújtottak segítséget, így a lapszámban az egyes várakkal kapcsolatos legfrissebb kutatási eredmények is megtalálhatóak. A kiadvány megvásárolható a Lapker és a Hírker áruhelyein országsszerte, az Észak-magyarországi régió kiemelt jelentőségű turisztikai pontjain, valamint a kiadványban.

Tisztelt Örökség folyóirat, Kedves Nagy Zoltán főszerkesztő!

Az „Örökség“ 2009/2 számának „Napirenden“ rovata (3. oldal) szerkesztőségi cikként közölte a „Világörökségi állapotjelentések“ c. írást, mely a Belső-Erzsébetváros körüli bürokratikus buzarvonát foglalta össze – a 2009. 02. 01.-n az UNESCO-nak leadott jelentésre (is) bivatkozva.

A cikk szerinti friss helyzet így fest: „...a kerület városrendezési és építési szabályzatának előkészítésekor (...) figyelembe vették a főbb építészeti és városképi értékeket. Ugyanakkor a szabályzásnak örökségi szempontokat figyelembevevő lényegi részét a kerület későbbi időre halasztotta. (...) A KÖH korábbi kezdeményezései és konkrét javaslatai után a Fővárosi Közgyűlés élt törvényjavaslati jogával és jogszabályi változtatásokat javasolt a kormánynak. A jogszabály javaslat-csomag azoknak a problémáknak az orvoslására vonatkozik, amelyek gyökereikben gazdasági-pénzügyi jellegűek. A Fővárosi Polgármesteri Hivatal kezdeményezte a Kezelési Terv felülvizsgálatát és Kezelő Testület felállítását, valamint javaslatot tett a megvalósításhoz szükséges jogszabályi környezet rendezésére...”

Az Örökség-cikk megjelenése után három héttel, március 21.-én a www.nol.hu „Régi engedélyek alapján bontanak“ címmel más szemszögből tekintette át a friss eseményeket: „...az új szabályozási tervbe nem épült be az a műemlékvédelmi értékleltár, mely művészettörténetileg hitelesen feltárta a zsidónegyed 226 házának épített értékeit. Pedig éppen azért rendeltek el tavaly február és szeptember között változtatási tilalmat a területre, hogy ezt legyen idő elkészíteni és beépíteni.“ A cikkből kiderül, hogy a kerület és a tervezők fent nevezett anyagot nem kapták meg, és *Mezős Tamás*, a KÖH elnöke „végül is nem cáfolja mindezt...“ Miért „titkosították“ az értékleltárt – kérdi a civilekkel együtt *Csordás Lajos*, a cikk szerzője. „A hivatal erre azt feleli, hogy a törvény szerint „a közigazgatási döntések előkészítését szolgáló adatok a keletkezésüktől számított tíz évig nem nyilvánosak“...“ stb.

Nem kívánom itt eldönteni, hogy az Örökség által leírt helyzet a valós elemzés – miszerint a kormány, a KÖH, a Főpolgármesteri Hivatal rendben teszi a dolgát, ahogy kell –, vagy a civileket is megszólaltató napilap tudósítása közelít inkább a szinte kabaréba illő tényekhez. Az Örökség szerkesztőségi cikkének két záró bekezdése mégis levélírára serkentett. Az első, az UNESCO jelentésre támaszkodó gondolat így fest:

„...A jelentés szól a terület értékeit ismerő és megőrzését elősegítő civil szervezetek, személyek szerepéről és elkötelezettségéről, amely nagyban hozzájárul az örökségi értékek szélesebb társadalmi elismerésének növekedéséhez, az illetékes szakmai-igazgatási munka környezetének javításához, eredményességéhez.“

Majd az utolsó szó jogán: „S végül nem feledve és vitatva az örökségi értékek megőrzését illető kritikákat, a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy a területet érintő fejlesztések hatására és részben azok ellenében jelentős fellendülés tapasztalható a közösségi életnek keretet teremtő helyszínének kínálatában és vonzerójében.“ Hát bizony a „részben a civilek ellenében“ zajló fejlesztések nyomán tapasztalt jelentős fellendülés, közösségi helyszínek kínálat- és vonzerő-növekedése, minimum eufémikus szóhasználat. Értelmezésem szerint a „hely“ különleges történeti adottságainak – a magyar modernizáció egyik bölcsőjeként – tegnapig megőrzött negyed mai pusztulásának díszcsomagolása. Apropó „friss“: Bulgakov nagyregényében Wotan megfeddi a büfét: „másodrendű frissességű hal nincs, ekkor a hal romlott!“ Vagy friss az örökségvédelem vagy az örökség már romlik is. Köztes állapot nincs.

A cikk UNESCO-jelentésre hivatkozó, civileket nagylelkűen méltányoló, de igen szűkszavú részletéből a civilek nevesítése hiányzik. Noha színté árnyékhivatalként dolgoztak éveken át. Az ÓVAS! Egyesülettől – *Gyárfás Katalin* és *Perczel Anna* – által megküldött névsort olyan személyek listájaként ajánlom a T. Olvasók figyelmébe –, akik az arra hivatott intézmények helyett cselekszenek. 2004 óta követelik „az illetékes szakmai-igazgatási munka környezetének javítását, eredményességét“:

Az ÓVAS! alapító tagjai: *Perczel Anna*, *Jávor István*, *Ladányi János*, *Szegő György*, *Marinov Péter*, *Konrád György*, *Egri Orsolya*, *Kemény Mária*, *Szegő Dóri*, *Agoston László*, *Gyárfás Katalin*. Újságírók: *Váradai Júlia*, *Sipos Anette*, *Somlyódi Nóra*, *N. Kósa Judit*, *Vargha Mihály*. A külföldiek: *Jean-Pierre Frommer*, *Martin Fejer*. Zsidó szervezetek, közösségek: *Szim Salom* közösség, *MAZSIKE*. Építészek: *Nagy Bálint*, tudósok: *Komoróczy Géza*. Más civil szervezetek: *dr. Kolonnay Enikő*, *Bakó Katalin* (Nagydiófa 8), *Kaszics Bálint* (Zöld Fiatalok), *Levegő Munkacsoport*, *Védegylet*. Ügyvédek, jogászok: *dr. Hoffmann László*, *dr. Tolnai Katalin*, a negyed zsidó kulturális revitalizációjáért dolgozó *Szalai Szabó István*. És a közel 2000 magyar, illetve 380 francia támogató, akik aláírásukat adták a felhíváshoz, tiltakozáshoz.

Levellem közlését köszönve, üdvözlettel:

Budapest, 2009. május 10.
Szegő György főszerkesztő
Magyar Építőművészet

KÉK HÍREK

Dorffmaister-oltárképeket loptak el

Június 4-én öt (!) kiemelkedő jelentőségű olajfestményt loptak el a Komárom-Esztergom megyei Császárság községi római katolikus templomából.

A műemlékként védett Szent Péter és Pál templomot (műemléki törzsszám: 2552) 1771 és 1776 között Fellner Jakab építette. Az Eszterházy-birtokon lévő templom kifestésére 1775-76-ban Dorffmaister Istvánt (Bécs, 1725 körül – Sopron, 1797) kérték fel. Ekkor, művészetének kiemelkedő korszakában, készítette a főoltárképet és a négy mellékoltárt díszítő képeket. A késő-barokk templom legjelentősebb műve a három mennyezetkép mellett a festett látszatarchitektúrába helyezett főoltárkép volt. A festmény Szent Péter és Pál búcsúját ábrázolja. *Szántó Irén* 1941-es feldolgozásában az akkori plébános, *Lengyel István* közlését említi, aki egy alkalommal *Mibályi Ernő*-vel lemosta a képet, és a jobb alsó sarkában a mester aláírása és az 1776-os évszám bukkant elő. A jelzetről nincsen más információ.

A mellékoltárképek ábrázolásai nem kötődnek a templom védőszentjeihez. A szintén festett látszatarchitektúrával keretezett képek közül a szentélyhez közelebbi oltárokon a Királyok imádását és a Golgotát helyezték el. A bejáratnál jobbra a Patrona Hungariae, a bejáratnál balra a Nepomuki Szent Jánost ábrázoló oltárkép kapott helyet.

A templom belső fal- és oltárdíszítése egységes ikonográfiai program szerint készült, és a késő-barokk templomi művészet kiemelkedő és egységes magyarországi emlékének tekinthető.

A lopás során a képeket durva módszerrel a falról leszédték, a keretükből kivágták, ezért azok a falfestészeti részletekkel együtt megsérültek. A képeken kívül más műtárgyat nem vittek el.

Az eltűnt képek:

- Dorffmaister István: *Szent Péter és Pál búcsúja* (olaj, vászon, 500 x 300 cm, 1776, műemlék épület tartozékaként VÉDETT!) (ld. fotó)
- Dorffmaister István: *Királyok imádása* (olaj, vászon, 200 x 130 cm, 1776, műemlék épület tartozékaként VÉDETT!)
- Dorffmaister István: *Patrona Hungariae* (olaj, vászon, 200 x 130 cm, 1776, műemlék épület tartozékaként VÉDETT!)
- Dorffmaister István: *Golgota* (olaj, vászon, 200 x 130 cm, 1776, műemlék épület tartozékaként VÉDETT!)
- Dorffmaister István: *Nepomuki Szent János* (olaj, vászon, 200 x 130 cm, műemlék épület tartozékaként VÉDETT!)

A műtárgyakról további részletes adatok megtekinthetők a KÖH internetes honlapján (www.koh.hu), a lopott műtárgyak adatbázisában.

Összeállította: *Fukker Valéria*

*Főoltárkép,
Császárság, római
katolikus
templom
Fotó: KÖH*

Magos Déva Vára

„Tízönkét
kőmíves
ésszetanakodék,
Magoss Déva
várát, hogy
fölépítenék
Hogy fölépítenék
félvéka ezüstér,
Félvéka ezüstér,
félvéka aranyér.“

(Ortutay:
Székely népbal-
ládák, Budapest,
1948)

MÁTÉ ZSOLT

Vajon van-e valaki, akinek Déva vára említésekor ne jutna eszébe Kőműves Kelemenné balladája? Pedig Déva enélkül is figyelemre méltó. Az égbeszökő kúpos hegy tetején évszázados romok meredeznek megmozgatva az arra járó fantáziáját. A népmondában felemlgetett jeles romániai műemlék szomorú állapota egy időre megfordulni látszott, de a váron ülő „átok“ most sem tagadta meg önmagát – a szépen indult helyreállító projekt közel két évi biztató előrehaladás után megbicsaklott.

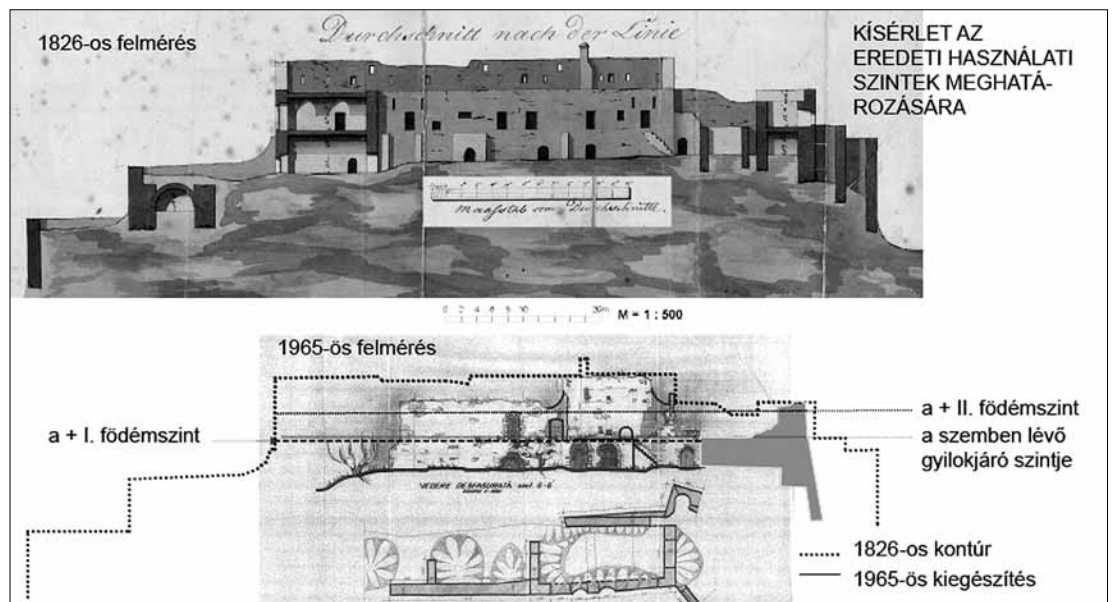
Déva városa felismerte azt a páratlan lehetőséget, amit a Marosvölgyben álló impozáns várrom látványa és híre jelenthet. A városnak a nagyszabású helyreállítás elindításához kölcsönre volt szüksége. A terv nem volt híján az átgondolt előkészítésnek. Az építész tervezést a helyi ASAR tervező irodával a kiváló felkészültségű, dévai Pop Annamária végezte. Romániában rendkívül szigorúak a föld-rengés-veszélyre vonatkozó műszaki szabványok. Így különleges feladatot jelent a 10-16 méter magasba nyúló, oldalsó támasz nélküli falak erőtani tervezése. Erre a Szabó Bálint egyetemi tanár vezette jó hírű Utilitas műemlékhelyreállító tervező iroda és Kirizsán Ildikó tervező vállalkozott. A munkában az iroda tanácsadójaként vehettem részt, mert Szabó Bálint természetesen nem elégedett volna meg a statikai helyreállítás pusztán műszaki megoldásával. Felkért, hogy a romfalak szerkezetének, a statikailag szükséges kiegészítések, megerősítések műemléki felfogásának kimunká-

lásában vegyek részt. (Irodájának minden munkájában érvényesül a korszerű, komplex értékmentő, értékőrző felfogás.) A szükséges kutatások szakirodalmi, levéltári és helyszíni falkutatási munkáira Kovács András művészettörténész, kolozsvári egyetemi tanár kapott felkérést. A régészeti feltárást Dana Marcu végezte, akit Erdély-szerte a legjobb középkoros régészként tartanak számon.

A munka jó lendülettel indult. Egy budapesti cég elkészítette a geodéziai felvételt, építész előtervek és prezentációk készültek. A helyreállítás szakszerűségének megalapozását szlovákiai és magyarországi tanulmányút szolgálta. Ennek során a csapat megismerkedett a lublói, szepesvári, lőcsei, szigligeti és sümegi várhelyreállítások tapasztalataival. A hasznosítási program vonatkozásában pedig értékes ismereteket meríthetett a sümegi várra alapozó komplex idegenforgalmi koncepció részleteinek megismeréséből.

„A szükséges kutatások szakirodalmi, levéltári és helyszíni falkutatási munkáira Kovács András művészettörténész, kolozsvári egyetemi tanár kapott felkérést. A régészeti feltárást Dana Marcu végezte, akit Erdély-szerte a legjobb középkoros régészként tartanak számon.“

„...előtűntek a korábbi, talán 17. századi periódus pártázatos lőrésai, amelyeknek addig csak egy kisebb része volt ismert a megmaradt gyilokjárón. Ez egyértelműen megmutatta, hogy a magas északi fal késői ráépítés eredménye.“

Hamar elkészültek a belső vár falait a külső oldalon elérhetővé tevő állványok. Ezeknek abban is szerepük volt, hogy látványukkal felmutassák a program lendületét is, és előkészítsék a szükséges támogatást. De az elsődleges cél természetesen az építés megindítása, illetve a falak műszaki és tudományos kutatásának lehetővé tétele volt. Elsőnek a falazat és a kötőanyagok vizsgálata kezdődhetett el. Ebben a BME Építőanyagok és Mérnökgeológiai Tanszék munkatársai – Józsa Zsuzsa, Csányi Erika és Simon Tamás vettek részt. Az anyagokat és a habarcsösszetételt helyszíni mintavétel után laborvizsgálattal azonosították. A kőanyag andezit. A habarcs ugyan több építési periódusról tanúskodott, de alapjában 32-47% mésztartalmú mészhabarcsnak bizonyult, helyi – elég nagy szemcse nagyságú (8 mm) – Maros homokkal, illetve a Marosnak a közelben lerakott üledékével azonosítható adalékanyaggal. Az andezit, amely helyi kő, és szinte korlátlanul hozzáférhető az évszázadok alatt leomlott várfalak anyagából, jó adottságú, tömött szerkezetű, fagyálló kő. Ez a tényező, mivel a kőanyag mállása nem játszhatott jelentős szerepet a falak pusztulásában, a helyreállító habarcs összeállítására irányította a figyelmet. A BME tanácsai alapján az Utilitas laboratóriuma kísérletezte ki az alkalmazható habarcsot. Alapfeltétel volt a mészhabarcs alkalmazása. Szabó Bálint angliai ismeretei alapján helyi, kétszer osztályozott adalék és hidraulikus mész alkalmazásával sikerült olyan keveréket előállítani, amelynek szilárdsága egy sovány betonéval vetekszik (5N/mm²), de légzőképessége megőrzi a mészhabarcsnak a helyreállításban oly fontos, elvárt szintjét. Először olyan helyen készültek helyszíni falazási próbák, ahol a kifagyott falüregek visszapótlása nyilvánvalóan nem sérthetett műemléki érdekeket. A kivitelező kőművesek ambiciózus hozzáállása és tanulási készsége végül nagyon szép falszövet-pótlásokat eredményezett.

Közben Kovács András beszerelte a bécsi hadi levéltárból az archív katonai várfelméréseket, Pop Annamária pedig Bukarestből a 40 éve végzett utol-

só beavatkozás felméréseit. Így egyfelől képet kaphattunk a vár 200 évvel ezelőtti, már akkor is részben romos állapotáról, másfelől az is kibontható volt, hogy mi történt a hatvanas években. Az állványzaton mód nyílt a falak közvetlen közelről való vizsgálatára. Nagy hosszban előtűntek a korábbi, talán 17. századi periódus pártázatos lőrésai, amelyeknek addig csak egy kisebb része volt ismert a megmaradt gyilokjárón. Ez egyértelműen megmutatta, hogy a magas északi fal késői ráépítés eredménye. A falakon felfedezhető építési nyomoknak, – boltindítások, gerendafészkek, nyílások nyomainak – és az archív terveknek az összevetése lehetőséget adott a korábbi földémszintek, tetőcsatlakozások, gyilokjárók, építési periódusok előzetes azonosítására. Ezt a munkát, amely csak kezdeti és hipotetikus, de a további munkához segítséget nyújtó megállapításokat eredményezett, magam végeztem. Időközben eljött 2008-ban az első ásatási szezon. Dana Marcu csapata – a csatlakozott nyugat-európai diákokkal – Románia legnagyobb és legjobban megtervezett várásatását végezte. A rengeteg törmelék és feltöltődés eltávolítása után a természetes sziklafelszínig tisztították le a várudvart és a leomlott belső szárnyak helyét. Az ásatáson sorra előkerültek a katonai várfelméréseken jelölt falak és feltárásra került egy különleges, szépen falazott – szűrő kavicsággal övezett – ciszterna is. A Dávid Ferenc börtönként nyilvántartott másik ciszterna körül a sziklafelszín mintegy 10 méter mélységben érték el. A szűk falszorosokon reneszánsznak tűnő falfestések nyomai is előkerültek.

Mindezek egy módszeresen előkészített, izgalmas munka első lépései voltak, amelyeknek egyelőre félbe kellett szakadniuk, mert egy időközben meghozott romániai törvény meggátolta a várost a projekt folytatásához szükséges, már előkészített kölcsön felvételében. Utoljára még a régészeti feltárások állagvédelmére sikerült lépéseket tenni. De a munka sajnos leállt. Reméljük a folytatás nem sokáig várat magára. ■

Műemlék-felújítás Temesváron

A lakosság egyelőre érdektelen

Hosszú vajúadás, több évi tétovázás és tárgyalássorozat lezárásaképpen kezdődött meg az idén Temesvár történelmi belvárosának mára rendkívül szükségessé vált felújítása. A rehabilitációt a német szövetségi kormány mind anyagilag, mind pedig szellemileg támogatja. A felajánlott segítség a programban résztvevő cégek és magánszemélyek szakképzésére is kiterjed.

GURZÓ K. ENIKŐ

A németországi Egyesület a Műszaki Együttműködésért (GTZ) úgy „tört” be a bányászati piacra, hogy korábban Nagyszébenben szerzett romániai tapasztalatokat. Az egykoron szászok lakta királyföldi települést ugyanis a GTZ tette esztétikailag alkalmassá az európai kulturális fővárosi cím elnyerésére. Az általuk elvégzett munka minőségéről ezidáig csupán dicséretet fogalmazódtak meg, a hazai és külföldi elismerések sokasága pedig a német vállalkozással való kapcsolatfelvételre ösztönözte az ügy iránt érdeklét polgármestereket.

A temesvári önkormányzat egyelőre a megyeszékhely kiemelkedő fontosságúnak nevezett műemlék jellegű épületeire terjesztette ki a programot, amely a közelmúltban a Losonczi-téren startolt egy reklám ízű, de hasznos bemutatóval. Az esemény helyszínének megválasztása nem volt véletlen, hiszen a lokálpatrióták szerint ez Kelet-Közép-Európa legszebb barokk piactere.

Az adott körülmények és a nem túlságosan biztató jöslatok ellenére a GTZ hosszú távon is jövedelmezőnek találja a temesvári beruházást: a restaurá-

landó létesítmények listájára elsőként felvett négy lakóépületre például 440 ezer eurót szánt, vagyis a teljes költség 70 százalékát. A többit az érintett lakótársulásoknak kell előteremteniük. Az utóbbiak feladata a megvalósíthatósági tanulmány elkészítése is, ám önrészüket még így sem haladja meg a végösszeg 30 százalékát. Jóllehet a magánszféra hozzájárulásának ez a formája anyagilag nem terheli meg túlságosan a az ott lakók pénztárcáját, a programban való részvételre a vártnál és a reméltnél kevesebben jelentkeztek. (Történt ez annak ellenére, hogy a Polgármesteri Hivatal utcai rendezvényeken, zenei fesztiválokon és fórumokon is megpróbálta felhívni a lakosság figyelmét az épített történelmi örökség megóvásának fontosságára.)

A gyér érdeklődéstől eltekintve a több szakaszban kivitelezendő rehabilitációs terv mind a négy történelmi városnegyedben (Belváros, Erzsébetváros, Józsefváros, Gyárváros) példákat, úgynevezett mintaépületeket állít majd, azzal a céllal, hogy a rendbe tett porták a projektől vonakodókat is meggyőzzék a helyreállítás fontosságáról.

A németországi mérnökök, mesterek által vezetett beavatkozások az épületek homlokzatának, tetőszerkezetének, fém- és faelemeit konzerválják, illet-

Kelet-Közép-Európa legszebbnek tartott barokk piactere, a temesvári Losonczi tér

Sarokház
a Kossuth téren

„Sortatarozásokat
a második
világbáborút
követően, a vörös
diktatúra eszten-
deiben egyáltalán
nem végeztek,
a díszek lehullot-
tak a falakról...”

ve pótolják újjal ott, ahol már nincsen mit megővni, de oly módon, hogy az eredmény maximálisan megközelítse az eredeti formákat. A szigorú határidőkhöz kötött rekonstrukciós tevékenységbe bevont cégek alapos rostán átesett alkalmazottait ugyanis a rheinheseni iparkamara képviselői készítették fel a rájuk váró feladatokra.

A jellegzetesen magyar, sváb, illetve erdélyi szász települések kulturális értéke ugyanis bagót sem ért azon kommunista pártvezérek szemében, akik fejlesztésorientált urbanizációs döntéseiket anno meghozták. A városmagok azóta alakulgatnak, torzulnak, akkora sebességgel csúnyulnak, mintha valakik még táplálnák, serkentnék is a romlásukat. Sortatarozásokat a második világháborút követően, a vörös diktatúra esztendeiben egyáltalán nem végeztek, a díszek lehullottak a falakról, így ha már nincsenek meg az eredeti rajzok, a műépítészek kénytelenek lesznek a fantáziájukra s az analógiákra hagyatkozni.

És bár a rendszerváltás óta már eltelt majdnem egy negyed évszázad, a városfelújításért felelős tisztségviselők csak mára ismerték fel, hogy a műemlékekben bővelkedő területek nem életképesek, amelynek okán a város idegenforgalmi szerepe is kritikán aluli. Egy ideig nem nagyon tudtak mit kezdeni a magántulajdonba (vissza)került épületekkel és a pályázati eszközökkel, most viszont a határozatok és végzések átláthatatlansága, a törvényszegők fennhéjászkodása s a bürokrácia elhatalmasodása okoz gondot. Akadályt jelenthetnek a luxusigények is, hisz megfelelő felkészültség, tudás nélkül a mósanság divatos óhajok, kívánalmak nehezen igazíthatók a százévesnél is idősebb ingatlanok, lakások nyújtotta „kényelemhez”. Mert az építészet nemcsak esztétika, hanem életminőség és műveltségjelző is egyben, nivója alapvető bármely város vonzerejének megtartásában.

Kérdés viszont, milyen mértékben határozza meg a kezelésbe vett épületek külső s belső arcukat

az aktuális korszellem, s a helyreállításkor mennyiben érvényesülnek a nemzeti, a regionális, valamint a helyre jellemző egyedi jellemvonások. Kiegyenlíti-e majd egymást a két motívumegység, vagy a helyi sajátosságokhoz mérten nagyobb hangsúlyt kap a korszerűség, a funkcionalitás? Ennek előzetes tisztázása azért is lényeges, mert így a felújított ingatlan értéke jelentősen nő, s erősíti az őt befogadó tér, utca, falu, város identitását.

Temesvárnak, de kiváltképp a bánági magyarság felépülésének persze az sem ártott volna, ha a román-német program olyan, számunkra elsődleges fontosságú emlékhelyekre is kiterjed, mint Kós Károly vagy Klapka György (egyébként eladó) szülőháza. Az elsőgélyre, mentésre szoruló magyar vonatkozású objektumok számba vétele hosszasan folytatható, ám ennek csak akkor lenne igazán értelme, ha a közösség ilyen elképzeléseit tehetős, önzetlen mecénások támogatnák. ■

Kossuth tér

A Teleki László Alapítvány Szlovákiában és Kárpátalján végzett munkái

DIÓSZEGI LÁSZLÓ

Szlovákia

Abaújszina (Sena)

- Református templom – Külső felújítási munkák, kőfaragványok restaurálása

Berzéte (Brzotín)

- Református templom – Épületkutatás, diagnosztikai vizsgálatok, külső felújítás

Bodrogszentés (Svatuse)

- Református templom – Épületkutatás, tetőfelújítás, homlokzatfelújítás

Borsi (Borsa)

- Rákóczi várkastély – Régészeti, építéstörténeti kutatás, tetőfelújítás, műemléki helyreállítási tervek

Csécs (Cecejovce)

- Református templom – Épületdiagnosztikai vizsgálatok és külső felújítás

Hontvarsány

*A felvételeket
Sebestyén József
készítette*

Hubó

Csúz (Dubník)

- Csúzy kastély – Épületfelújítási munkák

Deáki (Diakovce)

- Római katolikus templom – Állapotvizsgálat és állagmegóvási munkák

Dobóruszka (Ruská)

- Római katolikus templom – Épületdiagnosztikai vizsgálatok, a templom és a Dobó István emlékhely felújítási munkái

Hím (Chym)

- Római katolikus templom – Építéstörténeti kutatás, épületdiagnosztikai vizsgálat, belső felújítási munkák, falképre restaurálás

Hontvarsány (Kalinciakovo)

- Református templom – Külső felújítási munkák, a tető felújítása

Hubó (Hubovo)

- Református templom és harangláb – Felújítás, tervezés, kivitelezés

Ilava (Ilava)

- Baross Gábor-mauzóleum – Az épület felújítása

Kékkő (Modry Kamen)

- Balassi várkastély – A Balassi emlékkiállítás helyiségeinek belső felújítása

Kolozsnéma (Klízská Nemá)

- Református templom – Szerkezetmegerősítés, állagmegóvási és felújítási munkák, tetőfelújítás

Komárom (Komárno)

- Bencés rendház – Régészeti, művészettörténeti kutatás és az épület helyreállítási tervei
- Katona Templom – A Limes Galéria freskóinak restaurátori kutatása
- Nepomuki Szent János szobor – A szobor és a talpazat restaurálása
- Selye János Kollégium – Selye János emlékszoba létesítése, belső felújítási munkák

Lelesz (Leles)

- Premotrei apátsági templom – Falképkonzerválás és restaurálás
- Római katolikus templom – Holes Vince, II. világháborús honvéd síremlékének felállítása

Magyarszógyén (Svodín)

- Szt. Mihály templom – Régészeti feltárás a templom romjainál

Nagyida (Velká Ida)

- Római katolikus templom – A tető felújítása

Nagykövesd (Velky Kamenec)

- Római katolikus templom – Az épület külső és belső felújítása, tereprendezés

Nyárhíd (Nyárhíd)

- Az egykori falu temploma – Régészeti feltárás

Rárósmulyad (Mula)

- Római katolikus templom – Állagmegóvás, tetőjavítási munkák

Rimaszombat (Rimavská Sobota)

- Református templom – Épületdiagnosztikai vizsgálatok és épületfelújítási munkák
- Tompa Mihály Alapiskola – Épületfelújítási munkák, tetőfelújítás

Rozsnyó (Roznava)

- Premontrei főgimnázium – Schola orbis – iskolatörténeti adattár létrehozása

Sávoly (Sávol)

- Római katolikus templom – A tető felújítása

Simonyi (Simonovce)

- Református templom – Külső állagmegóvási, tereprendezési munkák, tetőfelújítás

Somodi (Drienovec)

- Római katolikus templom – Épületdiagnosztikai vizsgálatok, külső állagmegóvás, tereprendezés

Szepszi (Moldava nad Bodvou)

- Helytörténeti Múzeum – Állagvédelmi és külső felújítási munkák

Kolozsnéma

- Római katolikus plébániatemplom – Épületdiagnosztikai vizsgálatok, külső felújítási munkák
- Tájház – Épületfelújítás
- Temető – 19. századi kripták – Soltész-, Goóts-, Ottohál-, Persenszky- és Czipszer-kripták – helyreállítása

Töketerebes (Trebisov)

- Andrassy-mauzóleum – Az épület külső és belső felújítása, restaurálása

Zselíz (Zeliezovce)

- Esterházy-kastély – Az épület felújítása

Fülek (Filakovo)

- A füleki vár kutatása, állagmegóvása, felújítása
- Római katolikus ferences templom tetőfelújítása

Felsővály (Vysné Valice)

- református templom és harangláb állagmegóvása, külső felújítása

Lakszakállas (Sokolce)

- Református templom felújítása

Nagytoronya (Velká Trna)

- református templom állagmegóvása, felújítása

A felvételeket Sebestyén József készítette

Kárpátalja

Akli (Okli)

- Református templom felújítása

Bene (Benya)

- Református templom – Épületfelújítás, tervrajzok restaurálása

Beregszász (Berehove)

- Szent Kereszt plébániatemplom – Épületkutatás és a tető felújítása

Beregszentmiklós (Csinagyijjevo)

- Rákóczi-kastély – A tető felújítása, állagmegóvási munkák

Csetfalva (Csetfalva)

- Református templom – Az épület felújítása

Huszt (Huszt)

- Református templom – Épületfelújítás, restaurátori munkák

Mezőkaszony (Kaszony)

- Református templom – Épületdiagnosztikai vizsgálatok és épületfelújítás

Munkács (Mukacseve)

- Munkácsi vár – Munkács, vár helyreállítás
- Szt. Mihály kápolna – Munkács, Szt. Mihály kápolna

Nagyborzsóva (Borzava)

- Református templom – Felújítási munkák

Nagydobrony (Velika Dobrony)

- Tájélmúzeum – A tájmúzeum teljes felújítása

Nagyszöllős (Vinohragyiv)

- Ferences templom és rendház – Épületfelújítási munkák
- Perényi-kastély – Állagmegóvás, a felújítás előkészítése
- Régi Megyeháza – A tető felújítása

Palágykomoróc (Palagy Komarivci)

- Református templom külső felújítása

Szalóka (Szolovka)

- református templom – Szalókai református templom felújítása

Técső (Tyacsiv)

- Református templom – Técső, református templom belső felújítása (festett famennyezet konzerválása, restaurálása)

Tiszabökény (Bobove)

- Görög katolikus templom – Az ikonosztáz restaurátori szakvéleménye
- Református templom – Tiszabökény, református templom

Tiszacsoma (Csoma)

- Honfoglaláskori temető régészeti feltárása

Tiszatútlak (Vilok)

- Görög katolikus templom – Tetőfelújítás

Vári (Vari)

- Református templom – Állagmegóvási munkák

Visk (Viskove)

- Református templom – A harangláb és a templomtető újrafedése, állagmegóvási, belső felújítási munkák ■

Bent:
Visk

Kint:
Csetfalva

A fáin pópa és a makacs székelyek

VÁRALLYAY RÉKA

Hol volt, hol nem volt, valahol messze, az Óperenciás tengeren túl, hetedhét országon is túl, állt két falu. Mindkettőt jó székelyek lakták, amolyan háromszékiek, akikről hírlíki, hogy a székelyföldiek közül a leggyakrabban látogatták a nagyenyedi Bethlen kollégiumot, a legderekasabban álltak helyt a negyvennyolcas szabadságharcban, és a legtöbb udvarházat építették. Mindkét falu igen gazdag volt. Kézdiszentlélek a háromszéki „szentföldön” állt a kultikus Perkő tövében, csudálatos, bástyás körítőfallal övezett templommal. Buzgón hívó, tekintélyes portákat építő emberek és gyönyörű miseruhákat hímző asszonyok éltek itt egykoron. Az Orbai család kúriáját kő alapra fából építették valamikor a 19. században. Magasra kontyolt tetejét zsindeley fedte, kiugró fatornácát robusztus oszlopok tartották. 15 éve már, hogy utolsó lakója is elhunyt, a házat és a nagy diófával, csűrrel, kúttal, veteményessel, gyümölcsösssel – igazi udvarházhoz illő *bevilággal* – rendelkező birtokot három testvér örökölte. A területet még csak-csak felosztották, de kié legyen a ház? – tanakodtak. Addig-addig gondolkodtak, hogy a szél megsokallta a dolgot, és felborzolta a zsindeleyfedést a házon. Az eső és a hó pedig az így támadt lyukakon befurakodott először a padlásra, majd a gerendákon áthatolva a szobákba. Kezdetben az egyik unoka titokban visszatette az elcsúszott zsindeleyeket, de a három testvér észre sem

vette a természet figyelmeztetését, és egyik sem foglalkozott az öreg udvarházzal. Hogyisne! – mondták magukban, ha nem az enyém lesz a ház, nem fogom gondozni azt mások gazdagítására! Teltek-múltak az esztendőik. A földemek beszakadtak, a jó cserefa gerendákat megtámadták a gombák, a korhadt, szomorú tetőből pedig kinőtt a páfrány. A műemléklistán nem volt rajta a ház, a szakemberek csak sóhajtoztak, olykor körbefotózták a pusztuló épületet. Próbáltak beszélni a három testvérrel – hogy őrizzék meg saját múltjukat, vagy adják el legalább a házat annak, aki értékeli –, de hasztalan. Mert a székelyek – ugye – makacs emberek. Az udvarház – és vele történelmünk egy része – pusztult és pusztult...

A másik faluban, a Bodzai-havasok lábánál fekvő Bikfalván lassan öt éve egy dolgozós román pópa vette gondozásába a Bőjtthe-Cseke kúriát, a település egyetlen klasszicista stílusú udvarházát. A falubeliek nem tudták, hogyan is kerülhetett hozzá az épület, mert amikor megérkezett a színmagyar

A pópa báza. Egykor a Bőjtthe-Cseke család kúriája volt.

„...eltűnt az elmúlt bónapban a tornác timpanonjába festett építési felirat és monogram: Építette BJ SZJ 1866. Helyette a felújított kúria báromszögű oromzatába ortodox keresztetcske került.”

„...fel is kerestük a kézdiszentléleki Orbai-kúriát. A tulajdonosok épp a másnapra tervezett bontást készítették elő. „Na, most mondják meg, mi az érték ezen a házon?”

A fotókat Várallyay Réka készítette

„Néhány gyönyörű vasalattal díszes ajtót és egy különlegesen szép ablakot félretettünk azzal a szándékkal, hogy elhozzuk majd...“

településre, olyan szegény volt, mint a templom egere. Bikfalva Háromszék határfaluja volt, nemes és katonáskodó határvédő székelyek lakták évszázadokon át. Hiába nem volt egyetlen román sem a református településen, a húszas években „székely közmunkából“ ortodox templomot építtetett a román állam, amit pópánk megérkezéséig alig használtak. Telkét (a Jancsó-udvarház kaszálójából elkanyarított területet) felverte a *burján*. A román pap először a felszegi cigányok közül szerzett híveket magának, akiknek rendszeresen – minden vasárnap – ajándéksomagokat és pénzt osztott. Jártak is a vasárnap esti istentiszteletre rendszeren. Majd a magányos öregeket kezdte látogatni, akik a nagyobb ünnepeken lisztet, cukrot, kávéat kaptak – és néhány kedves román szót, melyből nem érthettek sokat. Mégis látogatásainak köszönhetően, több kiöregedett ház román kézre került. Péntek éjszánként csillogó-villogó bukaresti és brassói autók álltak meg a bikfalvi főutcán, hogy az időközben felújult ortodox templomban szervezett virrasztáson részt vegyenek. (Mondják, hogy ördögöt is üznek ilyenkor, s ennek bevételeiből gazdagodik a pápa...) Az egykori Bőjthe-Cseke kúria felújítása és környezetének átformálása is akadályok nélkül folyhatott. Így került Bikfalva tekintélyes klasszicista udvarháza elé igazi román – fonott mintával faragott, ortodox kereszttekkel díszes – kapuzat, majd így tört el az elmúlt hónapban a tornác timpanonjába festett építési felirat és monogram: *Építette BJ SZJ 1866*. Helyette a felújított kúria háromszögű oromzatába ortodox keresztcske került. A „parókiásított“, szépen helyrehozott udvarházban boldogan élt a pápa feleségével és időközben született négy gyermekével. Önzetlen segítőkészsége miatt hívei megszorodtak, utcájában románok vásároltak házakat, és a törzsgyökeres bikfalvi családok idősei között is elterjedt, hogy milyen „fáin ember“...

Hm, hm – gondolta a mesélő – közbe kellene avatkoznom, mert egyik történet sem mehet így tovább. Hogyan is hagyhatjuk múltunkat pusztulni, év-

százados történelmünk épített emlékeit romba dőlni, miközben az eltűnés és beolvadás veszélye fenyeget? Hogyan nézhetjük tétlenül, hogy falvainkba idegenek költöznek, és öregeinket a román pápa kenyerézi le?

A Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság nevében, *Ferenczi Sámuel* statikussal, és néhány családtagommal fel is kerestük a kézdiszentléleki Orbai-kúriát. A tulajdonosok épp a másnapra tervezett bontást készítették elő. „Na, most mondják meg, mi az érték ezen a házban?“ – kérdezték tőlünk, és csúnyán kinevettek. Mondhattunk bármit értékről, múltról, még Károly herceg Erdély-megmentő törekvéseiről is, hiába. A ház tényleg nagyon rossz állapotban volt – már a statikus sem tudott rajta segíteni –, de egyes részei: ajtó, ablakai, gerendái, széles deszkamennyezetének darabjai megmenthetők lettek volna. Másnap mégis lehúzták traktorral (!) az egészet, tekintet nélkül a még ép részekre, és arra a kérésre, hogy a két nap múlva érkező budapesti építészhallgatók legalább hadd mérjék fel a különleges alaprajzú épületet... Néhány gyönyörű vasalattal díszes ajtót és egy különlegesen szép ablakot félretettünk azzal a szándékkal, hogy elhozzuk majd: beépítjük máshová, vagy letesszük a Műemlékvédő Társaság irodájában és „archiváljuk“. Az örökösök azonban a korábban tűzifának szánt elemekben új anyagi lehetőségeket sejtve – valamiért csak megéri nekünk elvinni azokat –, az árban nem tudván egymás között megegyezni, nem adtak oda semmit. Talán még azóta is az olasz régiségkereskedőket várják... Így pusztult el erdélyi zsindefedésű udvarházaink egyike, miközben a bikfalvi pápa múltat teremtve magának felújította a (szintén rossz állapotú) Bőjthe-Cseke kúriát. Sőt! Már többször kérelmezte a 80 éves ortodox templomocskát műemlékké nyilvánítását is, sejtve, hogy ez a cím az épület képviselte eszmének is védelmet jelenthet a magyar faluban. Sajnos a bikfalviak – hiába a vászka múlt – nem látják tisztán, milyen veszélyeket hordozhat a pápa kedvessége. Pedig a helyi napilap egy egyértelmű olvasói levelet is megjelentetett pár hete: „*A Jóisten cukorkái*“ címmel. Sokan inkább örülnek annak, hogy valaki törődik az öregekkel, és egyéb szociális tevékenységekbe kezd: elvonókúrára viszi az alkoholistákat és gyermekeiket napközis óvodába helyezi el – igaz, román óvodába... Bármikor be lehet hozzá kopogtatni egy lejecskéért vagy alkalmi munkáért. Termopán ablakot tetet a templomába – ami a falu szemében a felújítás csúcsa –, és szépen rendezti udvarháza környékét. „A pápa úgymegy majd, de a helyreállított épületek megmaradnak a falunak.“ – válaszolta mosolyogva vészjósló figyelmeztetésemre Bikfalva egyik értelmiségije.

Pedig a helyzet nagyon komoly – a pápa ugyanis nem fog elmenni. Sem innen, sem máshonnan. Míg a székelyek a modernizálás jegyében macacsul pusztítják saját múltjuk emlékeit – ezzel is gyengítve jövőjüket –, vagy addig vitatkoznak az örökség felett, amíg az elpusztul, a másik oldal épp ellenkezőleg cselekszik. Tudatosan építi át és újítja fel a múltat, megváltoztatva ezzel jelent és jövőt. S bár a 150 éve a közeli Kisbaconban született Benedek Elek tiszteletére *hol volt, hol nem volt*ttal kezdtem a történetet, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy sajnos ez nem mese, hanem valóság. Itt, Erdélyben, épített értékeink védelme messze túlmutat a materia megőrzésén. Ébredjünk fel hát, és bresszük fel környezetünket is, és közös erővel tegyünk megmaradásu(n)kért! ■

Műemléki-régészeti értékeink nyomában

A zeleméri gótikus templomrom

Műemléki-régészeti kirándulásaink ezen a nyáron Hajdú-Bihar megyébe vezetnek, a herpályi Csonkatorony után a környék második leglátványosabb középkori templomromjához és egy nem kevésbé látványos debreceni szecessziós műemlékhez. A Hajdúböszörmény-zeleméri pusztatemplom és dombja hármas védelem alatt áll (természetvédelmi, régészeti, műemléki). 2008-ban született javaslat a régészeti védettség kiterjesztésére a templom körüli középkori faluhely területére. A régészeti túsorában így az Örökség júniusi számában bemutatott bonfoglalás-kori sánc után egy középkori emlék következik, a bemutatandó műemlékek között pedig a Nyugat-magyarországi szecessziós építészetet jól reprezentáló szombathelyi takarékpénztár után egy Kelet-magyarországi egykorú historizáló-szecessziós takarékpénztárral ismerkedhetünk meg.

NAGY LEVENTE

Utunk első állomása Hajdúböszörmény belterületétől délre, a Bodaszőlőre vezető műút mentén, közvetlenül a zeleméri vasútállomás nyugati szomszédságában található egy kisebb dombra felhordott meredek oldalú mesterséges halom tetején. A környezetéből markánsan kiemelkedő látványos halmot a természetvédők kunhalomként tartják számon. Mivel három oldalról árok vette körül és alakja inkább négy-szögletes, mint kerek, későbbi kutatások során kell kideríteni, hogy a halom több oldalról lefaragott őskori kurgán-e, vagy egy középkori kisvár maradványa (az árok megléte nem segít az azonosításban, mert nemcsak a középkori váraknak, hanem a szkíta és szarmata kori kurgánoknak is lehetett körítő árka). A rajta álló templom alapfalait 1938-1939-ben Csiba Antal gimnáziumi tanár, valamint a hajdúböszörményi 931. számú cserkészcsapat tagjai és egyéb diákok ásták ki Sőregi János irányításával. A templom belső terének kutatására – sajnos – nem került sor. Sőregi János szerint a jelenlegi formájában késő

Fotók:
Nagy Levente

gótikus templom egyetlen hajójának északi és déli fala a széles toronnyal együtt egy korábbi periódusban készült, mint az eltérő falazásmóddal kialakított, nyolcszög három oldalával záródó szentély és a szentélyhez észak felől csatlakozó négyzetes alaprajzú sekrestye. A hajó és a torony támpillérei alapján eredetileg az egész templomtér boltozott volt, de a gótikus boltzatindítás csak a magasán megmaradt északi falban és a torony alatti előcsarnok falában látszik. A torony nyugati falában is jól látszik a szögletes sarkú, közepén ívelt kiképzésű kapukeret. In situ maradtak meg a nyugati falban az első és második emeleti ablaknyílások is.

Mivel a falu egyháza az 1332. és az 1334. évi tizedjegyzékben már szerepel, 1347-ben esperesi székhely is, a jelenleg álló 14-15. századi késő gótikus templomromnak akár Árpád-kori, 13. századi előzménye is lehet (későbbi feltárások választ adhatnak erre a kérdésre és talán előkerülnek a templom körüli temető egyelőre alig ismert sírjai is).

A helyreállított középkori templomrom felmenő falai a nyugati oldalon magasodó torony nyugati felénél 18 m magasságban maradtak meg a torony két támpillérel együtt. Mintegy másfél méter magasra emelkedő falrészlet látszik az északi oldalon is, a romlásnak indult falakat még 1939-ben betonréteggel vonták be.

A középkori Zelemér faluhely a templomtól északra, a Tóció-völgy két oldalára, valamint a templomdombtól délre-délkeletre terjedt ki. Első biztos említése 1323-ból, a Gut-Keled nemzetségbeli Zeleméri Mihály fiainak birtokháborítási peranyagából

származik (a három fiú, Zeleméri János, Mihály és Tamás jogtalanul foglalták el a rokon Várdai Aladár fia Pelbárt mihálylakai birtokát). A Zeleméri személynév már egy 1265-ben kiadott oklevélben adatolt. A faluhely területén nagy mennyiségű Árpád-kori kerámia gyűjthető, a falu, mint a Gut-Keled nemzetség zeleméri ágának ősi, osztatlan birtoka minden bizonnyal már a 13. században is létezett. A zelemérik a 14. században sokat pereskedtek, mivel a család az egykori hatalmas Gut-Keled birtoktestből perek sorozatával igyekezett magának részbirtokokat biztosítani. A század közepére végül anyagiakban is megerősödtek: Zeleméri János fia László 1347-ben részt vett Nagy Lajos király nápolyi hadjáratában, a falu pedig Mária királynőtől önálló vásártartási jogot kapott. Zelemér területa a 15. században a Zeleméri, Derzsi és Parlagi családok birtoka volt, az 1460-as – 90-es években több olyan oklevél keletkezett, amely a csa-

ládok közötti viszályokkal, birtokperekkel, hatalmaskodásokkal foglalkozik. A perek a család ősi birtokaira vonatkozó 1496. évi osztályegyezség után sem szűntek meg, egy 1499-ben kiadott oklevél arról is tudósít, hogy a Hunyadiak kezén lévő szomszédos debreceni uradalom új ura, a birtokába 1484-ben beiktatott Corvin János a zelemérik rovására akarta földjeinek határait növelni.

A falu a török hódoltság első éveiben is létezett még, a 16. század közepén 40 porta után adózott. A négy száz évén át virágzó Zelemért végül hadak tették a földdel egyenlővé a tizenöt éves háborúban, 1594-ben. Az ismeretlen eredetű, számos titkot őrző „kunhalom” tetején magasodó templom tornya azóta magányosan meredezik az ég felé, büszkén hirdetve a az építetők egykori gazdagságát. A lelőhely védési dokumentációja Sőregi János, Németh Péter és Nyakas Miklós kutatásai alapján készült. ■

A Debreceni Első Takarékpénztár épülete

SZERDAHELYI MÁRK

Fotó:
Papp András és
Csizmadia József
gyűjteményéből

A Debreceni Első Takarékpénztár épülete (Piac utca 22-24. – Kossuth utca 1) 2005 óta országos védelem alatt álló műemlék. Az impozáns bérpalota számos részletében őrizte meg a banki funkciók és a pénzügyek által megkívánt reprezentatív terek és díszítmények zömét, jóllehet a hetvenes években kívül és belül is átalakításokat, bővítéseket végeztek rajta. Ennek ellenére a megmaradt belsők, azok képző- és iparművészeti remekei, valamint az épület külső megjelenése és városképi jelentősége is mind igen méltóvá tették a védelemre, ami néhány évtizeddel korábban elképzelhetetlen lett volna. Akkoriban legfőbb kritikaként elsősorban a palotaépület „rapszodikusan csipkézett tömegét”, valamint túldíszítettségét támadták, ami miatt úgymond képtelen a régi, nyugodt városképbe illeszkedni. Ráadásul az 1963-ban leégett saroktorony elpusztulásával „bomlokzata a széccsziós jellegben kialakult egyensúlyát is elvesztette”. Évtizedekkel később azonban az épület megítélése oly mértékben megváltozott, hogy néhány év óta a magyarországi műemlékállomány fontos részét képezi. Az eredetileg háromemeletes, 1911-1912 között felépült nagyszabású mű tervezője a nagyváradi születésű, fiatalon elhunyt ifj. Rimanóczy Kálmán (1870-1912), akinek édesapja a századforduló egyik kiemelkedő közszereplője volt. Nevéhez fűződik Nagyvárad legjelentősebb középületeinek zöme. Fia pedig, a Budapesten is működő kiváló műépítész együtt dolgozott a kor legjelentősebb építészeinek sorával, így pl. a Hellner-Fellner párossal vagy Schulek Friggyessel. Rövid pályája során sok épületet tervezett, többek között szülővárosának számos középületét is.

Egyik utolsó munkája volt a Debreceni Első Ta-

karékpénztár palotája. Építése összefügg Debrecen város fejlődésével, amelyet korábban „inkább nagy falunak neveztek, mint művelt külföldi értelemben vett városnak”, s amely a századforduló tájékán „sietve vetkőzi le paraszti külsejét”. Ekkorra érett meg a Takarékpénztár vezetőkben az elhatározás, hogy egy új palota épüljön „díszére városunknak, büszkeségére az intézetnek”, melyhez fogható „vidéken nem lesz több [...] s a legnagyobb fővárosi bankokkal egyenlő rangú tényezőjévé válik a hazai közgazdasági életnek. [...] Előrelátó gondoskodás szerezte össze az intézet számára a Piacz-Kossuth utca sarkán levő telkeket”, ami már ebben az időben is az üzleti élet sodrásába esett, s melynek megvételével és beépítésével az igazgatóság már évek óta foglalkozott. „A tervező feladata volt, hogy az új házban bérbeadandó boltokon és lakásokon kívül a takarékpénztár mostani, széles kereteit befogadó, sőt előre látható fejlődésével tágítható, a közönségre nézve is kényelmesen hozzáférhető üzleti helyiség, valamint a kaszinó számára minden modern kényelemmel berendezett hajlék építtessék”. A feladatot a nagyváradi építész olyan sikeresen oldotta meg, hogy amikor a tervét az igazgatóságnak bemutatta, az akkori aligazgató „csodálkozását fejezte ki a követelményeknek oly harmónikus, szerencsés kielégítése mellett”. És az eredmény? A tízes évek „legszebb, legnagyobb, tegyük hozzá, legjövendősebb bérpalotája. Méltó alkotás a fél-százmillió vagyonnal rendelkező hatalmas pénzügyetbez s méltó dísz a százezer lakost számláló, egyetlen váró Debrecennek”.

A nagyszabású kivitelezést csaknem teljesen deb-

receni iparosok végezték, a belsőt a Zsolnay-gyár díszburkolatai és eozin mázas majolikái ékesítik. A külső portálok és kirakatok rézborításait, valamint a Piac utcai főbejárat nagyméretű relief-alakjait – melyeket az intézet kötvényeiből másoltak – a berlini Heinicke cég készítette (az előbbieket rekonstrukciók). A földszinten egykoron fényes boltok sorakoztak egymás mellett, „amelyeknek modern luxuriosus [luxoriosus] berendezése ugyszólván páratlan még minálunk”. Sajnálatos módon ezek közül csupán egyetlen (a Piac utcára nyíló) üzlet belsejében maradt meg a balkon és az azt kísérő karcsú, szecessziós kovácsoltvas rácszat. A későszecessziós bérpalota mozgalmas, szögletes, íves, nyitott- és zárterkélyekkel tagolt, különböző méretű és formájú ablakai, a tetőzet váltakozó magassága és dőlésszöge, valamint plasztikai díszei szinte vonzzák a tekintetet. Ez utóbbiak mestere a takarékpénztár ösztöndíján Párizsban tanult *Somogyi Sándor* szobrászművész, aki az épület külső-belső szobrait és reliefjeit készítette. Ezek közül kell kiemelni a díszesebb Piac utcai főhomlokzat középrizalitjának oromzatán elhelyezkedő Ipart, Mezőgazdaságot és Kereskedelmet szimbolizáló három domborművet, valamint e csoport két oldalán elhelyezkedő, egy-egy népi életből kölcsönzött vidám jelenetet is. A külsőnél maradvá megjegyzendő, hogy a palota eredetileg saroktoronnyal épült, amely azonban – a Piac utcai két kisebb toronnyal valamint mindkét szárny íves tetőzetével együtt – feltehetően egy nagyobb tetőtűz áldozata lett a húszas-harmincas évek táján. A későbbi, posztamensenek álló hagymakupola szintén tűzvészben pusztult el 1963-ban.

Az épület főbejáratán a díszes „foyer”-ből egyenesen a „felülről is világított tágas oszlopos csarnokba jutunk, ahol a közönség együtt találja a pénztári kezeléssel kapcsolatos összes hivatalokat”, továbbá itt található a „milliókat őrző tűz- és betörésmentes vaspáncélszoba, csavart acélrudakból és vasbetonból épült falakkal”. A lépcsőházból márványlépcső vezet az első emeletre, ahol egykoron nemcsak üzleti helyiségek, de az utcai homlokzat felől egymásba nyíltak a vezérigazgató és az ügyvezető igazgatók szobái, az ülésterem, illetve a titkári hivatalok is. Szépsége és ritkasága miatt is érdemes felhívni a figyelmet az előcsarnokban és az emeleti folyosón található egy-egy igen mutatós, különböző díszítésű, márvány, illetőleg csempe és többszínű fém kombinációival ékes radiátorházra. A Kossuth utcai szépen rekonstruált díszes kapuzatból jutunk az első emeleten található egykori kaszinó helyiségeibe. „Eleven, uri klub-élet minden kényelmet megtalál ebben a leleményes, művészi ízléssel elrendezett terem sorban. Pompás téli kertté varázsolható külön tágas lépcsőházon keresztül juthatunk a kaszinóba, melyből balfelé nyílnak: az intim fülkével, derűs loggiákkal tagozott olvasóterem, kis- és nagy társalgó szoba, utóbbi éppen a Piacz-Kossuth-utca sarkán”. Innen nyílik a pillérekkel tagolt, világos biliárd és kártyázó terem, a mellettük található díszteremmel. Az imponáló belmagasságú tér, stukkós dongaboltozataival, nagy ablakaival és nagyméretű, többsoros csillárjával, egykoron hangversenyekre és táncmulatságokra egyaránt alkalmas volt. Természetesen „buffet”-ről is gondoskodott az építész, amely „a palota pincevendéglőjével van összekötve lift által; de nagy, nyílt terasz is tartozik hozzá, ahol meleg nyári napokon kellemes büsölő helyet találnak” az ügyfelek. A kaszinó megépítése is célszerű volt a vendégek számára, „különösen, ha termeiben nem pusztán kártyázó szenvedélyűknek bódolnak; hanem a kaszinó első, nemes bivatását követve, ezek az angolos conforttal berendezett

előkelő termék üdvös társadalmi eszmék melegágyává, a helyi társas élet irányadó közterevé válnak”. Ennek fokozására a széles publikum a pincében nem kisebb fényűzéssel felszerelt sörccsarnokot és vendéglőt is talált. Az impozáns épület azonban nemcsak a fent felsoroltaknak adott helyet, hanem a bérház funkcióját is betöltötte, hiszen az emeleteken villanyvilágítással, szellőztetéssel, vízfűtéssel, személy- és teherlifttel felszerelt tizenhét elegáns lakás is kamatozta egykoron a másfélmillió koronát kivető építési költséget.

Ahogy azt már fentebb jeleztük, a hetvenes években (1975-1977 között) az épület külső-belső átalakításra esett át. Ekkor építették be a tetőszintet, amellyel az alkotás tömegét jelentősen módosították, s az egykori luxuslakások teljes átépítésével, feldarabolásával a palota egyik reprezentatív része tűnt el örökre. A belső tereket a legkülönbözőbb funkciókkal látták el (Fegyveres Erők Klubja, Ifjúsági Centrum, táncterem, étterem stb.). Sajnos az egykori Takarékpénztár kapuját leszámítva megsemmisült mind a három (Piac és Kossuth utcai, valamint a sarki) szép portál is, a kirakatsorral együtt nihil fehér műmárvány borítást kapott. Ezeket 2004-2005 folyamán lebontották, az eredeti állapotot régi fényképek alapján a Cívus Ház Zrt. *Kőszeghy Attila* építész vezetésével rekonstruáltatta. Ez a szemlélet is jól bizonyítja, hogy ma már másképp vélekedünk ifj. Rimanóczy nagyszabású alkotásáról, melynek a tetőtér-beépítés dacára is megmaradt díszes külsője, izgalmas, mozgalmas tömege. Az épület így is egyik ékköve a Piac utcának, méltó arra, hogy Debrecen történeti jelentőségű és egyik legfontosabb városképfőmáló épületeként kulturális örökségünk védett részét képezze. ■

A cikk és az idézetek forrása: Szerdabelyi Márk: *A Debreceni Első Takarékpénztár épülete. Műemléki értékeink I. Budapest, 2005.*

Fotó: Szerdabelyi Márk

Bélyegkiállítások a Kulturális Örökségvédelmi Napok alatt – templomok és szakrális tereink bélyegeken

A Magyar Filatéliai Tudományos Társaság (MAFITT) idén ünnepli megalakulása huszadik évfordulóját. A Társaság, amelynek első elnöke és jelenlegi tiszteletbeli elnöke dr. Láng István akadémikus, célul tűzte ki, hogy a filatélia váljon a történelmi segédtudománnyá. A Társaság 2009-ben éppen a Kulturális Örökség Napjaival egyidejűleg rendezi IV. Magyar Filatelisták Világtalálkozót és MAFITT Szalont.

DR. LÓVEI GYÖRGY

Ennek keretében, a korábbi hagyományokhoz híven bélyegkiállításokat is szervez a MAFITT. Ezek közül kiemelkedik a Bélyegmúzeum *Rejtett ritkaságok* című kiállítása, ahol – szakvezetés mellett – láthatjuk a legritkább magyar bélyegritkaságokat is, a múzeum és magángyűjtők anyagaiból. Emellett az Örökség Galériában (Táncsics M. u.l.) megnyílik az építészeti örökséget bemutató tárlat is. Ezen *Pernecky Lászlónak*, Komárom-Esztergom megye ny. főépítésének épületeket, világörökségi helyszíneket feldolgozó gyűjteményét láthatjuk. A Bélyegmúzeum kiállítása a szakrális terekhez kapcsolódó bélyegeket mutatja be. Emellett a Sportmúzeumban sport bélyegkiállításon a legjobb hazai sportbélyeggyűjtemények is megtekinthetők.

A Magyar Nemzeti Bank Látogató Központjában a *Pénz és bélyeg* címmel érdekes tablókat láthat az érdeklődő június óta. A MAFITT évfordulójáról

a Szépművészeti Múzeum sem marad le, kiállításának témája a művészet és a bélyeg lesz. Ezekon kívül találkozhatunk magyar bélyegekkel a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár főépületében felállítandó tablókon is.

E beharangozó cikkben szeretném bemutatni azt, hogy a templomok, utóbbi időben a templombelsőket rendszeresen képezik a bélyegek témáját.

Építészeti emlékek már a 19. század utolsó évtizedében kiadott bélyegeken is feltűntek. Az 1896-ban Athénban megrendezett első nyári olimpiát köszöntő sorozat 10 drachmás értékére az Akropolisz látképe került. Egyiptomban a forgalmi sor egyik értékén Abu Szimbel temploma látható.

Magyarországon az első épület, amely bélyegre került az Országház épülete volt 1917-ben. A Mátyás templomot – a Halászbástyával együtt – 1926-ban örökítette meg a bélyegművészet. A Budai Vár panorámáját *Helbing Ferenc* tervezte bélyegre. 1939-ben az un. Templomos sor öt értékére, a Mátyás templom, a debreceni Nagytemplom, az esztergomi Bazilika a Deák téri evangélikus templom valamint a kassai dóm került. Ez utóbbi már másodsor, mert az un. Hazatérés sor 30 + 15 fillére értékére is rákerült a dóm látképe. Érdekesség, hogy eredetileg a pécsi székesegyházat tervezték erre a bélyegre, de az első bécsi döntés következtében visszatért felvidéki kassai dóm „kiszorította” a pécsi dómot. A *Légrádi Sándor* neves bélyegtervező által készített tervrajzokat a Bélyegmúzeum kiállításon fogja bemutatni a KÖH székházában a korabeli dokumentumokkal együtt.

A II. Világháború után a szakrális terek sokáig nem jelentek meg a bélyegeken. Ez azonban nem azt jelentette, hogy az építészeti emlékek is eltűntek volna a bélyegekről: 1947-ben nyolc értékes légiposta sor egyes értékein láthatjuk a soproni Tűztornyot, az esztergomi Bazilikát, az újjáépült Szabadsághidat, a lilafüredi Palota Szállót, a Mezőgazdasági Múzeumot és a Parlamentet – előtte a Kossuth híddal.

A szakrális terek helyett 1950-ben a modern építészeti alkotásai tűntek fel a bélyegeken: 24 értéken az 1950-es évek legkiválóbb épületei díszítették a forgalmi sor egyes értékeit. A válogatás érdekessége, hogy több műemléki jegyzékbe szereplő épületet is bemutatott a sorozat: Kozma Lajos tervezte gimnáziumi épület, az Építők Székháza, az Erzsébet téri Volán pályaudvar, az újpesti Állami Áruház, a csepeli postahivatal, a MOM Kultúrháza, de akár a tiszalóki duzzasztómű igen fontos építészeti emlékek. 1959-ben a tihanyi Apátság látképe jelent meg a Ba-

latont bemutató sor 20 filléres értékén. A szocializmus félt templomokat bélyegen ábrázolni, csak egy-két külföldi templommal tett kivételt: így került magyar bélyegre a Pantheon és a kairói Szultán Hasszán és Rifai mecset 1966-ban, a damaszkuszi nagy mecsettel, majd 1968-ban bécsi Szent István templommal együtt. Az 1969-es Dunakanyar soron a váci dóm, a szentendrei szerb templomok és az esztergomi Bazilika került a *Vertel József* által tervezett bélyegekre.

1972-ben a 100 éves műemlékvédelmet egy háromforintos bélyeg köszöntötte, amelyen a csemeszkopácsi templom román kapuzata látható. 1973-ban a tokaji panorámába is belefért egy templom, hasonlóan a veszprémi várat bemutató forgalmi bélyegen is látható a székesegyház. A kor legmagasabb névértékű, 50 Ft-os bélyegére, a pécsi dzsámi került. Az 1985-ben a dunai hidakat bemutató sorozaton a hidak mögött több templomot is láthatunk: Novi Sad, Pozsony, Bécs, Linz, Regensburg látképe a templomok, katedrálisok nélkül elképzelhetetlen lenne. A bravúrosan restaurált gyöngyöspatai Jesse Fája oltár volt az első templombelső bemutató bélyeg, ahol a szelvényre került a gótikus templom képe. A bélyegtervezők a rendszerváltás után mind gyakrabban terveznek templomokat. II. János Pál látogatását Esztergom látképével díszített blokk köszöntötte. 1996-ban Pannonhalma millenniumát

köszöntötte blokk, sőt a kolostor dískapuját és a ke-rengő északi szárnyát, a barokk ebédlőt és a könyvtárat is láthatjuk bélyegen.

2002-ben az UNESCO világörökséget bemutató sor egyik értékére került rá Hollókő plébánia temploma, illetve a kalocsai érsekség alapításának 1000. évfordulóján a barokk székesegyház látható. A zág-rábi székesegyházat köszöntő blokk a Szent László paláston kívül a templombelső is bemutatja.

A fenti összeállításból is látható, hogy a Magyar Posta a szakrális belső terek bemutatásával még adós. Pótolta korábbi hiányosságát az, hogy bélyeg-re került a Dohány utcai zsinagóga, egy izraeli bélyeg pedig Feszli Frigyes tervezte toraszekrényt mutatja be. A budapesti Bazilika belsejének részlete is látható egy bélyegblokkon. Nem került még bélyegre a szombathelyi székesegyház, a zirci apát-ság, Bélapátfalva temploma, vagy akár a több templomunkban is látható Maulbetsch freskók valamelyi-ke. A helyzetet kicsit javítja, hogy számos emlékbélyegző is segít egy tematikus kiállítás elkészítéséhez. Csak remélhetjük, hogy a most készülő kiállítások felhívják a figyelmet arra is, hogy a magyar bélyeg majd 140 éves történelme része védendő kulturális örökségünknek és a kiállítások és kiállítási tablók sok élményt nyújtanak nem csak bélyeggyűjtőknek, hanem a nagyközönségnek is. ■

Elnöki elismerés

Idén, a Köztisztviselők Napja alkalmából szakmai tevékenysége alapján Elnöki Elismerésben részesült

Aranyos Annamária (Észak-alföldi Iroda, Debrecen)

Borli Lászlóné (Humánerőforrás-gazdálkodási Főosztály)

Dörög Erzsébet (Észak-magyarországi Iroda)

Szépbegyi László (Dél-Alföldi Iroda, Szeged)

Vass Lászlóné (Nyugat-dunántúli Iroda Szombathely)

A vezetőik javaslatára elismerésben részesült kollégáknak gratulál és a jövőben is örömteli munkát kíván!
Mezős Tamás – elnök

Balassa Géza

(1914.III.10. Felsőbaka – 1994.II.20. Pozsony)

1914. március 10-én született Felsőbakán (Hont vármegye). Apja Gusztáv Adolf, zólyomlipcei születésű evangélikus falusi kántortanító. Édesanyja a ceglédi református Okos Teréz. Körömbányán 1933-ban leérettségizett. Egyetemi tanulmányait a pozsonyi evangélikus teológián kezdte meg (1933/34), majd a pozsonyi Állami Pedagógiai Akadémiára iratkozott be, ahol 1935-ben népiskolai, majd 1939-40-ben polgári iskolai tanári képesítést szerzett (szlovák nyelv, földrajz, történelem).

Közben egy rendelet miatt, mely kötelezte az állami alkalmazottakat az első Szlovák Köztársaságban, hogy csak szlovákul írt vezetéknevet használhatnak, családnevét szlovákosították (Balassa — Balaša).

1941-ben kezdeményezője lett egy helytörténeti múzeum létrehozásának Zólyomban, mely 1944-ben meg is nyílt. Később a zólyomi vár felújításának kezdeményezője és felügyelője lett. Ekkor fedezte föl Mayer Ede II. Rákóczi Ferenc-szobrát, melyet később Borsinak ajánlott föl, s az 1969 óta a fejedelem szülőháza előtt áll.

1944-től a túrócszentmártoni Állami Régészeti Intézet (ÁRI) titkáráként dolgozott. 1945. február 19-én beiratkozott a pozsonyi Szlovák Egyetemre. 1947-ben középiskolai, két évre rá gimnáziumi tanári képesítést szerzett földrajz-történelem szakon.

A világháború után szívügyének tekintette a zólyomi vár megmentését. 1949-ben, a szlovák nemzeti fölkelés ötödik évfordulója alkalmából a várban kiállítást rendezett az addig összegyűjtött anyagból. 1948-tól 1952-ig a radványi könyvtárban és levéltárban dolgozott (Állami Talajgazdasági Intézet – Štátny p dohospodársky archív). E munkája során teherautóval járta a környék elhagyott kúriáit és kas-

télyait, hogy megmentse a pusztulástól az elmenekült nemesi családok levéltári anyagát. Ezután került a besztercebányai múzeumba az ÁRI javaslatára (1952-1962). Az ő ásatásai alkották a múzeum régészeti anyagának gerincét. A múzeumból 1962-ben kénytelen volt távozni. Az ellentétek hátterében apám magyarsága állt.

A műemlékvédelmi hivatal (SUPSOP) kerületi központjában lett osztályvezető a restaurációs és dokumentációs osztály élén, majd rövid ideig igazgatóhelyettes, de az 1968 utáni visszarendeződés miatt – mivel sohasem volt párttag – ezt a tisztséget nem tölthette be. Itt dolgozott 1963-tól 1976-ig. Ebben az időben szerkesztette és írta a hivatal Zpravodaj nevű időszakos szakmai folyóiratát 1963-tól 1973-ig, összesen 14 számot.

Számos műemléki helyreállítást személyesen irányított (Besztercebányán, Selmecebányán, Alsósztrégován, Korponán, Turdosinban, Kosztolányban, Zolnán). Vezette a znióvári (Turul-vár) ásatásokat, amiről közleményei is megjelentek (1965). Ugyancsak ásatott a lipótújvári középkori várban, s erről is beszámolt a nyilvánosság előtt (1973). Az ő vezetése alatt nyerte vissza eredeti szépségét a 14. századi póniki templom (Zólyom megye), amely az első hiteles magyar zászlóábrázolást őrzi.

Művészettörténeti kutatásaiból megjelent tanulmányai közül megemlíjtük a Rimaszombati járás műemlékei (1968), a Zólyomi járás műemlékei (1969) c. dolgozatait. – 1966-ban jelent meg egy kiállítási katalógusa Közép-Szlovákia műemlékvédelméről. 1971-ben rendezte sajtó alá Az ingó műemlékek összeírása Közép-Szlovákiában c. kiadványt.

Megírta Zólyom (1956) és Korpona történetét (1964). Megemlíjtük Besztercebánya (1955) és Zólyom városának bibliográfiáját (1959). Lefordította és átdolgozta Matunák Mihály munkáját a véglesi vár történetéről (1960). Ugyanebben az évben jelent meg tőle közép-szlovákia ókori népességéről szóló munkája. Feldolgozta a Zólyomi járás történelmi műemlékeit (1964). Ugyanebben az évben látott napvilágot Zólyom a luzsicei kultúra idejében c. munkája. Régészeti ásatásainak eredményeit is számos közleményben tette közzé (Zólyom /1952/, Pereszleny /1955/, Korpona /1957/, Gyügy /1956, 1960/, Tornalja-Dobogó /1959/, Darnya /1962/, Besztercebánya /1956/...) 1971-ben jelent meg egyetlen magyarnyelvű munkája, a Gömör az őskorban, amely egy korábbi tanulmányának fordítása (Praveké osídlenie Gemera, 1965). Földolgozatlan pénzekből több mint 9000 meghatározása fűződik nevéhez.

Nyugdíjbavonulása után Pozsonyba költözött.

1994. február 20-án távozott az élők sorából. Földi maradványait a besztercebányai evangélikus temetőben helyezték örök nyugalomba, ahol azóta hű társa, felesége is nyugszik.

Zolnay László (1916-1985) régész, művészettörténész írta róla: „Az ő szerepét Közép-Szlovákia műemlékeinek, sőt műtárgyainak megmentésében, azok helyreállításában s nem utolsósorban publikálásában csak a mi nagy úttörőinknek – Rómer, Henszlmann, Ipolyi – szerepével hasonlíthatjuk össze.“ ■

Balassa Zoltán

Nyílt levél

Dr. Zombor Gábor
Kecskemét Megyei Jogú Város
Polgármestere részére

Tisztelt Polgármester Úr!

A Városszépítő Egyesület vezetősége nevében azzal a kérrrel fordulok Önöz, hogy a városközponti utak, járdák burkolatának cseréjét, illetve az utcák rendeltetésének megváltoztatását felfüggeszteni szíveskedjék. Kivételt képeznek ez alól a szükséges út és járda karbantartási munkák. Véleményünk szerint a fenti átalakításokra akkor kerülhet sor, ha a város rendelkezik egy átfogó, végleges, a helyi lakosok által is elfogadott revitalizációs tervvel.

Kérjük, hogy a továbbiakban ne öletszerűen nyúljanak hozzá Kecskemét Város „szecessziós“ főteréhez és az abhoz kapcsolódó utcákhoz, terekhez.

Kérjük, állítsák le a jelenleg is zajló munkálatokat az Arany János utcai burkolat részleges cseréjét illetően, valamint tegyék félre azt az elgondolást, amely szerint a korábban gépkocsiktól elzárt területeket újból megnyitják.

Kérjük, hogy a városközponti parkolóhelyek számát addig ne csökkentse, amíg a város nem tud megnyugtató megoldást találni arra, hogy a különböző intézményeibe látogatók gépjárműveiket hol helyezhetik el biztonságosan.

A Kecskeméti Városszépítő Egyesület továbbra is felajánlja együttműködését városunk fejlesztéséhez, szállításához. Ez azonban kizárólag abban az esetben tud működni, ha kellő időben értesítenek minket elképzeléseikről, terveikről.

Együttműködését előre is köszönjük.

Kecskemét, 2009. július 6.

Tisztelettel:
Király József
elnök

Válaszlevél

Nagy Zoltán
Főszervező Úr
részére

Tisztelt Főszervező Úr!

Köszönettel vettem a Kecskeméti Városszépítő Egyesület nyílt levele nyomán kelt megkeresését.

Több, a városkép formálásában aktívan részt vállalni óhajtó civilszervezet is munkálkodik városunkban. Velük együtt, kölcsönösen keressük az együttműködés lehetőségeit. Ennek szellemében csak az elmúlt fél évet említve számos találkozón cseréltünk eszmét, a Rudolf laktanya, az új Élmenyfürdő, az Izsáki úti kereskedelmi fejlesztések témájában. Hosszú egyeztetési folyamat után alakult ki a Rákóczi út revitalizációjának végleges mikéntje.

Külön is említendő a KTE pályára tervezett beavatóközpont ügye, ahol a civilekkel vállalva igyekszünk érvényesíteni a városi, városképi érdekeket. Civil partnereink hamarosan megkapják a módosítandó Örökségvédelmi Rendeletünk tervezetét, hogy alkalmunk legyen azt – a döntés előkészítés folyamatában – megvitatni. A közös gondolkodás szellemében fogant a Főteri Öletpályázat meghirdetésének igénye, mely pályázat szeptemberben zárul, s zsűrijében szavazati joggal vesz részt a civil szervezetek egy delegáltja.

Reményeink szerint e pályázat fogalmazza majd meg, többek között az Arany János utca és környezete jövőképét, a burkolatok, a forgalmi rend, a használati mód tekintetében. A Király József Úr által felemlített munkálatok, egy immáron két éve indult és elnyert pénzügyi, fejlesztési pályázat részei, melyeket ugyan most be kell fejeznünk, ám a lehetőség nyitott marad a későbbi szabad formálásra, a kialakuló, átfogó és a teljes térséget felölelő koncepció szerint. Ez a mostani munkafolyamat tehát csak burkolati kérdéseket érint, az itt kijelölendő kerékpárút nyomvonal tekintetében. Sem parkolók, sem a forgalomtól elzárt területek kérdésében nem jelent változást, döntést.

Erős elhatározással a jövőben is azon leszünk, hogy az együttműködés szellemét és gyakorlatát erősítsük városunk polgáiraival.

Üdvözlettel:
Dr. Zombor Gábor
Kecskemét Megyei Jogú Város Polgármestere

Befejeződhet a fehérvárcsurgói Károlyi-kastély főszárnyának felújítása

Befejeződhet a fehérvárcsurgói Károlyi-kastély főszárnyának felújítása, miután az első fordulóban 680 millió forint támogatást nyert a Közép-dunántúli Regionális Operatív Program pályázatán a kastélyt működtető és a programokat szervező alapítvány. Amennyiben júliusban sor kerül a második fordulóra és az összeget véglegesen megkapja az alapítvány, a szerződés megkötése után, ősszel megkezdődhetnek a kivitelezési munkák. A támogatás felhasználásával az U

alakú kastélyépület közepén emelkedő, az elliptikus kupolás könyvtárteremnek helyet adó főszárny belső felújítását végzik el, továbbá a hátsó homlokzatot, a bejárati kapukat, s a kastély környezetét hozzák rendbe. Az épületrészben történelmi díszlakosztályokat alakítanak ki, valamint kastély-és családtörténeti kiállítást nyitnak. Nagy reprezentációs terek kialakításával lehetővé válik a nagyobb rendezvények megtartása is. (MTI)

Podmaniczky-díjasok 2009

A Város-és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) – mint minden évben 1982. óta – 2009-ben is átadta az arra érdemes magánszemélyeknek és közösségeknek a Podmaniczky díjakat. Az idén július 17-én Rácalmáson, a Jankovich-kúriában a Város-és Faluvédők Szövetsége XXVIII. Országos Találkozóján és Szakmai Konferenciáján 15 díjat adott át Ráday Mihály a Szövetség elnöke.

Díjazottak:

Fancsik József: az 1971-ben alakult Kazincbarcikai Városszépítő Egyesület alapító tagja, ma az egyesület elnöke, a csaknem 40 éve végzett településszépítő, közösségszervező tevékenységéért;

Király József: a Kecskeméti Városvédő Egyesület tagja, jelenleg elnöke. (Többek között) a városvédő mozgalom városi újjáélesztéséért, a városi építészeti tervtanácsban végzett tevékenységéért s a Rudolf laktanya plázásítási tervének elvetésében vállalt tevékeny szerepéért;

Molnár László: Páka polgármestere. Páka Értékeiért Egyesület alapító tagja, alelnöke. A kutatási eredményeként a „Páka és Dömefölde évszázadai” címmel megjelent monográfiájáért, a göcsei néphagyományok gyűjtéséért;

Pató István: Az Acsához közeli Csóvár romjainak megközelíthetősége neki köszönhető, több mint 600 munkaórával egyedül tisztította meg a romok körzetét;

Szadvárért Baráti Kör: A 2006.-ban alakult egyesület lelkes tevékenységének köszönhetően ma már megközelíthető és látogatható az ország egykor legnagyobb vára.

Várkonyi László: Pusztaradvány. A Pallavicini-kastély területének megvásárlása, a rom-épület újjáépítése parkjának helyreállítása. Ma 7 szobájával a kastély vendégfogadóként működik.

Pósvári Gábor és Pósvári Illdikó: Balatonfüred. A barokk rokokó stílusban épült Gombás Kúria megmentéséért, helyreállításáért;

Turái János: Vác, Zsidó Hitközség elnöke. A Váci Zsinagóga helyreállításának megszervezéséért és építés-vezetőkénti közreműködéséért;

Bezerédi Szent Vendel Kápolnáért Alapítvány: Zala megye (Képviselője: Hencsei Kálmán)

Tevékeny közreműködésük eredményeként megőrizték a Szent Vendel Kápolnát, amelyet március 7-én műemlékké nyilvánítottak;

Gerle János: DLA, Ybl díjas építésmérnök

Az Országépítő című folyóirat szerkesztéséért, a hazai épített örökség szakirodalmával foglalkozó több könyv és monográfiája írásáért és megjelenítéséért;

König és Wagner Építésszek Kft.: König Tamás – Wagner Péter DLA, Ybl díjas építésszek;

Az Arany János Színház (Budapest, Europa Nostra díj), Petőfi Színház, Magyar Tudományos Akadémia reprezentatív előadó termei, a Tivoli Színház, a gödöllői Kastély Szálló, a pápai Városi Bíróság, a budapesti Károlyi Palota, a szegedi Zsinagóga stb. rekonstrukciójáért;

Házsongárd Alapítvány: Képviselője: Sipos Gábor főlevéltáros Kolozsvár.

A Házsongárdi temetőben a síremlékek felújításában több éven át szorgosan végzett munkájáért, a sírok megőrzéséért;

Dr. Patla Károly: A Pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület tagja. Hosszú évek óta tevékeny közreműködésével segíti az egyesület értékőrző működését.

Rácz Fodor Mihály: A Kiskunhalasi Városvédő és Városszépítő Egyesület Elnöke. Egyik legmarkánsabb sikere a Halasi Szoborpark;

Arki Sándorné Kápolnási Magdolna: A Budapesti Városvédő Egyesület Pesterzsébet Csoportjának vezetője. Jó szervezőkészsége, tevékenysége nyomán a csoport rendkívül eredményesen működik, számos kiállítással és kiadvánnyal segítik a kertületben élők környezetének szépülését az emlékek megőrzését. ■

„Hungaria Nostra“ Füzérradványban műemlékvédelmi tábor fiataloknak

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága már az elmúlt években is rendszeresen pártolta és támogatta a Város- és Faluvédők Szövetségének nyári diáktáborát és minden évben új helyszínen segíti annak megszervezését. A már hagyományosnak számító, harminc ifjút megmozgató város- és faluvédő tábor idén a füzérradványi Károlyi-kastélyban rendezték július 19. és 26. között. (Tavaly a tábor a fertődi Esterházy-kastélyban volt.)

A 10-18 év közötti diákok a kandeláberek s a parkban lévő padok és szemetes tárolók festésében, sza-

lonnasütők építésében, a teraszok korlátainak csiszolásában, a fák liánoktól való megtisztításában vettek részt, illetve dolgoztak a kastély makettjének elkészítésén és a parkban futó patak oldalfalainak helyreállításán.

A munkák mellett a műemlékvédelemmel kapcsolatos előadásokat hallgattak, s részt vehettek a szakma képviselőinek bevonásával tartott beszélgetéseken. Kirándulások során ismerkedtek a környék számos különleges látnivalójával és nevezetességeivel.

(MNG)

Középkori vízimalom nyomaira bukkantak Dombóváron

A napokban fejezik be annak a – feltehetően a késő középkortól a 18. század első harmadáig működött – vízimalomnak a feltárását, melyet egy építendő hipermarket helyén találtak.

Nemrégiben emelték ki azokat a gótikus faragványokat, amelyek eredetileg a török hódoltság korában elpusztult ábrahámi kolostor romjaihoz tartoztak.

Ezeket a körülbelül tizenhatodik-tizenhetedik században a malomtó feltöltésére használták – tájékoztatót dr. Szabó Géza régész-muzeológus, az ásatás vezetője.

Az ásatás három nagy területre osztható.

A későbronzkori kohóközpont feltárt leleteire, a tizenhatodik századi balkáni népesség életét felidéző kerámiaanyagokra és az 1270 körül alapított ábrahámi kolostorhoz tartozó Árpád-kori kőfaragványokra –, ami már csak azért is jelentős, mert ezek az első, a kolostor létét alátámasztó tárgyi bizonyítékok. Ilyenek például az épület rózsablakának darabjai, amelyek – noha az ásatás még egyáltalán nem zárult le – már a dombóvári Helytörténeti Múzeum kiállításának anyagát gazdagítják.

Andrea Palladio: Négy könyv az építészetről

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kiadásában, a Reneszánsz Zrt. támogatásával 2008-ban, a világhírű olasz építész születésének (1508) évfordulójára jelent meg a 384 oldalas munka második magyar kiadása. A kötet az Ulrico Hoepli kiadó (Milano) 1968-as faksimiléje alapján készült, fordítója Hajnóczy Gábor. A könyvben megjelent utószót az első magyar kiadáshoz Zádor Anna írta 1982-ben. A Palladio-épületeket Hack Róbert és Galacanu Efstatia fényképezte 2008-ban. A könyv tervezője és tipográfusa: Flohr János.

A mű korlátozott számban, 8000 forintos áron személyesen vásárolható meg, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Társadalmi Kapcsolatok Főosztályán (Budapest I. Szentháromság tér 6. III. emelet 340.), illetve az Ügyfélszolgálaton (ugyanott, II. emelet 212.), munkanapokon 9 és 12, illetve 13 és 16 óra, pénteken 13 és 14 óra között. Előzetes egyeztetés javasolt, a TKF telefonszáma (1) 224-5580, e-mail: elvira.fazekas@koh.hu, az Ügyfélszolgálat telefonszámai: (1) 224-5290, (1) 224-5591, e-mail: erzsebet.levai@koh.hu.

Zánka parasztház (1952)

Szaplonca vidám temető (Erdőelve 1998)